

LIII

Cilt/Sayı LIII

ISSN 1015-2091

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Dergisi

2015-2

Kurucu:
A. Caferoğlu

2016

İSTANBUL
2016

Cilt/Sayı LIII

ISSN 1015-2091

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Dergisi

2015-2

Kurucu:

A. Caferoğlu

***TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ* ULUSLARARASI HAKEMLİ
BİR DERGİDİR. HAZİRAN VE ARALIK DÖNEMLERİNDE OLMAK
ÜZERE YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR**

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

İSTANBUL

2016

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.--
İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1946-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

ISSN 1015-2091

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/index>

1. TÜRK DİLİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. TÜRK EDEBİYATI.
3. DİLBİLİM.

Asos indeks

Araştırmax indeks

Ebsco indeks

LMA indeks

Ulakbim indeks

tarafından izlenmektedir.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Özkan (Dergi Sorumlusu)
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
Prof. Dr. Mehmet Tekin
Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Namık Açıkgöz	Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın	Prof. Dr. Abdullah Uçman
Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın	Prof. Dr. Mehmet Kara	Prof. Dr. Sema Uğurcan
Prof. Dr. Hasan Akay	Prof. Dr. Ahmet Kartal	Prof. Dr. Hanifi Vural
Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık	Prof. Dr. Ceval Kaya	Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Fatih Andı	Prof. Dr. Emel Kefeli	Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı
Prof. Dr. Hülya Arğunşah	Prof. Dr. İgor Kormuşin	Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Mustafa Arğunşah	Prof. Dr. Günay Kut	Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Uwe Bläsing	Prof. Dr. Sabahattin Küçük	Prof. Dr. Dursun Yıldırım
Prof. Dr. Dilek Batislam	Prof. Dr. Zuhâl Kültürâl	Prof. Dr. Nuri Yüce
Prof. Dr. Azmi Bilgin	Prof. Dr. Mustafa Özkan	Prof. Dr. Peter Zieme
Prof. Dr. Orhan Bilgin	Prof. Dr. Nihat Öztoprak	Doç. Dr. Sevin Alil
Prof. Dr. Ömür Ceylan	Prof. Dr. Bengisu Rona	Doç. Dr. Nur Gürani Arslan
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler	Prof. Dr. Gülден Sağol	Doç. Dr. Ferhat Aslan
		Doç. Dr. Danuta Chmielowska
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk	Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç	Doç. Dr. Enfel Doğan
Prof. Dr. Sebahat Deniz	Prof. Dr. Osman F. Sertkaya	Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Prof. Dr. Hayati Develi	Prof. Dr. Ayşe Gül Sertkaya	Doç. Dr. Halim Kara
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan	Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan	Doç. Dr. M. Mahur Tulum
Prof. Dr. Musa Duman	Prof. Dr. Elfine Sibgatullina	Doç. Dr. Murat Ali Karavelioğlu
Prof. Dr. Metin Ekici	Prof. Dr. A. Atilla Şentürk	Doç. Dr. Muharrem Kaya
Prof. Dr. Nüket Esen	Prof. Dr. Mustafa Tanç	Doç. Dr. Hüseyin Özcan
Prof. Dr. Mehmet Gümüşkılıç	Prof. Dr. Münevver Tekcan	Doç. Dr. Erdal Şahin
Prof. Dr. Şeyma Güngör	Prof. Dr. Recep Toparlı	Doç. Dr. Orhan Yavuz
Prof. Dr. Enver Halilovic	Prof. Dr. Hatice Tören	Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar
Prof. Dr. Handan İnci	Prof. Dr. Fikret Turan	
	Prof. Dr. Fikret Türkmen	

Sorumlu Müdür-Editör : Arş. Gör. Dr. İsmail Taş (Editör)
Yayına Hazırlayan : Yard. Doç. Dr. Fırat Karagülle (Editör)
Düzeltili : Arş. Gör. Dr. Ümran Yaman - Arş. Gör. Demet Çınar

Yurt Dışı Temsilcilikler ve Yurt Dışı İrtibat Noktaları:

Mısır : Arş. Gör. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi Diller ve Tercüme Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Hindistan : Dr. Gous Mashkooor KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Sudi Arabistan : Arş. Gör. Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)
Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü
Fransa : Okt. Célie Aydın; Strasbourg Üniversitesi
Hollanda : Prof. Dr. Uwe Bläsing; Leiden Üniversitesi, Hollanda

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ *Cilt / Sayı LIII*
İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Mariana Budu	Türkçeden Rumenceye Fono-Semantik Başkalaşması	Geçen	Kelimelerin 1-18
Hikmet Çıglık	Azerbaycan ve Erzurum Fıkralarının Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi	Üstünlük	19-38
Berker Keskin	“Altun Yaruk Yedinci Kitap”tan Türkçesinde Devrik Cümle Yapısı	Hareketle Eski	Uygur 39-52
Mustafa Özkan	Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs’ın Söz Yapımı-I	Gülistan Tercümesinde	53-90
İsmail Taş	Tercüme-i Tefsiri’l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi		91-110
Aslı Zengin	Orhun Türkçesinde Çekim Edatları		111-136

TANITMA

Seda Aksüt	Doç. Dr. Ferhat Aslan, Çanakkale’nin Sırları: Tarihten Anlatıya Çanakkale Savaşları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, 375 s.	137-140
------------	--	---------

TÜRKÇEDEN RUMENCEYE GEÇEN KELİMELERİN FONO-SEMANTİK BAŞKALAŞMASI*

THE PHONO-SEMANTIC METAMORPHOSIS OF THE WORDS THAT PASSED FROM TURKISH TO ROMANIAN

Mariana BUDU**

ÖZ

Tarih boyunca Türk ve Rumen toplumları arasında görülen ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkileşim sırasında Rumenceye geçen Türkçe kelimelerde bir kısım ses ve anlam değişiklikleri görülmektedir. Bu alıntı kelimelerin anlam ve ses değişikliği sonucunda fonolojik başkalaşma dediğimiz olay meydana gelmektedir. Bu çalışmada ele alınan örneklerin hangi ses olayları neticesinde fonolojik başkalaşmaya uğradıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fono-Semantik Başkalaşma, Türk Dili, Rumen Dili, Ses Olayları, Alıntı Kelime.

ABSTRACT

Throughout history, besides the economical, social, political and cultural interactions seen between the Turkish and the Romanian communities, interactions have been seen in language as well. Because

each interaction is made through language. During this interaction, the sound characteristics of the words that passed from Turkish to Romanian were subjected to a change according to the grammar of the Romanian language.

These words, which are derived from Turkish, were not modified at the phonic level only; changes in the meaning were also seen when they passed to Romanian. As a result of the semantic and phonic changes in these words, the process known as phono-semantic metamorphosis occurs. In the examples that we will analyze in this study, we will try to determine which sound events lead to phono-semantic metamorphosis.

Key Words: Phono-Semantic Metamorphosis, Turkish Language, Romanian Language, Phonetical Changes, Loan Word.

Giriş

Kültürün temel unsuru olarak kabul edilen ve sosyal bir müessese olan dil, durgun ve değişmez bir varlık değildir. Bir milletin duygu ve düşünce hazinesi dil vasıtası ile nesilden nesile aktarılır. Yüzyıllar içerisinde meydana gelen bu aktarılıta her millet dilini ve kültürünü iyice yoğurur. Bu esnada her medeni milletin dili, karşılaştığı medeniyetlerden birçok kelime, deyim vs. alır.¹ Türkçenin Rumence ile olan ilişkisinin ilk araştırmaları, Rusça ile olan ilişkisinin araştırılmaya başlanmasından sonraki yıllara aittir. Bu konuda bilinen en eski çalışmalar Slav dillerinin ilk etimolojik sözlüğünü hazırlayan ve Slavcadaki Türkçe unsurlar üzerindeki çalışmaları başlatan Franz Miklosich tarafından yapılmıştır.² Türk dili ile Rumen dili arasındaki münasebetler de sürekli gelişme kaydetmiştir. Bu gelişme sürecinde Rumenceye geçen Türkçe kelimelerin bazen çoğaldığı bazen de azaldığı görülmektedir.

Uzmanlar tarafından yapılan çalışmalarda, Rumen dilinde Türk dilinin ilk etkilerinin 10. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında görülmeye başladığı belirtilmektedir.³ 10. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında Peçenekler, Uz-Türkleri ve

* Bu makale, Romanya'da 2015 yılında düzenlenen "III. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Balkan Tarihi ve Balkanlar'da Türk Dili, "Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması" başlığıyla sunduğumuz ve yayımlanmamış bildiriden hareketle geliştirilmiştir.

Bu makale 15.02.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.03.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 05.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dahil edilmiştir (Editör). Makaleye atıf şekli; Mariana BUDU, *Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s., 1-18.

** Uzman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, marbudu31@gmail.com.

¹ Mustafa Özkan, *İnsan, İletişim ve Dil*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

² Ayfer Aktaş, "Günümüz Rumencesinde Türkçe Kaynaklı Kelimeler", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XCIV, Sy. 669, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 484.

³ Atanas Manov, (Çev. M. Türker Acaroğlu), *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 6-13.; Emil Suci, *101 Cuvinte De Oricine Turcă*, Editura Humanitas, Bucureşti 2013, s. 15-17.; Mustafa Ali Mehmet, "Rumen Dilinde Türkçe Unsurlar Hakkında Bazı Mülâhazalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1973, s.716.; Mihail Guboğlu, "Rumen Folklorunda Türkler", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1976, s.107.

Kumanlar Moldova'nın güneyinde, Muntenya'nın güneydoğusunda ve Transilvanya bölgelerinde yerleşmişlerdi. Bu dönemde Rumenceye geçen kelimelerin sayısı az olmakla birlikte günümüzde de kullanılan *beci*<*peç*, *duşman*<*düşman*, *ciob*<*çöp*, *odaie*<*oda*, *tărâm*<*tarım* gibi kelimeler o dönemden kalmıştır.

Rumen dilinde Türk dilinin etkisinin, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, 14. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında arttığı görülmektedir. 14. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Türkçeden Rumenceye geçen kelimeler üzerinde Emil Suciu *101 Türkçe Kökenli Kelime* adlı bir çalışma yapmıştır. Biz de bu çalışmayı esas alarak yüzyıllara göre alıntı kelimelerin sayısını vermeye çalışacağız.

14. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Rumenceye 23 Türkçe kelime geçtiği tespit edilmiştir. Bu kelimeler meslek adları, yer adları ve ticaret ile ilgili kelimelerdir: *beglerbeg*<*beylerbeyi*, *ienicear*<*yeniçeri*, *casap*<*kasap cantar*<*kantar* gibi.

16. yüzyılda yaklaşık 150 kelime ilave edilmiştir. Bu kelimeler *agă*<*ağa*, *ceauş*<*çavuş*, *bei*<*bey*, *sultan*<*sultan*, *cioban*<*çoban abaciu*<*abacı* gibi askeri ve mesleki adları; *ciorap*<*çorap*, *cearşaf*<*çarşaf*, *leafă*<*ulufe*, *amanet*<*emanet* gibi ticari adlar; *bostan*<*bostan*, *bursuc*<*borsuk*, *dud*<*dut* gibi hayvan ve bitki adlarıdır. Bu kelimelerin üçte ikisi günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

17. yüzyıl Türkçeden alınan kelimelerin en yoğun olduğu dönemdir. Yaklaşık 500 kelime Türkçeden Rumenceye geçmiştir. Bu dönemde geçen askeri, ticari, mesleki kelimelerin yanında; yiyecek içecek, insan vücudu, ev eşyası, mutfak takımları, inşaat, toplumsal hayatla ilgili terimler de görülmektedir: *ciorbă*<*çorba*, *choir*<*kör*, *cutie*<*kutu*, *muşama*<*muşamba*, *mahmur*<*mahmur*, *zor*<*zor*, *zulum*<*zulüm* gibi. 17. yüzyılda geçen kelimelerden büyük bir kısmı günümüzde de yaşamaya devam etmektedir.

18. yüzyılda yaklaşık 1000 kelime Türkçeden Rumenceye geçmiştir. Bunların %25'i günlük konuşmaya geçmeyerek yazılı metinlerde tek seferlik kullanılarak daha sonra unutulmuş kelimelerdir. Günlük hayatta kullanılan Türkçe kelimelerden giyim kuşam: *basma*<*basma*, *fes*<*fes*, *şal*<*şal*; yiyecek içecek: *pilaf*<*pilav*, *salam*<*salam*; insan görünüşü ile ilgili: *chel*<*kel*, *nurliu*<*nurlu*; insanların davranışları: *fudul*<*fodul*, *haimana*<*haymana*, *pici*<*piç*, *tembel*<*tembel*; ticaretle ilgili terimler çoğalmıştır: *cafenea*<*kahvehane*, *muşteriu*<*müşteri*; müzik aletleri: *nai*<*ney*, *tambur*<*tambur*; soyut kelimeler: *haz*<*haz*, *huzur*<*huzur*, *chef*<*keyif* gibi kelimeler girmiştir. Günümüzde bu kelimelerden ancak %30'u kullanılmaktadır. 18. yüzyılın sonuna kadar Rumen diline giren Türkçe kelimelerin sayısı yaklaşık 1675-1700 kadardır.

19. yüzyılın birinci yarısına kadar yaklaşık 1000 kelime Türkçeden Rumenceye geçmiştir. Bu kelimelerden 110'u yazılı metinlerde bir seferlik kullanımda, 50-60 kelime resmi evraklarda, diğer kelimeler ise günlük hayatta görülmektedir: *caimac*<*kaymak*, *kataif*<*kadayıf*, *sarma*<*sarma*, *lambă*<*lamba*, *balama*<*bağlama*, *geam*<*cam*, *baklavagiu*<*baklavacı* gibi. Buradan anlaşılıyor ki 14. yüzyıldan 19. yüzyılın birinci yarısına kadar Türkçeden alınan kelimelerin sayısı yaklaşık 2.650'dir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk dilinin etkisi azalmaya başlamıştır. Şairler ve yazarlar tarafından alınan ve eserlerinde kullanılan Türkçe kelimelerin sayısı çok azdır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: *bulbuliță*<*bülbül*, *dalga*<*dalga*, *gin*<*cin*, *halaică*<*halayık*, *hurie*<*huri*.

Emil Suciu'ye göre Türkçeden alınan yaklaşık 2.650 kelimedenden günümüzde kullanılanların sayısı 1100'dür.⁴ Kelimelerin kökenini gösteren *DEXI Sözlüğünü* tarayan ve "Günümüzde Rumencede Türkçe Kaynaklı Kelimeler" adlı makalenin yazarı Ayfer Aktaş, Türkçe kökenli 1020 kelime tespit etmiştir.⁵

Yüzyıllara göre Rumen diline giren Türkçe kelimelerin sayısını verdikten sonra, önce kısaca bu kelimelerin geçirdikleri ses ve daha sonra geçirdikleri ses ve anlam değişikliklerini detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerin bir kısmında sadece ses değişikliği olmuştur; anlam bakımından Türkçe ile aynı anlamdadırlar veya yakın anlam taşımaktadırlar. Aynı anlam taşıyan kelimelerden bazıları: *sanduc*<*sandık*, *sarmale*<*sarma*, *sirmă*<*sırma*, *bursuk*<*porsuk*, *muşama*<*muşamba*, *pilaf*<*pilav*, *helbet*<*elbet*, *halva*<*helva*, *iaurt*<*yoğurt*, *caravan*<*kervan*, *kiŧea*<*köfte*, *funduc*<*fındık*, *ciokan*<*çekiç*, *isnaf*<*esnaf*, *dada/dădacă*<*dadı*, *dual*<*davul*, *raft*<*raf*, *susan*<*susam*, *fudul*<*fodul*, *catifea*<*kadife*, *calfă*<*kalfa*, *baftă*<*baht*, *amanet*<*emanet*, *ciorbă*<*çorba* gibi kelimelerdir.

alay kelimesi Türkçe, Grekçe, Latince ve Bizans dillerinde mevcuttur. Latince *alay* kelimesi "kanat" anlamındadır. Latin ordusundaki süvari kanatlarına bu isim verilirdi. Daha sonra Roma ordusunda görev yapan yabancı birliklere aynı isim verilmiştir. Bizans'ta *allagiyon* "seferde imparatorun maiyetindeki asker", 13. yüzyılda ise ordunun bütün bir bölümüne bu ismin verildiği görülmektedir.⁶ Osmanlı Türkçesinde kelime *alay* şeklinde olup çok sayıda anlam kazanmıştır.

⁴ Emil Suciu, *a.g.e.*, s.31.

⁵ Ayfer Aktaş, *a.g.m.*, s. 484-495.

⁶ Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2014, s. 231.

Türk Dil Kurumunun hazırladığı *Türkçe Sözlük*’te *alay* kelimesi iki başlık altında gösterilmiştir. Birinci başlıkta *alay* kelimesi “1. Herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk, 2. Bayram, cenaze vb. törenlerde sıralı olarak giden insan topluluğu, kortej, 3. Hayvan topluluğu, 4. *ask*. Genellikle üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu”; ikinci başlıkta Rumcadan Türkçeye geçen *alay* kelimesi “1. Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma”⁷ şeklinde gösterilmektedir.

Andreas Tietze’nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*’nda *alay* kelimesi Yunancada *alayi*, Bizansta *allagion* “askerî kita, < allag “değiştirmek, nöbetleşmek” fiil kökünden geldiği ve Eski Osmanlıcaya “muharebe hattı, saf” anlamıyla geçtiği gösterilmektedir.⁸

Rumencede *alai* şeklinde geçen bu kelime “1. Herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk, 2. Önemli birinin etrafında bulunan topluluk, 3. Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, çirkin sözler söyleme, eğlence konusu yapma, 4. İmparatoru karşılamak için toplanan cemaat” anlamlarıyla kullanılmaktadır.⁹

Görüldüğü gibi Rumencedeki *alai* kelimesi hem Türkçeden geçen *alay* kelimesinin anlamlarını hem de Türkçeye Rumcadan geçen anlamları taşımaktadır. Türkçeden Rumenceye geçen *alai* kelimesinde kelime sonunda *y>i* ses değişmesi gerçekleşmiştir.

Seslerin değişimlerinin sebebi Türkçede olan bazı seslerin Rumencede bulunmamasıdır. Rumencede bulunmayan bu sesler Rumenceye göre uydurulmaktadır. Bu sesler *ö, ü* ünlüleri ve *y, ğ* ünsüzleridir. Türkçedeki *ö* ünlüsü Rumencede *o*’ya dönüşmekte: *gol<çöl, choir<kör, chioşc<köşk* gibi. Türkçedeki *ü* ünlüsü Rumencede *u*’ya dönüşmekte: *lulea<lüle, muşteriu<müşteri, turk<türk, ruşfet<rüşvet* gibi. Türkçedeki *y* ünsüzü Rumencede *i* ünlüsüne dönüşmekte: *haiduc<haydut, caic<kayak, maidan<meydan, zaiafet<ziyafet* gibi. Türkçedeki *ğ* ünsüzü bazen *g/gh*’ye dönüşmekte bazen düşmektedir: *aga<ağa, lighan<leğen, ogur<uğur, buzdugan<bozdoğan, cigher<ciğer; baere<bağırsak, balama<bağlama, ursuz<uğursuz, iamurluc<yağmurluk, iaurt<yoğurt* gibi.

⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 84.

⁸ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien 2002, s.144.

⁹ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 43.

Türkçede bulunan *cı, çı, şı, yı* heceleri Rumencede bulunmayan hecelerdir¹⁰ bundan dolayı bu heceleri içeren kelimelerde Rumencede *ci, gi, şı* ile karşılanmaktadır: *arpagic<arpacık, caşic<kaşık, circa<çırak* gibi.

Türkçeden Rumenceye geçen bir kısım kelimelerin ses değişikliğine uğramalarının yanı sıra, bazı kelimelerde de hem ses hem de anlam değişikliğine uğramaktadır. Bu makale hem ses hem de anlam değişikliğine uğrayan örnekler üzerinedir. Bu ses ve anlam değişikliği neticesinde Rumencede yeni kelimelerin ortaya çıkması Rumencenin kelime hazinesini zenginleştirmiştir. Türkçede konu ile ilgili *Ayrı Düşmüş Kelimeler* adlı değerli bir çalışması olan Mehmet Kara, bu dil olayını “fono-semantik başkalaşma” başlığı altında değerlendirmektedir.¹¹ M. Kara söz konusu çalışmada, fono-semantik başkalaşmanın nasıl meydana geldiğini örneklerle izah etmiştir. Daha sonra yabancı bir kelimenin Türkiye Türkçesi bünyesinde hangi ses olaylarının neticesinde fono-semantik başkalaşmaya uğradıklarını tespit etmiş ve bunları da kendi içinde sınıflandırmıştır. Ses ve anlam bakımından farklılaşan bu kelimelerin nasıl bağımsız bir kelimeye dönüştüğünü ele almıştır.

1. Ses Değişmesi Yoluyla Fono-Semantik Başkalaşma

Alıntı kelimeler, alıcı dilinin özelliklerine uydurulurken birkaç değişim geçirirler. Bu değişim bazen sadece ses bakımından gerçekleşmekte; bazen ses değişimiyle birlikte anlam değişimi de meydana gelmektedir.¹² Bazı kelimelerde tek bir ses değişimi, bazılarında ise birkaç ses değişimi görülmektedir. Değerlendirmeye esas aldığımız kelimelerde oluşan bütün ses değişimlerini göstermeye çalışacağız.

budak¹³ kelimesi Türkçede “1. Ağacın dal olacak sürgünü, 2. Dalın gövde içindeki başlangıç yeri olan ve tahtalarda görülen yuvarlak koyuca renkte sert bölümü” anlamındadır. Rumencede **butuc**¹⁴ şeklinde olup “Kütük, kalın ağaç gövdesi, kesilmiş ağaç gövdesi” anlamına gelmektedir. Kelimede *a>u* ünlü değişimi, orta hecede *d>t* değişimi, kelime sonunda *k>c* değişimi gerçekleşmiştir. Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerin sonunda *k*’nin genellikle *c*’ye dönüşme temayülü vardır: *ortac<ortak, irmic<irmik>, conac<konak* kelimelerinde olduğu gibi.

¹⁰ Mustafa Ali Mehmet, *a.g.m.*, s. 720.

¹¹ Mehmet Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

¹² Mehmet Kara, *a.g.e.*, s. 49.

¹³ Ötügen *Türkçe Sözlük*, C. I, s. 683.

¹⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 267.

bunduk¹⁵ Türkçeye Arapçadan geçen bu kelime Arapçada “Küçük yuvarlak nesne” anlamındadır. Türkçede ise “Tüfek kurşunu; filinta” anlamında kullanılmaktadır. Rumencede **bondoc**¹⁶ şeklinde olup “İnce belli, gövdesi toplu ve geniş olan (kimse); (nesne için) küçük parça” anlamına gelmektedir. Kelimede *u>o* değişiminin yanında kelime sonunda *k>c* değişimi de gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **bûse** kelimesi Türkçede **buse**¹⁷ “Öpücük” anlamına gelmektedir. Rumencede **buză**¹⁸ şeklinde olup “Dudak” anlamındadır. Kelime içinde *s>z* değişiminin yanında kelime sonunda *e>ă* ünlülerin değişimi de gerçekleşmiştir.

car¹⁹ kelimesi “Kadınların örttükleri çarşaf, zar” anlamındadır. Rumencede **gear**²⁰ şeklinde olup “Şal, Hintli şalı, {ağız} yünden yapılmış başörtü” anlamına gelmektedir. Kelime başında *c>g* değişimi gerçekleşmiştir. Türkçe kelimelerin başındaki *c* sesi Rumencede *gi/ge* sesine dönüşmüştür: *geam<cam, giozdan<cüzdan* kelimelerinde olduğu gibi.

Arapçadan geçen **cellâd** kelimesi Türkçede **cellat**²¹ “Ölüm cezasına çarpanları öldürmekle görevli olan” anlamındadır. Rumencede **gealat**²² şeklinde olup “Güçlü ve iri kimse” anlamına gelmektedir. Kelime başında *c>g* değişiminin yanında kelime içinde *l* düşmesi de gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **cenâbet** kelimesi Türkçede **cenabet**²³ “Pis, kötü, kirli” anlamındadır. Rumencede **geanabeat**²⁴ şeklinde olup “Yaramaz, deli” anlamına gelmektedir. Kelimede *c>g* değişimi, orta ve son hecede ünlü türemesi meydana gelmiştir.

Arapça Farsça birleşik kelimedenden oluşan **cuз+дân** kelimesi Türkçede **cüzdan**²⁵ “Para, kâğıt vb. koymaya yarayan küçük çanta” anlamındadır. Rumencede **giozdan**²⁶ şeklinde olup “Okul çantası” anlamına gelmektedir.

¹⁵ Ötügen Türkçe Sözlük, C. I., s. 698.

¹⁶ DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, s. 237.

¹⁷ Türkçe Sözlük, s. 418.

¹⁸ Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 142; G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache*, Viyana 1891, s. 57.

¹⁹ Türkçe Sözlük, s. 445.

²⁰ DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, s. 792.

²¹ Türkçe Sözlük, s. 450.

²² DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, Gunivas, s. 791.

²³ Türkçe Sözlük, s. 452.

²⁴ DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, s. 792.

²⁵ Türkçe Sözlük, s. 475.

²⁶ DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, s. 802.

Kelime başında *c>g* değişimi, *ü>o* değişimi gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi *ü* ünlüsü Rumencede genellikle *u* ünlüsüne dönüşmekte: *lulea<lüle, mușteriu<müşteri, rușvet<rüşvet, turk<türk* kelimelerinde olduğu gibi. *Cüzdan* kelimesinde ise *ü>o*’ya dönüşmüştür. *ü>o* değişimini tespit ettiğimiz diğer bir kelime ise *müft*’tür. *Müft*²⁷ kelimesi Türkçede “Bedava, beleş” anlamındayken Rumencede *moft*²⁸ “Naz, cilve, şaka; oyuncak” anlamında kullanılmaktadır.

çabata²⁹ kelimesi Türkçede “İhlamur ağacından elde edilen iplerden yapılan papuç” anlamındadır. Rumencede **ciubotă**³⁰ şeklinde olup “Çizme” anlamına gelmektedir. Türkçedeki *ç* ünsüzü Rumencede *ci* şeklinde telaffuz edilmektedir. Birkaç istisna dışında *ç* sesi ile başlayan Türkçe kelimeler de Rumencede *ci/ce* değişimine uğramakta: *ciardac<çardak, ceplac<çıplak, cercevea<çerçeve* kelimelerinde olduğu gibi. *Çabata* kelimesinde *a>u* ve *a>o* değişimi gerçekleşmiştir. Kelime sonunda *a>ă* değişimi görülmektedir.

çapan³¹ kelimesi Türkçeye Moğolcadan geçmiştir ve “Ceket” anlamındadır. Rumencede **şabana**³² şeklinde olup “Pahalı uzun ceket” anlamına gelmektedir. Kelimede *ç>ș* değişimi ve *p>b* değişimi görülmektedir.

çarhacı³³ kelimesi Türkçede “Öncü asker” anlamındadır. Rumencede **ciarcagiu**³⁴ şeklinde olup “Gece bekçisi” anlamına gelmektedir. Kelime başında *ç>ci* değişimi, kelime ortasında da *h>c* değişimi gerçekleşmiştir. Türkçede isimden isim yapma eki *ci/ci* Rumencede *-giu* isimden isim yapan eke dönüşmekte: *carvan-giu<kervan-cı, nișan-giu<nișan-cı, șamda-giu<șamdan-cı* kelimelerinde olduğu gibi.

çerçi³⁵ kelimesi Türkçede “ Köy, pazar vb. yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiyeye eşyası satan kimse” anlamındadır. Rumencede **cercel** şeklinde olup

²⁷ Türkçe Sözlük, s. 1723.

²⁸ DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, s. 1183.

²⁹ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 163.

³⁰ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 163.

³¹ Ötügen Türkçe Sözlük, C. I, s. 883.

³² DEXI Sözlük’te bu kelime Türkçe *şebana* kelimesinden geldiğini belirtmiştir, ancak Türkçe Sözlük’te bu kelimeye rastlanmamıştır.

³³ Ötügen Türkçe Sözlük, C. I, s. 890.

³⁴ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 160.

³⁵ Türkçe Sözlük, s. 522.

“Küpe”³⁶ anlamına gelmektedir. *Çerçi* kelimesi, kelime başında *ç>ce* değişmesi, *i* düşmesi ve *l* türemesi ile değişime uğrayan kelimelerdendir.

çevre³⁷ kelimesi Türkçede “1. Bir şeyin yakını, dolayısı, etrafı, periferi; 2. Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam; 3. Yağlık” anlamlarındadır. Rumencede **gevrea**³⁸ şeklinde olup “Nakışlı kumaş” anlamına gelmektedir. Kelime başında *ç>g* değişmesi meydana gelmiştir.

Arapçadan geçen **daraba**³⁹ kelimesi Türkçede “Tahta ile yapılmış bölme; dükkan kepengi” Rumencede **tarabă**⁴⁰ şeklinde olup “tezgah” anlamına gelmektedir. Kelime başında *t>d* değişmesi gerçekleşmiştir.

denk⁴¹ kelimesi Türkçede “1. Ağırlık bakımından eşit olan; 2. 0,80175 gram olan ölçü birimi. 3. Uygun, nitelik yönünden eşit” anlamındadır. Rumencede **teanc**⁴² şeklinde olup “Yığın, demet, paket” anlamlarına gelmektedir. Kelime başında *d>t* değişmesi, *a* türemesi, kelime sonunda *k>c* değişmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **destimal**⁴³ kelimesi Türkçede “El silecek nesne, mendil” anlamındadır. Rumencede **testemal**⁴⁴ şeklinde olup “Baş veya boyun şalı, basma” anlamlarına gelmektedir. Kelime başında *t>d* değişmesi, *i>e* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **entari**⁴⁵ kelimesi Türkçede “Genellikle tek parçalı kadın giyeceği” anlamındadır. Rumencede **antariu**⁴⁶ şeklinde olup “Doğudaki papazların giydikleri uzun iç elbise” anlamına gelmektedir. Kelime başında *e>a* değişmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen ve “çiçek” anlamı taşıyan **gül**⁴⁷ kelimesi Türkçede “Gülgillerin örnek bitkisi (rosa) anlamındadır. Rumencede **ghiul**⁴⁸ şeklinde olup

³⁶ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 191; K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927. s. 410; H. F., Wendt, *Die Türkischen Elemente im Rumanischen*, Berlin 1960, s. 138.

³⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 527.

³⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 799.

³⁹ *Ötügen Türkçe Sözlük*, C.I, s. 1103.

⁴⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1980.

⁴¹ *Türkçe Sözlük*, s. 630.

⁴² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1990.

⁴³ *Ötügen Türkçe Sözlük*, C.II, s. 1182.

⁴⁴ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 240. (DEXI Sözlük’te *testemal* kelimesi bulunmamaktadır).

⁴⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 803.

⁴⁶ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 283. (DEXI Sözlük’te *antariu* kelimesi bulunmamaktadır).

⁴⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 997.

⁴⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 802.

“Erkek yüzüğü” anlamına gelmektedir. Kelimede *g>ghi* değişmesi, *ü>u* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **haber**⁴⁹ kelimesi Türkçede “Haber, bilgi” anlamındadır. Rumencede **habar**⁵⁰ şeklinde olup “Endişe, kuşku” anlamlarına gelmektedir. Kelime içinde *e>a* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **hilat**⁵¹ kelimesi Türkçede “Kaftan” anlamındadır. Rumencede **halat**⁵² şeklinde olup “Sabahlık” anlamına gelmektedir. Kelimede *i>a* değişimi gerçekleşmiştir.

is⁵³ kelimesi Türkçede “Dumanın değdiği yerde bıraktığı kara leke” anlamındadır. Rumencede **iz**⁵⁴ şeklinde olup “Koku” anlamına gelmektedir. Kelime sonunda *s>z* değişimi gerçekleşmiştir. *s>z* değişmesi hadisesi anlam değişikliğine uğramayan kelimelerde de rastlanmakta: *seiz* “at bakıcısı” <*seyis*, *miraz* <*miras* kelimelerinde olduğu gibi. Bazı kelimelerde ise *z* ünsüzü korunur *talaz* “dalga” <*talaz* kelimesinde olduğu gibi.

işlik⁵⁵ kelimesi Türkçede “1. Atölye, 2. Gömlek” anlamındadır. Rumencede **işlic**⁵⁶ şeklinde olup “Yuvarlak şeklinde şapka, genellikle kralların, padişahların kullandıkları bir tür şapka” anlamında gelmektedir. Kelime sonunda *k>c* değişmesi gerçekleşmiştir.

yaprak⁵⁷ kelimesi “1. Bitkilerde solunum, karbon özümlemesi, terleme vb. olayların olduğu, çoğu klorofilli, yeşil ve türlü biçimdeki bölümler, 2. Kitap, defter vb. şeylerde ön ve arka yüzü oluşturan kâğıtlardan her biri, varak” anlamındadır. Rumencede **iaprac**⁵⁸ şeklinde olup “Kısa bir zaman için uykuya dalmak” anlamına gelmektedir. Kelime başında *y>i* değişmesi, kelime sonunda *k>c* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **kerem**⁵⁹ kelimesi Türkçede “1. Büyüklük, ululuk, soyluluk, 2. İyilik, cömertlik” anlamındadır. Rumencede **cherem**⁶⁰ şeklinde

⁴⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1019.

⁵⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 833.

⁵¹ *Türkçe Sözlük*, s. 1101.

⁵² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 834.

⁵³ *Türkçe Sözlük*, s. 1206.

⁵⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 941.

⁵⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1227.

⁵⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 939.

⁵⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 2530.

⁵⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 875.

⁵⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1393.

⁶⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 343.

olup “Hizmet, yardım; birinin hizmetinde bulunmak” anlamına gelmektedir. Türkçedeki ikinci anlamına yakın anlam ile geçmiştir. Kelime başında *k>ch* değişmesi gerçekleşmiştir. *k>ch* değişmesi hadisesine anlam değişikliğine uğramayan kelimelerde de rastlanmaktadır: *chesat<kesat*, *chef<keyif*, *chibrit<kibrit*, *chilim<kilim*, *chel<kel* kelimelerinde olduğu gibi.

Farsçadan geçen **köşk**⁶¹ kelimesi Türkçede “Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır” anlamındadır. Rumencede **chioşc**⁶² şeklinde olup “Sokak köşelerinde sigara veya ufak tefek şeylerin satıldığı küçük bir dükkân” anlamına gelmektedir. Kelimede *k>ch* değişmesi, *i* türemesi, *ö>o* değişmesi, *k>c* değişmesi gerçekleşmiştir.

kulle⁶³ kelimesi Türkçede “Büyük bağ evi” anlamındadır. Rumencede **culă**⁶⁴ şeklinde olup “Kule biçiminde ev, zindan” anlamına gelmektedir. Kelimede *k>c* değişmesi, *a>ă* değişmesi, *l* düşmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **matuh**⁶⁵ kelimesi Türkçede “Bunamış, bunak” anlamındadır. Rumencede **matuf**⁶⁶ şeklinde olup “Yaşlı, yaşlılıktan dolayı hareketi yavaşlamış kimse” anlamına gelmektedir. Kelime sonunda *h>f* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **merdane**⁶⁷ kelimesi Türkçede “1.Türlü işlerde kullanılan, silindir biçiminde araç, 2. Kalın oklava” anlamındadır. Rumencede **merdenea**⁶⁸ şeklinde olup “Yufka ile yapılan içine peynir konulan bir tür börek” anlamına gelmektedir. Kelimede *a>e*, *e>ea* değişmesi gerçekleşmiştir.

parmak⁶⁹ Türkçede “İnsanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri” anlamına gelmektedir. Rumencede **parmac**⁷⁰ şeklinde olup “Ağaçtan yapılmış direk” anlamına gelmektedir. Kelime sonunda *k>c* değişmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **peyk**⁷¹ kelimesi Türkçede “1.Uydu, 2.Bir başkasına bağımlılığı olan” anlamındadır. Rumencede **paic**⁷² şeklinde olup “1.Haberci, 2.

⁶¹ *Türkçe Sözlük*, s. 1507.

⁶² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 347.

⁶³ *Türkçe Sözlük*, s. 1522.

⁶⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 485.

⁶⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1636.

⁶⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1106.

⁶⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 1656.

⁶⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1131.

⁶⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1819.

⁷⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1318.

⁷¹ *Türkçe Sözlük*, s. 1919.

⁷² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1356.

Rumen yöneticilerin koruma askerlerine verilen ad” anlamına gelmektedir. Rumenceye geçen ve *y* sesi içeren Türkçe kelimeler, Rumencede *y>i* değişikliğine uğramakta: *haimana* “başı boş, boş gezen”<*haymana*, *maidan*<*meydan*, *soitar*<*soytarı* kelimelerinde olduğu gibi.

Farsçadan geçen **pişekâr**⁷³ kelimesi Türkçede “Orta oyununda Kavuklu ile karşılıklı konuşarak oyunu açan kimse” anlamındadır. Rumencede **pişicher**⁷⁴ şeklinde olup “Kurnaz, kötü kimse” anlamına gelmektedir. Kelimede *e>i* değişmesi, *k>ch* değişmesi, *â>e* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **revaç**⁷⁵ kelimesi Türkçede “Sürüm” anlamındadır. Rumencede **ravac**⁷⁶ şeklinde olup “Süzme şarap” anlamına gelmektedir. Kelime sonunda *ç>c*, *e>a* değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **sabır**⁷⁷ kelimesi Türkçede “Dayanç, telaş göstermeden bekleme” anlamındadır. Rumencede **sabur**⁷⁸ şeklinde olup “Sarısarıdan yapılan ilaç” anlamına gelmektedir. Kelimede *ı>u* değişmesi meydana gelmiştir.

sayâ⁷⁹ kelimesi Türkçede “1. Ayakkabının yumuşak olan üst bölümü, 2. Gebe koyunların karnındaki yavru yüz günlük olduğunda çobanların yaptığı tören; yayla ve kırlarda hayvanlar için yapılan üstü samanla örtülü yer” anlamlarındadır. Rumencede **saia**⁸⁰ şeklinde olup “Yünden yapılan ince kumaş parçası” anlamına gelmektedir. Kelimede *y>i* değişmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **saye**⁸¹ kelimesi Türkçede “Gölge” anlamında kullanılmaktadır. Rumencede **saia**⁸² şeklinde olup “Hayvan barınağı” anlamına gelmektedir. Kelimede *y>i* ve *e>a* değişmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **seraser**⁸³ kelimesi Türkçede “Baştan başa; tamamıyla; içinde altın veya gümüş tel konularak dokunmuş bir tür kumaş” anlamındadır. Rumencede **serasir**⁸⁴ şeklinde olup, sadece “İçinde altın veya gümüş tel

⁷³ *Türkçe Sözlük*, s. 1928.

⁷⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1463.

⁷⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1977.

⁷⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1627.

⁷⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 1996.

⁷⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1710.

⁷⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2046.

⁸⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1713.

⁸¹ *Türkçe Sözlük*, s. 2046.

⁸² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1713.

⁸³ *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.IV, s. 4151.

⁸⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1781.

konularak dokunmuş bir tür kumaş” anlamına gelmektedir. Kelimede e>i değişmesi gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **silah** kelimesi Türkçede “Savunmak veya saldırmak amacıyla kullanılan araç” anlamındadır. Rumencede **sileaf** şeklinde olup “Silah kemeri” anlamına gelmektedir. Kelimede a>ea değişmesi (diftonglaşma), kelime sonunda h>f değişmesi meydana gelmiştir. Anlam değişikliğine uğramayan kelimelerde de kelime sonunda h>f değişimi görülmekte: *perdaf* “sakal tıraşından sonra kıl çıkış yönünün tersine yapılan ikinci tıraş; parlama, parlaklık verme” <*perdah* kelimesinde olduğu gibi.

solak⁸⁵ kelimesi Türkçede “Sol ellini kullanan; Yeniçeri ocağının, padişahın gözeticiğini yapan asker sınıfı” anlamındadır. Rumencede **solac**⁸⁶ şeklinde olup “Yeniçerilikte bir sınıf” anlamına gelmektedir. Kelime sonunda k>c değişmesi gerçekleşmiştir.

Rumcadan geçen **somun**⁸⁷ kelimesi Türkçede “Yuvarlak ve şirin ekmek” anlamındadır. Rumencede **somon**⁸⁸ şeklinde olup “Yüksek kalitede ekmek; simit” anlamına gelmektedir. Kelimede u>o değiştiği görülmektedir.

sürücü⁸⁹ kelimesi Türkçede “Karada kullanılan motorlu araçları sürüp yöneten kimse, şoför” anlamındadır. Rumencede **surugiu**⁹⁰ şeklinde olup “Postacı, posta arabası sürücüsü” anlamına gelmektedir. Kelimede isimden isim yapan *cü>giu* ekinin değişmesi meydana gelmiştir.

Farsçadan geçen **şahnişin**⁹¹ kelimesi Türkçede “Eski Türk mimarisinde odanın karşı ön cephesinde yer alan üç yanlı pencereci çıkma” anlamındadır. Rumencede **sacnasiu**⁹² şeklinde olup “İki katlı evlerde ikinci katta bulunan koridor” anlamına gelmektedir. Kelimede h>c değişmesi, i>a değişmesi, ş>s değişmesi, n düşmesi gerçekleşmiştir.

tabanca⁹³ kelimesi Türkçede “Ateşli silah” anlamındadır. Rumencede **tapangea**⁹⁴ şeklinde olup “Tokat” anlamına gelmektedir. Kelimede b>p değişmesi ve c>ge değişmesi gerçekleşmiştir.

⁸⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 2133.

⁸⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1839.

⁸⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 2136.

⁸⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1844.

⁸⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2187.

⁹⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1942.

⁹¹ *Türkçe Sözlük*, s. 2197.

⁹² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1711.

⁹³ *Türkçe Sözlük*, s. 2237.

⁹⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1980.

2. Ses Düşmesi Yoluyla Fono-Semantik Başkalaşma

Türkçeden Rumenceye geçen bazı kelimelerde ses düşmesi ile fonosemantik başkalaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kelimelerde ses düşmesinin yanında diğer ses olayları da görülmektedir. Biz ses düşmesi olayını temel alarak dikkate aldık, ancak yeri geldikçe diğer ses olaylarına da değindik.

bağlama⁹⁵ kelimesi Türkçede “1.Bağlama işi, 2. Üç çift telli olan ve mızrapla çalınan saz 3. Yapılarda duvarları birbirine bağlayan kiriş, putrel” anlamındadır. Rumencede **balama**⁹⁶ şeklinde olup “Zivana, kapı veya pencere menteşesi” anlamına gelmektedir. Kelimede ğ düşmesi meydana gelmiştir. Anlam değişikliğine uğramayan ve kendi bünyesinde ğ ünsüzü içeren Türkçe kelimelerin Rumenceye geçerken ğ ünsüzü ya düşmekte *baere*<*bağır sak*, *iaurt*<*yoğurt* ya da ğ>g değişimine uğramakta *buzdugan*<*bozdoğan*, *agarlık*<*ağrlık*, *ogur*<*uğur* kelimelerinde olduğu gibi.

Arapçadan geçen **cellat**⁹⁷ kelimesi Türkçede “Ölüm cezasına çarpanları öldürmekle görevli olan” anlamındadır. Rumencede **gealat**⁹⁸ şeklinde olup “Güçlü ve iri kimse” anlamına gelmektedir. Kelime başında c>ge değişmesi ve l düşmesi olayı da gerçekleşmiştir. Türkçede çift ünsüz içeren kelimelerin Rumenceye geçerken bir ünsüzü düşürdüğü görülmektedir: *bacal*<*bakkal*, *cerac*<*cerrah*, *tichie*<*takke*, *temenea* “*eğilmek*, *selam vermek*”<*temenna* kelimelerinde olduğu gibi.

çullama⁹⁹ kelimesi Türkçede “Çullanmak işi; tavşan ve kuzu eti ile kızarmış hamur yemeği” anlamındadır. Rumencede **ciulama**¹⁰⁰ şeklinde olup “Koyu bir sosla pişirilen tavuk; mantar” anlamına gelmektedir. Rumencede bu kelimenin Türkçedeki anlamından uzaklaşmadığı, ancak az da olsa farklılık gösterdiği görülmektedir. Kelimede ç>ci değişmesi ve l düşmesi olayı da gerçekleşmiştir.

⁹⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 230.

⁹⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 187.

⁹⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 450.

⁹⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 791.

⁹⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 571.

¹⁰⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 368.

fağfur¹⁰¹ kelimesi Türkçede “Çin’de yapılmış kâse, tabak, vazo gibi porselen eşya” anlamındadır. Rumencede **farfurie**¹⁰² şeklinde olup “Tabak” anlamına gelmektedir. Kelimede *ğ* düşmesinin ve *r* türemesi gerçekleşmiştir.

kulle¹⁰³ kelimesi Türkçede “Büyük bağ evi” anlamındadır. Rumencede **culă**¹⁰⁴ şeklinde olup “Kule biçiminde ev, zindan” anlamına gelmektedir. Kelimede *k>c* değişmesi, *a>ă* değişmesi, *l* düşmesi gerçekleşmiştir.

Farsçadan geçen **şahnişin**¹⁰⁵ kelimesi Türkçede “Eski Türk mimarisinde odanın karşı ön cephesinde yer alan üç yan pencere çıkma” anlamındadır. Rumencede **sacnasiu**¹⁰⁶ şeklinde olup “İki katlı evlerde ikinci katta bulunan koridor” anlamına gelmektedir. Kelimede *h>c* değişmesi, *i>a* değişmesi, *ş>s* değişmesi ve *n* düşmesi gerçekleşmiştir.

3. Ses Türemesi Yoluyla Fono-Semantik Başkalaşma

Türkçeden Rumenceye geçen bazı kelimelerde ses türemesi ile fonosemantik başkalaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kelimelerde ses türemesinin yanında diğer ses olayları da görülmektedir. Biz ses türemesi olayını temel alarak sözcükleri inceledik, ancak yeri geldikçe diğer ses olaylarına da değindik.

Farsçadan geçen **beter**¹⁰⁷ kelimesi Türkçede “Daha kötü, çok kötü” anlamındadır. Rumencede **abitir**¹⁰⁸ şeklinde olup “Daha iyi, daha çok” anlamına gelmektedir. Kelime başında ünlü türemesinin yanı sıra *i>e* değişmesi de gerçekleşmiştir. Rumencede bu kelime anlam iyileşmesinin meydana geldiği görülmektedir.

Arapçadan geçen **cenabet**¹⁰⁹ kelimesi Türkçe “Pis, kötü, kirli” anlamındadır. Rumencede **geanabeat** şeklinde olup “Yaramaz, deli” anlamına gelmektedir. Kelimede *c>ge* değişmesinin yanı sıra orta ve son hecede ünlü türemesi meydana gelmiştir.

¹⁰¹ *Türkçe Sözlük*, s. 846.

¹⁰² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 712.

¹⁰³ *Türkçe Sözlük*, s. 1522.

¹⁰⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 485.

¹⁰⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 2197.

¹⁰⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1711.

¹⁰⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 319.

¹⁰⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 3.

¹⁰⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 452.

çapan¹¹⁰ kelimesi Türkçeye Moğolca’dan geçmiştir ve “Ceket” anlamında kullanılmaktadır. Rumencede **şabana**¹¹¹ şeklinde olup “Pahalı uzun ceket” anlamına gelmektedir. Kelimede *ç>ş* dönüşmesi, kelime ortasında *p>b* değişmesinin yanı sıra *a* ünlüsünün türemesi de meydana gelmiştir.

çerçi kelimesi Türkçede “Tuhafiyeci, ufak tefek tuhafiyeye eşyası satan” anlamındadır. Rumencede **cercel** şeklinde olup “Küpe¹¹²” anlamına gelmektedir. Diğer ses olaylarının yanında *l* türemesi de gerçekleşmiştir.

Arapçadan geçen **harabe**¹¹³ kelimesi Türkçede “Yıkılmış veya yıkılmaya yüz tutmuş yapı, yıkı” anlamındadır. Rumencede **harabaie**¹¹⁴ şeklinde olup “Büyük ev, konak” anlamındadır. Rumencede bu kelime anlam iyileşmesi meydana gelmiştir. Kelimede *ai* türemesi meydana gelmiştir.

4. Sadece Anlam Değişimine Uğrayan Kelimeler

Tespit ettiğimiz birkaç kelime ses değişimi gerçekleşmeden anlam değişimi gerçekleşmiştir. Bu kelimeler:

Arapçadan geçen **melez**¹¹⁵ kelimesi Türkçede “Değişik ırktan ana babadan doğmuş olan (kimse)” anlamındadır. Rumencede **melez**¹¹⁶ “İpek ve pamuk karışık bir dokuma” anlamına gelmektedir.

Arapçadan geçen **nur**¹¹⁷ kelimesi Türkçede “1. Aydınlik, ışık, parlaklık, ziya 2. İlahi bir güç tarafından gönderildiğine inanılan parlaklık” anlamındadır. Rumencede **nur**¹¹⁸ “Cazibe, güzellik (kadınlar için kullanılır)” anlamına gelmektedir.

Türkçenin ağızlarında kullanılan **salahor**¹¹⁹ kelimesi “Budala, ahmak” anlamındadır. Rumencede **salahor**¹²⁰ “İşçi, hamal” anlamına gelmektedir.

¹¹⁰ *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. I, s. 883.

¹¹¹ Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 175.

¹¹² Günay Karaağaç, *a.g.e.*, s. 191; K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (Germanischen, Romanischen und Slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927, s. 410; H. F. Wendt, *Die Türkischen Elemente im Rumanischen*, Berlin 1960, s. 138.

¹¹³ *Türkçe Sözlük*, s. 1045.

¹¹⁴ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 837.

¹¹⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1684.

¹¹⁶ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1125.

¹¹⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 1781

¹¹⁸ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1284.

¹¹⁹ *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. IV, s. 4035.

talan¹²¹ kelimesi Türkçede “Yağma” anlamındadır. Rumencede **talan**¹²² “1. (tıp.) Dalak, 2. (hlk.) Yaşlı ve zayıf at” anlamına gelmektedir.

Sonuç

Makalemizde, Rumen dilinde kullanılan Türkçe kökenli kelimelerden elli biri fonolojik başkalaşma bakımından incelenmiştir. Bu kelimelerden bazıları Türkçe kökenlidir, bazıları ise Türkçe yoluyla Farsça, Arapça, Rumca ve Moğolcadan Rumenceye geçtiğini düşünmekteyiz. Bu kelimeler fonolojik başkalaşmasına uğrayarak yerleşmiş ve toplumun bütün üyeleri tarafından kolayca anlaşılır duruma gelerek ayrı birer kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İncelediğimiz kelimelerden yola çıkarak alıntı kelimelerde bazen ses değişmesi, bazen ses düşmesi, bazen ses türemesi yoluyla veya herhangi bir değişime uğramadan ses ve anlam veya yalnızca anlam değişikliği gerçekleşmiştir. Fono-semantik başkalaşması geçiren kelimelerin sebepleri arasında Rumen diline uygun telaffuz şekline ile alınması, Türkçede olan seslerin Rumen dilinde bulunmaması, alınma gerçekleştiğinden sonra zaman içinde Rumence telaffuz şekline veya Rumen gramer kurallarına göre uydurulması sayılabilir.

İncelenen elli bir kelimenin on yedisi Arapça, onu Farsça, yirmi ikisi Türkçe, birisi Rumca ve birisi Moğolca kökenlidir. Bu kelimelerden bazıları günümüz Rumencesinde günlük konuşmada ve edebi eserlerde hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Gabriela Adameşteanu, Eugen Barbu, Aleksandru Ivasiuc, Augustin Buzara, Paul Georgescu, Adrian Paunescu, Dumitru Popescu, Radu Tudoran gibi 20. yüzyıl Rumen yazarların eserlerinde Türkçe kökenli kelimeler görmek mümkündür. Bu kelimeler askeri, ticari, mesleki, yiyecek içecek, insan vücudu, ev eşyası, mutfak takımları, inşaat, toplumsal hayatla ilgili kelimelerdir.

Kaynakça:

AKTAŞ, Ayfer, “Günümüz Rumencesinde Türkçe Kaynaklı Kelimeler”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XCIV, Sy. 669, TDK Yayınları, Ankara 2007.

BANARLI, Nihad Sami, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2014.

CANAB, bin Muhammed, (Çev. Ahmet Ateş), “Cezair Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve (Türkçe aracılığı ile gelen) Farsça Kelimeler”, *TDAYB-1966*, Ankara 1967.

DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne, Gunivas, İtalia 2007.

GUBOĞLU, Mihail, “Rumen Folklorunda Türkler”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1976.

KARA, Mehmet, *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008.

LOKOTSCH, K., *Etimologisches Wörterbuch der Europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927.

MANOV, Atanas, (Çev. M. Türker Acaroğlu), *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

MEHMET, Mustafa Ali, “Rumen Dilinde Türkçe Unsurlar Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1973.

MEYER, G., *Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache*, Viyana 1891.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2014.

Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZKAN, Mustafa, *İnsan, İletişim ve Dil*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2010.

SUCIU, Emil, *101 Cuvinte De Oricine Turcă*, Editura Humanitas, București 2013.

TİETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Simurg Yayınları*, İstanbul-Wien 2002.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011.

WENDT, H. F., *Die Türkischen Elemente im Rumanischen*, Berlin 1960.

¹²⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1713.

¹²¹ *Türkçe Sözlük*, s. 2254.

¹²² *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, s. 1976.

AZERBAIJAN VE ERZURUM FIKRALARININ ÜSTÜNLÜK TEORİSİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF AZERBAIJAN AND ERZURUM FUNNIES UNDER SUPERIORITY THEORY

Hikmet ÇIĞLIK**

ÖZ

Bu çalışmada, gülme teorilerinden üstünlük teorisinin Azerbaycan ve Erzurum fıkralarına yansımaları üzerinde durulmuş ve üstünlük teorisine uyan fıkraların tespit ve tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Gülmek, mizah, nükte, fıkra gibi kavramlar arasındaki farkın tam olarak izah edilememiş olması gülmek üzerine çok farklı yorumlar ve tanımlar yapılmasına vesile olmuştur. Genel olarak gülmek, duyguların olumlu yönde yoğunlaşması sonucunda meydana gelen bir davranış biçimi olarak tanımlanmış ve mizah için de aynı tanım yapılmıştır. Fıkra ise gülme ve mizahı aktaran, toplumların sözlü gelenek ürünü olarak ortaya çıkan, mesajı etkili bir şekilde vermek amacıyla kullanılan, kökeni binlerce yıl öncesine dayanan tür olarak kabul görmüştür. Fıkralar teorilerle beraber daha iyi anlaşılabilir ve fıkralarda en fazla kullanılan teorilerden biri ise üstünlük teorisi olmuştur. Bu çalışmada coğrafi yakınlığın dile, dil yakınlığının da edebî türlerdeki benzerliklere olan yansımaları kısmen de olsa tespit edilmiştir. Böylece Azerbaycan ve Erzurum fıkraları üzerinde inceleme yaparak üstünlük teorisinin bölgesel fıkralara yansımalarını görmeye ve göstermeye çalıştık. Bu çalışma, Haluk Harun Duman'ın yazdığı ve derlediği

Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar, Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur'un yazdığı *Erzurum Fıkraları* ve Azerbaycan edebiyatının âdeta hafızası olan Ejder Ol'un *Yaşanmış Olaylar Canlı Latifelerle Azerbaycan Fıkraları* adlı eserler kaynak alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Fıkra, Azerbaycan Fıkraları, Erzurum Fıkraları, Üstünlük Teorisi

ABSTRACT

In this study it is aimed to find out how the superiority theory from the theories of laughing has been observed in Azerbaijan and Erzurum jokes and to identify and analyze Azerbaijan and Erzurum jokes which are in accordance with the superiority theory. The difference between laughing, humour, witticism and joke has not been completely explained. There have been very different comments and definitions on laughing. Generally it can be said that laughing is a behaviour as a result of intense positive feelings. For humour it is also said it is laughing. For humour to exist there needs to be laughing. Therefore when asked "What is humour?", many have responded it is laughing. In the case of jokes it is an important genre resulting from the oral traditions of societies. Despite its brevity it aims to provide its message effectively and is a genre with origins from thousands of years. With the emergence of joke theories one of the most commonly used ones has been the superiority theory. In this study it is aimed to see/show how the superiority theory has been used in Azerbaijan and Erzurum jokes. The jokes with the superiority theory have been studied using Haluk Harun Duman's *Erzurum Jokes and Famous Humourists*, Mehmet Zeki Kilic and Yasar Atnur's *Erzurum Jokes* as well as Ejder Ol's *Azerbaijan Jokes with Lived Experiences and Concrete Examples*.

Key Words: Humour, Joke, Azerbaijan Jokes, Erzurum Jokes, Superiority Theory

Giriş

Çağımızda gülme kurumlarını açıklayan, gülmenin sebep ve sonuçları üzerinde duran farklı kuramlar vardır. Bu makalede de Azerbaycan ve Erzurum fıkralarını anlamak ve yorumlamak için gülmede üstünlük kuramı açıklanmış, kuramın fıkraları daha iyi anlamadaki önemi üzerinde durulmuştur. Böylece komik unsuru ortaya çıkaran neden bulunarak verilmek istenen mesajın da doğru anlaşılması sağlanmış ve fıkraların oluşum süreci tespit edilmiştir. Kültürel ve coğrafi benzerliklerin edebî türlere olan etkisi tespit edilip Avrasya

* Bu makale 10.09.2015 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.09.2015 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.11.2015 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir (Editör).

Makaleye atıf şekli; Hikmet ÇIĞLIK, *Azerbaycan ve Erzurum Fıkralarının Üstünlük Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s., 19-38.

** Dr., İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fak., hicglik@gmail.com

coğrafyasındaki bu iki bölgenin fıkraları örnek alınarak konu çalışılmıştır. Kültürel benzerliklerin en önemlilerinden birini de dil benzerlikleri oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu’da konuşulan ağızların benzer oldukları görülmekte, özellikle de Erzurum bölgesindeki bu durum fazlasıyla dikkat çekmektedir. Bu benzerlik fıkraların oluşumundaki “üstünlük duygusunun” olduğu fıkralarda da kendisini göstermektedir. Erzurum fıkralarındaki üstünlük duygusunun işlendiği fıkralar ile Azerbaycan fıkralarındaki benzerlik tespit edilmiş, tespit edilen bu fıkralar da makalenin konusunu oluşturmuştur.¹ Konuya geçmeden önce, gülmek, mizah, fıkra gibi terimler hakkında bilgi verilerek konunun daha iyi anlaşılması için zemin oluşturulmaya çalışılmıştır.

Gülmenin tanımının yapılması, gülmeyi gerçekleştiren insan olgusunun anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. İnsan duyu ve duygularıyla diğer varlıklardan ayrılan, yaşadığı evrenin farkındalığını hisseden, gerektiğinde bilinç altı ve bilinç üstü duygularını harekete geçirebilen tepki veren ve alan canlıdır. İşte tanımını yapmaya çalıştığımız insan, gülme özelliğiyle karakter yapısındaki ayrıcalığı diğer varlıklardan fark ettirerek gülmeyi gerçekleştirebilmektedir.

“Gülmek niçin ve nasıl gerçekleşiyor?” sorusu hep farklı yorumlanmıştır. Buna verilen cevaplar da gülmenin nedenlerinin farklılaşmasına sebep olmuştur. Gülmenin beden, duygular, akıl ve çevreyle gerçekleştirebileceği fikri yaygınlık kazanmıştır. Beden, gülmedeki en önemli fonksiyonlardan biri olmuştur. Duygularını, aklını devre dışı bırakarak bedenin gülebildiği görülmüştür. Küçümseyici gülmeler, kızgınlık, öfke sonucu gergin gülmeler duygularla ortaya çıkan gülmelere örnek olarak verilebilir. Duyguların olmadığı soğuk gülmeler olduğu gibi akılla gülmeye başladığı zaman duyguların devre dışı kaldığı gülmeler de mümkün olabilmektedir. Gülmenin en ideali ise aklın katkısının olduğu gülmeler olmuştur. Gülmenin, aklın serüvenine duyu ve bedenin katılmasıyla gerçekleştiği söylenebilir. Gülme, bir bakıma içinde bulunulan ortam tarafından öğretilir. Bu yüzden aynı duyguları paylaşan insanlar aynı gülme davranışını ortaya koyabilirler. Asıl gülmek ise gülünç olanı bedeni, duygusu, aklı ve çevresiyle bir bütün olarak yaşayabilmektir.²

Kierkegard “*Komik yaşamın her aşamasında vardır, çünkü nerede yaşam varsa orda karşıtlık vardır, nerede karşıtlık varsa orda komik vardır.*” demektedir. Toplumlarda komiklikler, gülmeceler değişik algılanmış olsa bile yaşam koşulları içerisindeki benzerlikler, gülmeceler ve komikliklerdeki

¹ Engin Gökçür, “Azerbaycan Türkçesi İle Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine”, *Turkish Studies*, S.7/4, Ankara, 2012, s.1802-1824

² Nesin, A. ; Dölek, S. ; İnam, A.; Öngören, F.; Küçük, Y.; Oral, T. ve diğerleri (Der.), *Gülme'nin Kitabı*, İstanbul, YGS Yayınları, 2002, s.17

benzerlikleri de ortak kılabilenmektedir. Gülmecenin değişik türlerde oluşu ayrı toplumların ayrı koşullarda bulunmasından, aynı toplumda da ayrı sınıfların bulunmasından kaynaklanabilmektedir. Thomes Hobbes “*Gülmeyi başkalarının aşağı düştüğü zaman bizim kendimizi güvende görmemizden doğan böbürlenmemiz, ani üstünlük duygusu*” diye açıklamaktadır. Sağlam birisinin kambur birini gördüğü zaman gülmesi buna örnek verilebilir. Spencer “*Gülmek, sinirsel gücün doğal yatağından birdenbire saparak yeni bir yola girmesidir.*” diyerek karşıtlar kuramını desteklemektedir. Bergson, sezgi yöntemiyle gülme olgularını inceleyerek gülme nedenlerini bulmaya çalışmıştır. Gülmeyi açıklamak için gülmenin toplumsal yönü üzerinde durmuştur. Bir toplumun güldüğü şeylerin o ulusun sosyopsikolojik olayları olduğunu ve bunların bir yaşam gibi doğup büyüdüğünü ve bir canlılık arz ettiğini söylemektedir. İnsan karakterinin nasıl ki belli bir aşamadan sonra anlayabiliyorsak gülme olgusunun da belli aşamadan geçmesi gerektiğini söylemektedir.³

Gülme ile aynı anlamda kullanılan mizahı Ahmet Rasim “*hadiselerin kabak duruşu*” ve Hüseyin Rahmi ise “*hadiselerin, şahısların kılıflarını çıkarmak sanatı*”⁴ olarak tarif etmişlerdir. Bu tanımlardan da yola çıkılarak bir güldürü aracı olarak da kullanılan fıkraların anlaşılması ve değerlendirilmeleri kolaylaşacaktır.

Fıkralar, özellikle 13. yüzyıldan beri dinî, ahlakî ve tasavvufî eserlerde yer almışlardır. Bunun sebebi ise bu konuların topluma fıkralar yoluyla daha rahat anlatılmasıdır. 16. yüzyılda “latife” kelimesi fıkra yerine kullanılmıştır. 10. yüzyıldan sonra Avrupa’da ise kısa güldürücü hikâyelerin yerine “anecdote” ifadesi kullanılmıştır. Bugün ise artık fıkra halk edebiyatımızda halkın yarattığı kısa hikâye anlamında kullanılmaktadır.⁵ Türk fıkralarına 15. yüzyıldan sonra Arap, İran ve Anadolu öğeleri girmeye başlamıştır. Osmanlı imparatorluğunun hüküm sürdüğü dört kıtanın Balkanlar, Güney Rusya, Kafkaslar ve Afrika’nın Türk fıkra hazinesinde etkisi vardır.⁶ Bu da fıkralardaki kültür etkileşiminin ve kültür birikiminin bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Fıkra ile ilgili ilk bilgilere Divanu Lügat it-Türk’te rastlanılmaktadır. Kaşgarlı, küg ve külüt kelimelerini “*halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey*”, “*halk arasında gülünç olan nesne*” şeklinde açıklamıştır. Bu kelimeler İslamiyet’ten önce fıkranın yerine kullanılmıştır. İslamiyet’ten sonra ise bu kelimelerin yerine “hikâye, kıssa, masal, mizah, nükte, latife vb.”

³ Nesin ve Dölek, a.g.e., 2002, s.60

⁴ Hilmi Yücebaş, *Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şairler*, L M Kitaplığı Yayın No: 40,2004,s.11

⁵ Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 4-5

⁶ Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları. 2009, s.145

kelimeler kullanılmıştır.⁷ Bütün bu tanımlardan yola çıkılarak fıkralar, motife yer veren kısa ve özlü bir anlatıma sahip güldürücü kısa hikâyeler şeklinde ifade edilebilir. Fıkralarda yeri geldiğinde düşünce güçlendirilebilir, bir hareketin eleştirilmesi veya düzeltilmesi için üstü kapalı mesaj verme amacı da var olabilir.

Fıkralar günlük hadiselerle de bağlı olarak toplumun algılama biçiminde, kültürün bir değerini, bir normunu hatırlatma işlevini yerine getirmek, eğlendirmek, eğitmek ve sosyalleşmek amacıyla ortaya çıkmış tür olma özelliği de gösterebilirler.⁸

Halk bilgisi ürünlerinin farklı devirlerde ve farklı kültür ortamlarında farklı icracılar eliyle sürekli bir değişim ve dönüşüme uğradıkları, bir ırmak gibi canlı, dinamik, bir yapıya sahip oldukları için bunların dünü, bugünü ve yarını kapsayan bir tanımlamanın yapılmasının zorluğu Ferhat Aslan tarafından da söylenmektedir.⁹ Bu görüşten yola çıkılarak fıkra ile ilgili farklı tanımlamaların, folklorik ürünlerin karakteristik yapısından kaynaklandığı söylenebilir.

Fıkra; şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız mizah, gülme gibi kavramlarla yakın ilişkisi olan bir türdür. Yapılan tanımlar ve günümüzdeki anlamlarına baktığımızda, birincisi günlük olaylardan bahseden köşe yazıları, bir diğeri ise komik unsurlar içeren, halk arasında bilinen ve belli şöhreti olan tiplere bağlı olarak anlatılan halk edebiyatı ürünü olan fıkralardır. Nasrettin Hoca, Bekri Mustafa, Temel, İncili Çavuş gibi kahramanlarının olduğu edebî bir türdür. Bu fıkralar aynı zamanda belli tiplerin ortaya çıkmasına da imkân sağlamıştır. Toplum kendisine sözcü olmasını istediği kahramanları belli tiplerle özdeşleştirerek bu tiplere de hayatiyet kazandırmıştır.¹⁰ Bir de yörelerin kendi isimleriyle anılan fıkraları söz konusu olup bunlar da ortaya çıktığı ve derlendiği bölgenin isimleriyle ve kültürel özellikleriyle isimlendirilmiştir. Bu çalışmada incelenen Erzurum fıkraları, Azerbaycan fıkraları da bunlara örnek gösterilebilir.

Fıkraların sınıflandırılması da isimlendirilmeleri gibi tam netlik kazanmamıştır. Bu konuda Abdülkadir Emeksiz, Aerna ve Thompson'un sınıflandırmasında fıkraların masal kapsamında değerlendirilmelerinin gerekçelerinin tam olarak açıklanmadığını ve Türk araştırmacıların da fıkranın mahiyeti üzerine yeterince çalışma yapmadan fıkrayı masal kategorisinde ele

aldığını ifade etmiştir.¹¹ Bu da göstermektedir ki fıkra, üzerine çokça çalışma yapılması gereken önemli bir türdür.

Fıkrayı açıklamak için birçok teori ve kuramın tanımlanmasına rağmen en genel anlamda Keith-Spiel, sekiz farklı kuram tipolojisi oluşturmuştur. Kuramları da klasik ve modern olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunları da klasik gülme kuramları olarak biyolojik, üstünlük, uyumsuzluk, sürpriz, karşıt değerlilik, rahatlatıcı, düzenleyici ve psikoanalitik başlıklar altında toplamıştır.¹² Klasik gülme kuramlarından üstünlük teorisi kapsamında Azerbaycan ve Erzurum fıkralarının değerlendirilmesi, çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Fıkralarda Üstünlük Kuramı:

Gülme teorileri arasında en fazla kullanılan üstünlük teorisidir. Bu teorinin geçmişi Platon ve Aristoteles gibi düşünürlere kadar dayanır. Üstünlük teorisi hakkında Henry Bergson, John Moreall, Hobbes da fikir beyan etmişlerdir. Üstünlük teorisi gülmeyi “*bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi*” olarak açıklamaktadır. Bergson, gülünç kişiyi kendisini olduğundan daha varlıklı daha hoş ya da daha erdemli sanan kişi olarak tasvir etmiştir. Bu durumda kendisini mevcut durumundan farklı gören birisine gülen bir kişi, onun düşmüş olduğu duruma düşmediği, kendisinin ondan daha uyanık olduğunu düşündüğü için üstün olma duygularına kapılmakta ve böyle bir durumda da gülmenin merkezinde üstün olma duygusu hâkim olmaktadır. Platon ve Aristoteles'in görüşleri bunu desteklemektedir ve ikisinin görüşü büyük oranda aynıdır. Platon gibi Aristoteles de gülmeyi alayın bir türü olarak nitelendirir ve nükteyi “*adam edilmiş küstahlık*” olarak görür. Thomas Hobbes'un “*ani zafer duygusu*” adıyla oluşturduğu kuramında mücadele kazanmak ile gülmenin ilişkisini değerlendirmesi de üstünlük duygusuna atıfta bulunmaktadır. Ona göre “*daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştırdığımız da birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar.*” Böyle bir durumda da gülme meydana gelir. Hobbes'in bu düşüncesini Morreall “*İşte gülme bir kendi kendini kutlamadır; her şeye karşı olan bütün bu savaşında kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükseltmektedir.*” şeklinde söyleyerek Hobbes'i desteklemiştir.¹³ Böylece üstünlük sadece diğer tarafa karşı kazanılan duygu

⁷ Yıldırım, a.g.e. 1999, s.3

⁸ İsmet Çetin, “Manzum Nasrettin Hoca Fıkraları”, *Uluslar Arası Nasrettin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İzmir, 1997, s.115

⁹ Ferhat Aslan, *Naki Tezel'in İstanbul'dan Derlediği Masallar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s.105

¹⁰ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği Araştırma ve İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998,s.58-59

¹¹ Abdülkadir Emeksiz, *Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa*, Mühür,2010,İstanbul, s.13

¹² Tahsin İlhan, *Öznel İyi Oluşa Dayalı Mizah Tarzları Modeli*,(T.C Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2005, s.13

¹³ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, (Çev. Kubilay Aysevenler, Şenay Soner), İris Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.8-9

değil, aynı zamanda kişinin kendi durumu karşısındaki iyileşmesi de olup geçmişine yönelik kazanmış olduğu bir üstünlük duygusunu meydana getirmektedir.

Üstünlük teorisi, aslında insanın kendisini başkasıyla mukayese ederek ona karşı olan üste çıkma duygusunun ağır basması olarak yorumlanabilir. İnsanlarla iletişim içerisinde olan kişinin gülen tarafta olması ve kendisini karşı taraftaki insandan daha farklı görmesi ve üstünlük havasına girmesidir. Diğer insanlarda bulunan kötü durumlar kendisinde olmadığı için kendini daha güçlü hissederek üstünlük duygusuna kapılması olarak da tarif edilebilir.

Azerbaycan ve Erzurum fıkralarına bu gözle baktığımızda karşımıza çıkan oldukça fazla fıkrayla üstünlük kuramı daha iyi anlaşılmalı çalışılmıştır. Ejder Ol'un "Azerbaycan Fıkraları" adlı eserinde yer alan 120, Haluk Harun Duman'ın yazdığı ve derlediği "Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar" adlı eserinde yer alan 150 ve M. Zeki Tunç ve Yaşar Atnur'un derlediği ve yazdığı "Erzurum Fıkraları" isimli kitaptan 50'ye yakın fıkra incelenmiştir. Toplamda incelenen 320 fıkra arasında yaklaşık 69 fıkra üstünlük durumu olduğu tespit edilmiş, bunlardan 23 fıkra bu makaleye konu olmuştur.

Fıkraların daha iyi tahlil edilebilmesi için, ortaya çıktığı coğrafyanın kültürel dokusunun iyi bilinmesi de gerekmektedir. Azerbaycan ve Erzurum, tarih boyunca önemli birer siyasî ve kültürel merkez olma özelliğini hep korumuş ve yaşatmışlardır. Aynı şekilde dil yönüyle olan benzerlik ve ortaklıklar da bölge ağızlarında devam etmektedir. Azerbaycan topraklarının 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunluların; 16. yüzyılda da Safevî Devleti'nin egemenliğine girmesiyle Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri 16. yüzyılda birbirinden ayrılmıştır. Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasının içinde bulunduğu Doğu Oğuz kolu da böylece bölünmüştür. Doğu Anadolu ağızları, 16. yüzyıldan günümüze kadar Batı Oğuz kolu içinde bulunmalarına rağmen ses ve şekil bilgisi açısından Doğu Oğuz kolunun özelliklerini günümüze değin bünyesinde taşımışlardır. Doğu Anadolu illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda bölge ağızlarının genelde Azerbaycan Türkçesinin etki alanı içinde olduğu görülür.¹⁴ Erzurum bölgesinde de hissedilir ölçüde kendini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesi ile Kastamonu ağzı arasında ortak atasözleri ve deyimler üzerine yapılan çalışma da bu çalışmaya ilham vermiştir.¹⁵

¹⁴ Engin Gökçür, "Azerbaycan Türkçesi İle Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine", *Turkish Studies, volume 7/4, Fall, 2012*

¹⁵ Eyüp Akman, "Azerbaycan Türkçesi İle Kastamonu Ağzı Arasındaki Ortak Atasözleri ve Deyimler", *Folklor ve Etnografya, S.15, 2008, s.76-77*

Fıkralarla beraber kültürel dokunun anlaşılması da kolaylaşmaktadır. Erzurum fıkraları, toplumumuzun erkek egemen yapısını da ortaya koymaktadır. Aynı durum Azerbaycan fıkralarında da görülebilmektedir. Bu bağlamda gerek farklı gerek ortak noktaların Azerbaycan ve Erzurum kültüründeki tespiti açısından çalışmalar yapılarak kültürel ortak noktalar gün yüzüne çıkarılabilir. Fakat asrımızda sözlü kültürün ağır bastığı Azerbaycan ve Erzurum'da kültürel zenginlikler her geçen gün daha da erimekte ve araştırılmayı beklemektedir. Bu amaçla "Azerbaycan ve Erzurum" fıkralarının üstünlük teorisi kapsamındaki bu incelenme kültürel benzerliklerin tespiti açısından önem arz etmektedir.

Üstünlük Teorisine Örnek Fıkralar ve Üstünlük Durumu Bakımdan Değerlendirmeleri

"Başkan" adlı fıkroda 1920'li yıllarda, Azerbaycan merkez icra başkanlığını yürüten Samet Ağamalıoğlu, ayağı sakat olduğu için yürürken aksamaktadır. Kelbecer'deki işçileri ziyarete giderken ona muhalif olan birisi, "Bu aksak mı bizim başkanımız?" der. Bunun üzerine başkan da "Senin gibi bir ahmağın başkanı, benim gibi bir aksak olur." der.¹⁶

Bu fıkroda, kendisine fiziksel eksikliğinden dolayı sataşılan bir yöneticinin tepki sonrasında vermiş olduğu cevapla üstünlük durumu gerçekleşmiştir. Başkan kendisine laf sokuşturan kişiye "ahmak" deyip onun eksikliği olduğunu söyleyerek zekice cevap vermiş ve üstün gelmiştir.

"Haydar Aliyev Müdrikligi" adlı fıkroda Haydar Aliyev, 1970'li yıllarda Sovyet Azerbaycan'ın lideri iken ziyaretlerde bulunur. Ziyaretlere giderken şair, sinema sanatçısı, müzisyen, yazar, aktör gibi sanatkarları da yanında götürür. Ziyaretlerin birinde "Uzak Sahillerde" adlı filmin aktörü, Nodar Şaşıkoğlu "Yoldaş Aliyev, bana sahip olun, birden sizin yerinize geçip sizin rolünüzü oynayabilirim." der. Aliyev de "Buna gerek yok, ben dublör kullanmıyorum. Kendi rolümü kendim oynuyorum" diyerek cevap verir.¹⁷

Bu fıkroda aktör, kendi mesleğiyle alakalı bir durumdan vazife çıkarıp Haydar Aliyev'in rolünde olabileceğini ifade etmiştir. Aslında Aliyev'i kendi mesleğiyle ilişkilendirerek kendisine üstün bir rol biçmiştir. Fakat bu durumdan rahatsız olan ve zekice cevap veren Aliyev, aktöre önce rol yapmadığını ve dublör kullanmadığını, başkanlığı sadece kendisinin yapabileceğini söyleyerek aktöre üstün gelmiştir.

¹⁶ Ejder Ol, *Yaşanmış Olaylar ve Canlı Latifelerle Azerbaycan Fıkraları*, (Çev.İmdat Avşar), Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 12

¹⁷ Ol, a.g.e. ,s.21

“Gerçek Şair” adlı fıkra, şair Süleyman Rüstem ile bestekâr Firudin Şuşinski arasında geçer. Şair Süleyman Rüstem, Firudin Şuşinski’ye kendisinin “Lenin Nişanı” ile ödüllendirildiğini, bunun için kendisini tebrik etmesini söyler. Firudin Şuşinski de Şair Süleyman’a, “Gerçek şairlerin derisini yüzerler, darağacına çekerler, sürgüne yollarlar, Lenin nişanı vermezler.” diyerek cevap verir.¹⁸

Bu fıkra Şair Süleyman’ın almış olduğu bir ödülün dolayısıyla Firudin Şuşinski’den tebrik beklentisi oluşmuş, Şair Süleyman gururlanma ve üstünlük duygusuna kapılmıştır. Firudin Şuşinski ise şairlerin tarihî geçmişinden örnekler vererek gerçek şairlerin başına gelenleri hatırlatmış, yaşadıkları zaman dilimi içerisinde gerçek şairlerin değerinin anlaşılmadığını, Şair Süleyman’ın almış olduğu nişanın bir değerinin olmadığını, henüz gerçek şairler safında yer alamadığını ifade etmiş ve bilgisiyle üstün gelmiştir.

“Gıdıllanım mı” adlı fıkra Erzurum’un hazır cevap nüktedanlarından birisi olan Tahsin Leylioğlu ile millî eğitim müdürü arasında tartışma olur.

Millî eğitim müdürü Tahsin Bey’e, “Bize yazdığımız yazıların sonuna hep “Rica ederim.” diye yazıyorsunuz. Oysa burası bir makamdır. “Arz ederim demeniz gerekir.” der. Tahsin Bey “Peki, müdür bey, size arz ederim dersem, Bakanlığa ne diyim? Gıdıllanım¹⁹ mi? diyim.” der.²⁰

Bu fıkra Tahsin Bey, sosyal statü olarak müdür beyden daha alttadır. Fakat aralarındaki zıtlıktan dolayı Tahsin Bey, müdürü kendince ikna etmiştir. Bakanlığa nasıl hitap edeceğim derken aslında müdür beye de nasıl hitap edeceğini bilmektedir. Fakat üstün gelmesi için böyle bir diyalog kurması gerekmektedir. Diyalog sonrasında hem üstün gelmiş hem de ikna etmiştir.

“Bizde Ceryan Ne Arır” adlı fıkra, Erzurumlu Neriman Hanım’a misafir gelir. Evin kızı Selma gripten hasta yatmaktadır. Neriman Hanım gelen misafirlerle hoş beşten sonra hava akımını kastederek der ki: “Selma geçen gün sizin evde cereyana kapılmış.” Bu söz üzerine misafir hanım öfkeyle “Vıyh toprak başan, bizim evde cereyan ne arır çi? Sen de bilersen ki biz gaz lambası kullanırız.” der.²¹

Bu fıkra misafir gelen hanım cereyan kelimesinin birden fazla anlamının olduğunu bilmemektedir. Bilmediği gibi kendisine ve evine yöneltilen bir suçlama karşısında hemen savunmaya geçer. Neriman Hanım’a

¹⁸ Ol, a.g.e., s.64

¹⁹ Gıdıllanmak: Yuvarlanmak, takla atmak

²⁰ Haluk Harun Duman, *Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar*, Duyap Yayıncılık, Erzurum, 2007 s.184

²¹ Duman, a.g.e.,s.193

evlerinde gaz lambası kullanıldığını hatırlatıp suçlamayı kabul etmez. Cahilliğine rağmen üstün gelmek istemektedir.

“Nasıl Taburcu Olmuş” adlı fıkra, Deli Yusuf adında birisini aklından zoru olduğu için hastaneye yatırılır. Hastalığı, bütün eşyaların ismini farklı söylemesidir. Tedavi için yattığı hastanede Yusuf’u birçok insan tanır. Kendisinden önce taburcu olanlardan biri bir gün Yusuf’u İstanbul sokaklarında görünce sorar: “Ola Yusuf nasıl ettin de taburcu oldun? N’ettin sen?”

Bizimki elini kıcına götürerek büyük bir gururla arkadaşına “Eyy oğlum buna gafa derler, gafa!” diye cevap verir.²²

Yusuf akıl hastası olduğu için hastanede yatmaktadır. Hastalığı herkes tarafından bilinmektedir. İyileşip taburcu olduktan sonra hastanedeki arkadaşına rastlayıp arkadaşının nasıl taburcu olduğunu sorması üzerine hasta olduğu dönemden tanıdığı arkadaşına yine aynı şekilde cevap verir. Hasta olmadığı halde hasta olduğu zamanki gibi cevap vererek arkadaşına kendini daha iyi anlatabileceğini istemiş olabilir. Yusuf hasta olduğu zaman bile aslında yaptığının sanki mantıklı olduğunu ve kendi kıcının insanların kafasına denk gelebileceğini söylemiş de olabilir. Böylece gerek hasta olduğu dönem gerek sonrasında kendince karşı tarafa baskın çıkmaktadır.

“Bir Sigara Tiryakisi” adlı fıkra yetmiş beş yaşına geldiği halde müfrit derecede sigara içen rahmetli Hoca Dede Sıtkı Dursunoğlu’na kendisini sevenler “Hocam sigarayı bırak, bu zıkkım kanser yapıyor.” gibi uyarıcı sözler söyleyince Sıtkı Bey şöyle bir dörtlük yazar:

“Öleceksin a kuzum, içme şu zıkkım tütünü

Diyen beni daha zalimce yıkar

O benimçün bu kadar yıl yandı da

Ben onunçün bir kere ölsem ne çıkar.”²³

Bu fıkra Hoca Dede sigara içen tiryaki ama yaptığının yanlış olduğunu farkında olan bir karakterdir. Fakat kendisine sigarayı bırakması konusunda gelen telkinlere vefa duygusuyla savunmacı ve kendisini haklı çıkaran bir cevap vermektedir. Sigaranın yıllarca kendisi için yandığını söyleyip bunun haklılığını daha veciz olsun diye şiirle ifade etmiştir. Ölmeyi bile sigaranın yaptığı iyiliğe karşı göze almıştır. Böylece hem haklı çıkmış hem de haklılığını ispatlamanın vermiş olduğu bir üstünlük duygusu kazanmıştır.

²² Duman,a.g.e.,s.194

²³ Duman,a.g.e.,s.199

“Babam Baytardır” adlı fıkra, edebiyatımızda Bayburtlu Zihni olarak geçen ünlü şairin başından geçen bir hadise üzerine teşekkül etmiştir. Bayburtlu Zihni, Osmanlı sarayında küçük bir kâtiplikle görevlendirilir. Ancak İstanbullu mesai arkadaşları tarafından alaya alınır. Bu alay karşısında, arkadaşlarını rencide etmek için fırsat kollar.

Bir keresinde arkadaşları kendi yaşlarını tahmin etmesini isterler. Zihni de bunların yaşlarını, daha normal yaşlarından küçük olarak söyler. Arkadaşları buna çok sevinirler. “Zihni Efendi aferin. Sen ne güzel yaş tayin ediyorsun; bunu nerden öğrendin?” diye sorarlar. Zihni de fırsatın geldiğini düşünüp taşı gediğine koyar: “Sağ olun efendiler, hakkı-ı âliniz var. Rahmetli babam baytardı, bendenize muhtemelen ondan sirayet etmiş olmalı.” der.²⁴

Bu fıkroda da Zihni, Anadolu köylüsü olarak İstanbul’da sarayda işe başlayacaktır. Anadolu’dan gelmesi dolayısıyla kültürel olarak daha alt seviyede olduğu farz edilip aşağılanmak istenir. Fakat durumun farkında olan Zihni, önceleri kendi kültür seviyesini hissettirmez. Daha sonra mesai arkadaşlarının istekleri doğrultusunda ilminin farkına varılmasını ister ve öyle de olur. Yaşlarının tahmin edilmesini arzu eden mesai arkadaşlarına onların hoşlarına gidecek doğrultuda cevap verir. Cevapları hoşlarına giden arkadaşları Zihni’ye iltifat ederek Zihni’yi taltif etmek isterler ama önceki küçük düşürücü davranışlarından dolayı da Zihni onlardan öğ almak istemektedir. Kendisi için baytar olduğunu söyleyerek arkadaşlarına hayvan muamelesi yapar, böylece emeline ulaşır ve üstün gelir.

“Bu Senin Anan Değil” adlı fıkroda Gullabi Turan, arkadaşına rastlar ve nereye gittiğini sorar. Arkadaşı, Gullabi Turan’a anasının hasta olduğunu, ziyarete gittiğini söyler. Gullabi Turan hasta olan kadının çok ekmeğini yediğini, emeğini gördüğünü söyleyerek ziyarete gitmek ister. Fakat hasta kadın, Gullabi Turan’ı bir türlü tanımaz. Gullabi eski günlerden, anılarından bahsederek hasta kadının kendisini hatırlaması için biraz uğraşır. Fakat kadın yine hatırlamaz. Gullabi Turan’ın canı iyice sıkılır. Tanınmamanın verdiği sıkıntıyla arkadaşına döner, “Gah ulan, gah gidek. Busenin anan değil, beni tanımadı.” der.²⁵

Gullabi Turan yaşadığı bölgede herkes tarafından bilinen, sevilen bir kişilik olarak kendisine gösterilen saygıyı ve iltifatları karşılıksız bırakmak istemez. Bunun için hasta olan arkadaşının annesini ziyaret etmek ister. Fakat her zaman olduğu gibi karşılanmak ve tanınmak istenmektedir. Hasta kadının bunu tanımaması zoruna gitmiştir. Kendisini tanıtmak için geçmişteki belli hadiseleri hatırlatmak istese de yine sonuç alamamıştır. Bunun üzerine

²⁴ Duman, a.g.e., s.199

²⁵ Duman, a.g.e.,s.236

arkadaşının annesine hakarete varan bir kelimeyle hitap eder ve tanınmamışlığın verdiği ezikliği üzerinden atar ve üstün gelir.

“Ben Sandım Çi Sen Yendin” adlı fıkroda Gullabi Turan bir gün uçakla Ankara’ya gitmektedir. Oturduğu koltuk koridorda olduğu için camdan dışarı bakamamaktan dolayı canı sıkılmaktadır. Biraz sonra cam kenarında oturan yolcu kalkıp tuvalete gider. Turan da “fırsat bu fırsattır” diyerek hemen onun yerine geçip oturur. Adam biraz sonra geri dönünce şaşırır. Gullabi Turan’ın yüzüne sorgulayıcı bir şekilde bakınca Turan hemen atılır.

-Ağabeyi ben sandım çi sen yendin. Ne bilim geri geleceksen...²⁶

Gullabi Turan, bu fıkroda yolculuk esnasında yaptığı uyanıklık ve arkasından gelen azarlama karşısında mahcup duruma düşmüştür. Fakat yaptığının yanlışlığına bir bahane bulmak adına kendisini uçak yolculuğunu bilmiyor şeklinde göstermektedir. Fakat gelen azar karşısında “*ben sandım çi sen yendin*” diyerek kendini haklı çıkarmak istemiştir.

“Ölüler Gönüşmez” adlı fıkroda içkiye düşkünlüğüyle tanınan Gullabi Turan’a arkadaşları nasihatte bulunurlar. Turan’a, “Öldüğün zaman mezarda sorgu sual melekleri gelip senden hesap soracaklar. Onlara ne diyeceğini bilir misen?” diye sorarlar. Turan bilmediğini söyler ve omzunu silkeler. Bunun üzerine arkadaşları Turan’a öğretmeye çalışır. “Eğer Rabb’in kim, nebin kim diye sorarlarsa ne diyeceksin?” Gullabi bunları duyunca dayanamaz ve arkadaşına şu ilginç soruyu sorar “Ola oğlum zaten ben öliyem, heç ölüler gönüşür mi?”²⁷

Bu fıkroda, Gullabi Turan’ın dinî konularda zayıf olduğunu görmekteyiz. Fakat kendisini çok seven ve düşünen arkadaşları tarafından özellikle ahiret konusunda bilgilendirilmek istenmesi karşısında yine de vurdumduymaz tavır sergilemektedir. Dinî konulardaki yetersizliğini gidermekten ziyade, yine alaylı bir şekilde cevap verir. Ölü olduğunu, ölülerin konuşamayacağını söyleyerek karşı tarafı bilgisiz olarak görür; kendi bilgisizliğini örter. Böylece de karşı tarafa baskın gelir.

“Hani Ya Evet Demek Yohdi” adlı fıkroda Gullabi Turan İstanbul’a gelir. Galata Köprüsü’nden geçerken “Evet Hayır” programının sunucusu Erkan Yolaç’ı görür. Hemen yanına yaklaşır tıllık bir söyleyişle “Ağabeyi sen Erkan Yolaç mısın ?” diye sorar. O da yine bir hayranım beni tanıdı diye sevinip pişkince güler. Evet, ben Erkan Yolaç’ım deyince Gullabi hemen uzanır,

²⁶ Duman, a.g.e., s.237

²⁷ Duman, a.g.e., s.238

Yolaç'ın çenesine dokunarak “Buraya vurim, hani ya ‘evet’ demek yoğdı?” der.²⁸

Bu fıkrada Gullabi Turan, Erkan Yolaç'ı görünce ilk aklına gelen ona “*evet*” kelimesini söyletmektir. Televizyon ekranlarında “*evet*” demeyen Yolaç'la beklemediği bir anda karşılaşır. Yolaç'ı köşeye sıkıştırmak için tanıdığı halde, yine de Yolaç'a o olup olmadığı sorar. “*Evet*” cevabını alınca hamlesini yapar ve küfürlü bir şekilde çenesine dokunarak “*Hani evet demek yoğdı.*” diyerek yılların vermiş olduğu eziklikle bir anda üstün gelmeyi başarmıştır.

“90 Dakikalık Dua” adlı fıkrada Naim Hoca Erzurumspor maçına gider. Takımın durumu kötüdür. Yenilirse küme düşecektir. Bir grup taraftar Naim Hoca'ya gidip “Hocam kuvvetli bir dua oku da bizim takım galip gelsin.” der. Hoca olur der ve maç başlar. Maç süresi boyunca gol olmaz. Fakat uzatmalarda Erzurumspor yenilir. Taraftar hocaya sitem ederek “Hocam nasıl dua ettin çi yenildiğ.” derler. Naim Hoca bu duruma sinirlenir ve suçun kendisine atıldığını hissedince kızarak “Ula uşağ, ben 90 dakika için dua ettim. Ne bülüm çi iş uzatmalara gidecek.” der.²⁹

Naim Hoca Erzurum'un yetiştirdiği ender insanlardan biridir. Erzurum'u çok seven ve her faaliyette insanlarla beraber olan bir kişiliktir. Sosyal hayatta imamların cami dışına çıkmasına pek rastlanılmadığı gibi, Naim Hoca futbol maçına gider ve Erzurumspor'un galibiyeti için dua eder. Maç sonrasında mağlup olan Erzurumspor için yapılacak bir şey kalmamıştır. Seyirci de bir naz makamı olan hocaya dert yanar ve serzenişte bulunur. Hocanın duasının kabul olmadığını da söyleyerek teskin olmaya çalışmaktadırlar. Fakat hoca duasının kabul olmadığını kabul etmez ve maçın belli bir süresi için dua ettiğini söyler. Bu süre içerisinde de takımın yenilmediğini ifade eder. Uzatma dakikalar için dua etmediğini söyleyerek yine üstün gelmektedir.

“Teyo'nun Avcılığı” adlı fıkrada Teyo Pehlivan bir gün kahvede oturmuş başından geçenleri etrafındakilere anlatmaktadır. Avla alakalı bir hikâyesini anlatırken yalanlarıyla da hikâyesini süsler. Av sırasında zor duruma düştüğünü, kurtlar ve ayılar tarafından etrafının sarıldığını söyler. Kaçarken önüne uçurum çıkar. Arkasında da vahşi hayvanlar vardır. Çaresizlik içerisinde kalan Teyo teslim olur. Etraftaki insanlar ise merakla beklemekteler. Çevresindekiler ne olduğunu merak ederken Teyo Pehlivan hiç beklenmedik bir cevap verir. Ayının kendisini yediğini söyler. Etraftakiler ise kahkahalarla gülüp bu kadar da yalan olmaz derler. “Ayı seni yeseydi burada nasıl olurdu?” diye sorarlar. Teyo hiç beklenmedik bir cevap daha verir:

²⁸ Duman, a.g.e. .s.240

²⁹ Duman, a.g.e., s.266

- Ula oğlim siz buna yaşamağ mı diyirsiniz, ben zaten yıllardır öliyem öli...³⁰

Teyo Pehlivan Erzurum'un bilinen komik adamlarından biridir. Bu fıkrada görüldüğü gibi yalanlarıyla fıkralarını süsleyerek daha etkili kılma çabası vardır. İnsanlar anlattıklarının yalan olduğunu bildikleri halde onu dinlemekten zevk duyarlar. Bu fıkrada Teyo Pehlivan başından geçen bir av hikâyesini anlatırken yine yalanlarıyla asıl söylemek istediğini vurgular. Ayı ile uçurum arasında kaldığı zaman ayının kendisini yediğini söyler. Aslında her şeyin burada bitmesi gerekmektedir ama bitmez. İnsanlar burada ne işin var deyip gülünce “Benim yaşadığımı yaşamak mı kabul ediyorsunuz, bu yaşamak değil, ben yaşayan bir ölüyüm.” diyerek hem yalanlarının verdiği utancı hem de yaşadığı ezikliği kendince haklı sebeple telafi etmeye çalışır ve üstün gelir.

“Peki, Çim Götürdü” adlı fıkrada yine Teyo Pehlivan seferberlik zamanında bin koyununu karga pazarında otlatmaktadır. Bir sabah kalktığında koyunları kaybolmuştur. Ula bir araştırdım koyunları PKK götürmüş. Dinleyenlerden biri sorar “Pehlivan seferberlik zamanı PKK ne arırdı?” der. Teyo cevabı yapıştırır: “Peki, ula bizim koyunları çim götürmüş?”³¹

Teyo Pehlivan üzerine anlatılan bu fıkrada, Pehlivan yine etrafındakilere kendisiyle alakalı bir konuyu anlatmaktadır. Koyunları kayıp olmuş, Teyo ise suçluyu kendince bulmuştur. Suçlunun PKK olduğunu söyler. Fakat o dönemde PKK'nın olmadığı kendisine söylenince “*Peki ula bizim koyunları çim götürmüş?*” diye tepki vererek aynı soruyu karşı tarafa yöneltir. Sorunun cevabına göre sonuç belli olacaktır. Böylece soruyu sorarken aynı zamanda kendi söylediğinin haklı olduğunu vurgulamaya çalışır ve karşı tarafın verecek cevabı olmadığını bildiği için de üstün geldiği duygusuna kapılır.

“Karga Niye Karadır” adlı fıkrada Teyo'nun methini duyan öğretmenler onu okula davet ederler. Çay içerler fakat bir türlü yemek için davet etmezler. Teyo, belli bir süreden sonra acıkır ve onlara bir soru yönelterek yemeği hatırlatmak ister. “Hocalar bilir misiz garga niye karadır?” diye sorar. Kimseden ses seda çıkmaz. Hocalar şaşırır kalırlar. Bunun üzerine zor durumda kalan hocalara Teyo yine bir teklifte bulunur. Yemekten sonra konuşuruz der ve onları yemeğe ikna eder. Yemek yenildikten sonra tekrar müdürün odasına toplanırlar ve müdür Teyo'ya sorar: “Pehlivan hadi söyle bakalım karga niye karadır?” Pehlivan istifini bozmadan sigarasını ağzına alır ve biraz düşünür ve cevap verir: “Güneşe yakın uçtuğu için.”³² der.

³⁰ Duman, a.g.e., s.269

³¹ Duman, a.g.e.,s.292

³² Duman, a.g.e.,s.274

Teyo Pehlivan öğretmenlerden yemek isteyemediği için farklı bir şekilde isteğini söylemek ister. Bunun için hiç alakası olmayan bir soruyla ortamı istediği konuya çeker ve “*Karga niçin karadır?*” sorusunu etraftakilere sorar. Hemen cevap veremeyen öğretmenlere ise yemekten sonra cevap verirsiniz diyerek, onlara mühlet vererek iyilik yapmak ister kendince. Yemekten sonra ise cevabını kendisinin de bilmediği bu soruyu cevaplamak zorunda kalmıştır. Yine hiç alakası olmayan bir cevap verir. Karganın güneşe yakın olduğu için kara olduğunu söyler. Fakat bu cevap inandırıcı olmamıştır. Verdiği cevabın mantıksız olduğunu bildiği halde, kendisinin cevap verip karşı tarafın verememesi Teyo Pehlivan’ı mutlu eder ve üstün kılar.

“Yahışır” adlı fıkrada Erzurumlu Naim Hoca, camide kadınların giyimi konusunda vaaz ederken mini etek giymenin günah olduğundan bahseder. Fakat hocanın kızlarının da minik etek giydiği hocaya hatırlatılır. Hoca bunun üzerine cemaatten üstün gelmek adına “Bizim yanı karalılara da yakışır.” diyerek cevap verir.³³

Bu fıkrada Naim Hoca, vaazda günah olarak bahsettiği konudaki eksikliğin kızlarında olmasının hatırlatılması üzerine, kızlarına yakıştığından bahsedip cemaate üstün gelmektedir.

“Özel Tarife” adlı fıkra Erzurum’un Cınis köyünde geçmektedir. Kuddüs adındaki köyün arabacısı, yine aynı köyden Dursun Bey’i bir yere götürürken Dursun Bey, arabacıya taşıma ücretini fazlasıyla verir. Ücretin fazlasını geri almayı beklemektedir. Almadan arabadan inmek istemez. Arabacı Kuddüs ise ücretin fazlasını vermek istememektedir. Dursun Bey de bu duruma şaşırarak Kuddüs’ten ücretin fazlasını yüz kızartarak ister ama arabacı Kuddüs hiç beklemediği bir cevap verir. Bey ve ağalara ücret fazlasının verildiğini söyler ve bu duruma sebep olarak da “Beyler dağınık oturur. Onun için beylere bir lira.”³⁴ diyerek serbest oturmalarını sebep olarak göstermektedir. Böylece arabacı Kuddüs, Dursun Bey’e vermiş olduğu cevap ile üstünlük sağlamıştır.

“Meslektaş” adlı fıkrada Erzurumlu Gullabi Turan, bir gün otobüse binmek için sıraya girer; parası ve bileti yoktur. Şoför “Ya para at, ya bilet at.” der. Fakat Gullabi Turan “Selamünaleyküm meslektaş” deyip geçer.³⁵

Bu fıkrada Gullabi Turan, parasının olamamasına rağmen kendi eksikliğini hissettirmeden isteğini gerçekleştirmiş ve vermiş olduğu mantıklı bir cevapla arabanın şoförüne üstün gelmiştir.

³³ Kılıç,M.Z.,Atnur,Y., *Erzurum Fıkraları*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2006, .s.65

³⁴ Kılıç ve Atnur,a.g.e., s.69

³⁵ Kılıç ve Atnur, a.g.e., s.83

“Zaten Ölmüşem” adlı fıkrada, İstanbul radyosunda görev yapan bir sanatçı, Gullabi Turan’a “Sen bu kadar içiyorsun dilin büyüyor. Münker-Nekir gelip ‘Rabbin kim?’ diye soranda nedeceksen?” diye sorar. Gullabi Turan “Oğlum bişe demirem de. Bilsem ne, bilmesem ne? Zaten ben ölmüşem, bene ne yapacaklar.” diye cevap verir.³⁶

Bu fıkrada, Gullabi Turan, kendisine yönlendirilen bir eleştiri noktasında kendisini savunmaya geçer. Aslında karşı tarafın demek istediğini bildiği ve anladığı halde bilmezlikten gelip vermiş olduğu cevapla beraber, bir anlık da olsa üstün gelme duygusunu yaşamaktadır.

“Zallo’nun Ekmeği” adlı fıkrada, Erzurum’da köyün birinde deli Şekko ile Kotan Ağa arasında geçen bir konuşma ile fıkra metni oluşmuştur. Şekko elinde tandırdan kakarmış bir şekilde çıkan ekmeği alıp köyün meydanına çıkar. Kotan Ağa da Şekko’yu küçümseyerek “Şekko, elindeki ne, övle (öğle) yemeğin mi?” diye sorar. Şekko, Kotan Ağa’nın sorusu üzerine “Köyün itine götürürdim, heveslendiysen sen ye.” diyerek cevap verir.³⁷

Bu fıkrada Şekko, deli olmasına rağmen Kotan Ağa’nın sorusundaki küçümsemeyi hissetmiş ve ağayı köyün itine benzeterek cevap verip üstün gelmiştir.

“Gendin Bul(Doktor)” adlı fıkra, Erzurumlu bir kadın ile doktor arasındaki diyalogdan teşekkül etmiştir. Kadın hastalığından dolayı doktora gider ve doktor “Nereniz ağrıyor?” diye sorar. Hasta kadın “Ben niye söylüyüm? Bunca sene boşuna mı okudun? Gendin bul.” diye cevap verir.³⁸

Bu fıkrada, hasta olan kadın, yıllarca okuyup doktor olan kişiye kendince sınav yapmaktadır. Hastalığının ismini söylemeyerek doktorun kendisinin söylemesini ister ve bulmasını ister. Böylece hastalığıyla beraber kendisini üstün duruma getirmiştir.

İncelenen Fıkraların İstatistiksel Değerlendirmesi

İncelenen yaklaşık 320 fıkradan 69 tanesinde üstün gelme duygusu tespit edilmiş, üstünlük duygusunun tespit edilen 69 fıkradan 23 fıkra bu çalışmada incelenerek üstünlüğe sebep olan duygular ortaya konulmuştur (Bkz. Tablo 1). İncelenen 23 fıkranın üstünlük gelme nedenlerine göre tasnifi şu şekildedir:

Zekice cevap verme: Zekice cevap vermeden kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 14

³⁶ Kılıç ve Atnur, a.g.e., s.84

³⁷ Kılıç ve Atnur, a.g.e., s.85

³⁸ Kılıç ve Atnur, a.g.e., s.85

Uyanıklık: Uyanıklıktan kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 6

Cahillik: Cahillikten (bilmemezlikten gelmeden) kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 5

Yalan söyleme: Yalan söylemeden kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 1

Hakaret: Hakareten kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 1

Müstehcenlik: Müstehcenlikten kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 2

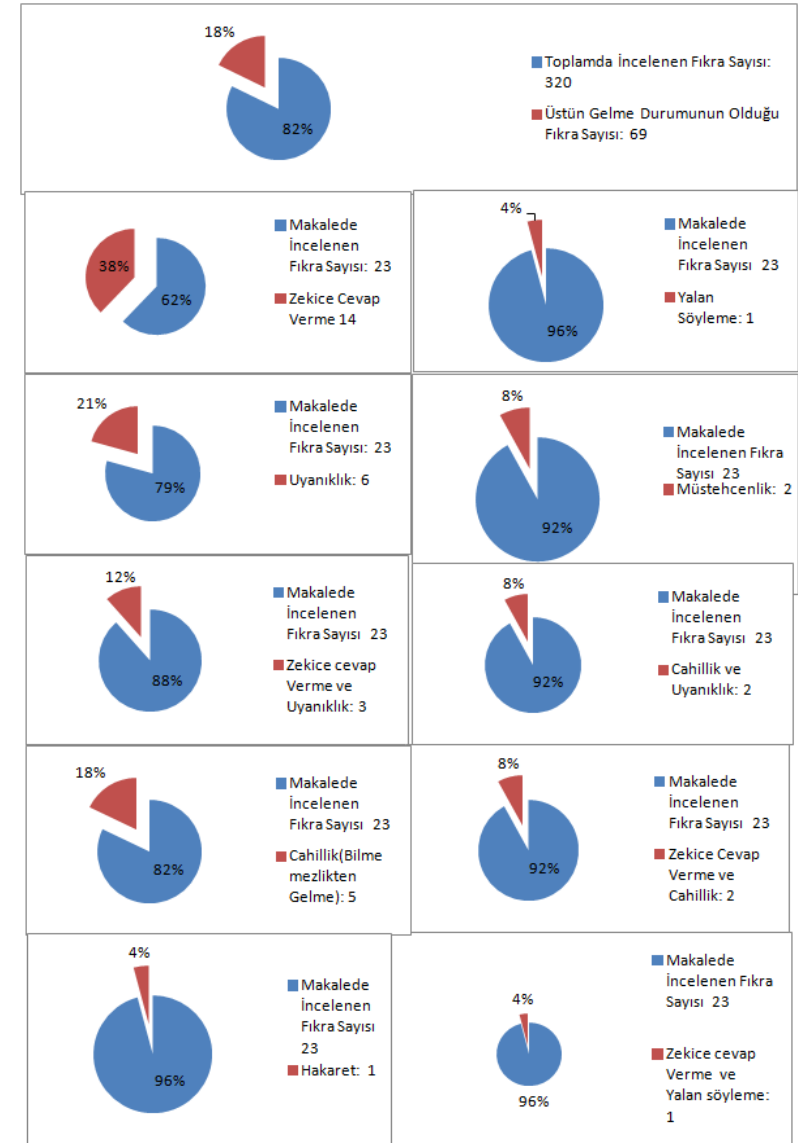
Zekice Cevap Verme ve Uyanıklık: Zekice cevap verme ve uyanıklıktan kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 3

Zekice Cevap Verme ve Cahillik: Zekice cevap verme ve cahillikten kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 2

Cahillik ve Uyanıklık: Cahillik ve uyanıklıktan kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 2

Zekice Cevap Verme ve Yalan Söyleme: Zekice cevap verme ve yalan söylemeden kaynaklanan üstünlük duygusunun görüldüğü fıkra sayısı 1

Bu verilerin istatistiki değerlendirmesi de tabloda verilmiştir.

Tablo 1: İncelenen Fıkraların İstatistiksel Değerlendirmesi

Sonuç

Fıkralar binlerce yıldan beri kültürümüzde var olan sözlü gelenek ürünlerimizdendir. Bu çalışmada incelenen Azerbaycan ve Erzurum fıkralarından yola çıkılarak varılan sonuç, fıkraların toplumun her kesimini ilgilendiren ve güldüren bir yönünün olmasıyla beraber, ders veren niteliğe

sahip oldukları görülmüştür. Azerbaycan ve Erzurum fıkralarındaki dil yönüyle olan benzerlik, fıkraların ortaya çıkmasındaki duygular noktasındaki benzerlikte de kendisini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesinin, Erzurum ağzı üzerinde etkili olması ve edebî türlerdeki benzerliği de artırmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Erzurum fıkralarındaki üstünlük duygusu, ortak noktalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bir başka önemli ortak nokta da fıkraların ağırlıklı olarak şahısların anlattıklarıyla ve yaşadıklarıyla teşekkül etmesidir. Bunun için fıkralardaki karakterler üzerinden Azerbaycan ve Erzurum insanının kişisel profilini anlamak ve analiz etmek de mümkün olabilmektedir. Böylece fıkraları ortaya çıkaran ve anlatılmasına vesile olan duygular da belirlenmekte, fıkraların hangi gülme kuramına göre incelenebileceği de tespit edilmektedir. Azerbaycan ve Erzurum fıkralarını, gülme kuramlarından yalnızca bir tanesi olan “**üstünlük**” kuramıyla açıklamak elbette ki fıkraların tamamını değerlendirmek için yeterli değildir. Fakat incelenen fıkralardaki üstün gelme durumu, fıkraların üstünlük kuramına göre incelenebileceğini de göstermektedir.

Tüm bu fıkralardan da yola çıkılarak Azerbaycan ve Erzurum fıkralarında genellikle kişilerin kendi yetersizlikleri, eksikleri veya aşağılanma durumları karşısında kıvrak zekâ özellikleriyle ve çalışmada yer verildiği gibi farklı duygularla karşı tarafa üstün gelme durumları tespit edilmiştir. Aynı zamanda Erzurum fıkralarında dikkat çekilmesi gereken önemli hususlardan biri de Erzurum ağzının anlatmalarda hiç değiştirilmeden kullanılması olmuştur. Bu durum, fıkralardaki etkileyciliği artırmakta ve farklı bir estetik katmaktadır. Üstünlük durumlarında da Erzurum ağzının orijinalliğinin etkili olduğu söylenebilir. Aynı görüşü Azerbaycan fıkraları için söyleyebilmek, ancak Azeri Türkçesiyle yazılan fıkraların incelenmesinden sonra mümkün olabilir.

Kaynakça

- ARTUN, Erman, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009
- ASLAN, Ferhat, *Naki Tezel'in İstanbul'dan Derlediği Masallar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.
- ÇETİN, İsmet, “Manzum Nasrettin Hoca Fıkraları”, Uluslar Arası Nasrettin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İzmir, 1997,
- DUMAN, Haluk Harun, *Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar*, Duyap Yayıncılık, Erzurum, 2007
- EMEKSİZ, Abdulkadir, *Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa*, Mühür Yayınları, İstanbul 2010
- AKMAN, Eyüp, “Azerbaycan Türkçesi İle Kastamonu Ağzı Arasındaki Ortak Atasözleri ve Deyimler”, *Folklor ve Etnografya*, S.15, 2008,
- GÖKÇÜR, Engin, “Azerbaycan Türkçesi İle Doğu Anadolu Ağzlarındaki Ortaklıklar Üzerine”, *Turkish Studies*, S.7/4, Ankara, 2012.
- İLHAN, Tahsin, *Öznel İyi Oluşa Dayalı Mizah Tarzları Modeli*, (T.C. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005
- NESİN, A. ; DÖLEK; S. ; İNAM, A.; ÖNGÖREN, F.; KÜÇÜK, Y.; ORAL, T.ve diğerleri (Der.), *Gülmenin Kitabı*, Ygs Yayınları, İstanbul, 2002
- KILIÇ, Mehmet Zeki; ATNUR, Yaşar, *Erzurum Fıkraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul,2006
- MORREALL, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, (Çev. Kubilay Aysevenler, Şenay Soner), İris Yayıncılık, İstanbul,1997
- TDK, *Türkçe Sözlük*,1998, c.1
- OL Ejder, *Yaşanmış Olaylar ve Canlı Latifelerle Azerbaycan Fıkraları*,(Çev.İmdat Avşar), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- YILDIRIM, Dursun, *Türk Bitiği Araştırma ve İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998
- YILDIRIM, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara,1999
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şairler*, LM Kitaplığı, İstanbul Yayın No 40, 2004

“ALTUN YARUK YEDİNCİ KİTAP”TAN HAREKETLE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE DEVRİK CÜMLE YAPISI*

INVERTED SENTENCE IN OLD UIGHUR TURKIC DEPENDING ON ALTUN YARUK
SEVENTH BOOK

Berker KESKİN**

ÖZ

Eski Uygur Türkçesi, Eski Türkçe döneminin ikinci devresini teşkil eder. Bu devrede Uygurlar, pek çok farklı kültürle tanışmış ve Çince, Sanskritçe, Tibetçe ve Toharcadan çeşitli eserleri tercüme etmişlerdir. Bunun neticesinde Türkçe yabancı dillerin etkisinde kalmış ve cümle yapısı, Orhun Türkçesine oranla bir takım yeni özellikler kazanmıştır. Cümle çeşitliliği artmış, ayrıca devrik cümleler yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu makalede genellikle yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen devrik cümle, Altun Yaruk Yedinci Kitaptan hareketle incelenmiş ve cümle örnekleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Altun Yaruk, söz dizimi, devrik cümle.

ABSTRACT

Old Uighur Turkic represents the second part of Old Turkic period. During this period, the Uighurs interacted with various new cultures. They translated literary works from Chinese, Tocharian, etc. to Turkish. As a result, the structure of Turkic began to be influenced by

these languages. Although the sentence structure remained the same in general, an inverted sentence type emerged as an acceptable form. In other word, it is believed that inverted sentence emerged under the influence of foreign languages. In this article, I analyse inverted sentences and provide examples depending on seventh book of Altun Yaruk (Golden Light), which is considered one of the leading sources in Buddhistic Uighur literature

Key Words: Old Turkic, Old Uighur Turkic, Golden Light, syntax, inverted sentence

Giriş

Eski Uygur Türkçesi, Orhun Türkçesinden sonra Eski Türkçe döneminin ikinci devresini teşkil eder. Uygurların, bulunduğu bölgede başta Budizm olmak üzere Manihaizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinleri kabul etmesi ve bu dinlere ait olan metinleri kendi dillerine tercüme etmesi sonucu Türk dili gerek söz varlığı gerekse cümle yapısı bakımından oldukça etkilenmiştir. Çince, Toharca ve Sanskritçe gibi tercüme yapıldığı dillerden gelen kelimeler söz varlığını zenginleştirirken cümle yapısı konusunda da özellikle yardımcı cümleler sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. “Türk dilinin bağlayıcı cümlelerle karşılaştığı bu ilk dönemde dikkati çeken en önemli şey, fiilimsi kuruluşların da bağlayıcılarla birlikte ana cümleye bağlanmaları ve bu yolla yeni bir cümle şekli oluşturmalarıdır.”¹ Bunun yanı sıra metinlerde pek çok iç cümleyi barındıran iç içe birleşik cümlelerin ve devrik cümle kullanımının artması da dönemin Türk dilinin dikkat çeken diğer cümle bilgisi özellikleridir. Bu makalede, Budist Uygur edebiyatına ait en hacimli eserlerden biri olan Altun Yaruk’un (=Suvarnaprabhāsa) yedinci kitabında bulunan devrik cümleler üzerinde durulacaktır.² Sıralanan cümleler örnek olarak verilmiş olup bütün cümlelerin yazılmasına gerek görülmemiştir.

Devrik cümle, yüklem cümle başında veya ortasında, diğer cümle öğelerinden önce geldiği veya onların arasında bulunduğu bir cümle çeşididir.

* Bu makale 11.01.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.01.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 23.03.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Berker KESKİN, “Altun Yaruk Yedinci Kitap”tan Hareketle Eski Uygur Türkçesinde Devrik Cümle Yapısı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,39-52.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, berker.keskin@istanbul.edu.tr

¹ Hülya Savran, “Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki ‘Kim’li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 31, İstanbul 2004, s. 320.

² Bu makale, Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar danışmanlığında hazırlanan Altun Yaruk’un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri adlı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bkz. Berker Keskin, Altun Yaruk’un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

Genellikle anlatıma bir canlılık ve çekicilik kazandırmak, onu tekdüze olmaktan çıkararak farklılık ortaya koymak için bilhassa manzum metinlerde devrik cümlelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türk dilinin Eski Türkçe döneminde Orhun ve Uygur devrine ait cümlelerde devrik yapı, genellikle Türkçenin yabancı dillerle olan münasebeti ve Uygur devrindeki çoğu metinlerin tercüme olması ile açıklanmıştır. Esasında, bugün hala Türkçede kullanılan devrik cümle yapısının nasıl ve ne şekilde oluştuğu, Türkçeye ait mi yoksa tamamen yabancı dillerin etkisiyle mi oluştuğu tam olarak açıklanamamaktadır.

Türk dili araştırmacıları tarafından devrik cümle yapısı çeşitli şekillerde açıklanmış ve tanımlanmıştır. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* kitabında devrik cümle hakkında herhangi bir tanımlamada bulunmaz. Cümlelerin öğelerini anlattığı bölümlerde fiilin cümlede sürekli olarak sonda olduğunu belirtir ve “Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlelerin esas unsuru olan fiil daima sonda bulunur.”³ der.

Tahsin Banguoğlu, devrik cümle için “Yüklem yerinden alınıp kimseye yaklaştırılması, hatta cümle başına getirilmesi”⁴ şeklinde bir açıklamada bulunur ve bunun yüklemde bir berkitme vurgusu ortaya koyarak ters sıra (ordre inverse) olarak tanımlandığını ve devrik cümlelerin bu olduğunu ifade eder.⁵

Leyla Karahan “Yüklemi sonda bulunmayan cümleler, devrik cümlelerdir.”⁶ diyerek devrik cümlelerin sözlü dilde daha çok kullanıldığını ifade eder.

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, “Yüklemi sonda bulunmayan cümlelere devrik cümle denir.” şeklinde bir tanımlama yapar ve Türkçenin eski metinlerinde de devrik cümlelere rastlanıldığını belirterek bu tarz cümlelerin yargıya duygu değerini kazandırdığını, anlatıma sıklık sağladığını ifade eder.⁷

Günay Karaağaç, devrik cümlelerin genelde sözlü dilde, şiir dilinde ve atasözlerinde görüldüğünü belirterek yüklem sonda bulunmadığı cümle tanımlaması yapar.⁸

Eski Türkçede devrik cümlelerin varlığı ve kullanımı, üzerinde durulan konulardan biridir. Talat Tekin, daha çok Eski Türkçenin ilk devresi olan Orhun

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul 2012, s. 399.

⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 533.

⁵ Banguoğlu, a.g.e., s. 534.

⁶ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, 20. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 100.

⁷ Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009, s. 168.

⁸ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, 5. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 250.

Türkçesinin gramer ve söz dizimi özelliklerini ortaya koyduğu *Orhon Türkçesi Grameri* adlı kitabında üç cümle örneği vererek bunlardan birinde öznenin yüklemden sonraya alındığını, diğer ikisinde ise cümlelerin tümlecinin (sontaki öbeğinin) yüklemden sonraya alındığını belirtir.⁹ Eski Uygurca metinlerde rastlanan devrik cümleler için ise bunların genellikle tercüme sebebiyle oluştuğu ifade edilmektedir. Kemal Eraslan, fiilin genelde cümle sonunda olduğunu ancak Uygur metinlerinin tercüme olması dolayısıyla bu kurala uyulmadığını ifade eder.¹⁰ Şinasi Tekin ise Eski Uygur Türkçesinde yüklem yer değiştirmesinin direkt olarak tercümeden kaynaklı olamayacağını, bunların belirli bir düzene göre yapıldığını dile getirir ve örnek olarak da önemli birinin konuştuğu kısımlarda yüklem hareket halinde bulunmasını gösterir.¹¹

Altun Yaruk Yedinci Kitap'ta kullanılan cümlelerin az bir kısmı devrik cümle karakteri taşımaktadır. Bunlar kendi içerisinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulduğunda karşımıza şu sonuç çıkmaktadır:

1. Cümle öğelerinin yeri bakımından devrik cümleler

a. Zarf unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

b. Nesne unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

c. Yer tamlayıcısı unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

ç. Özne unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

d. Birden fazla ögesi yüklemden sonra gelen cümleler.

2. Birleşik cümlelerde yan cümle öğelerinin yeri bakımından devrik cümleler.

1. Cümle Öğelerinin Yeri Bakımından Devrik Cümleler

a. Zarf Unsuru Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Metindeki devrik cümleler arasında en fazla zarf unsurunun sonda bulunduğu cümleler yer almaktadır. Bu zarflar, *durum zarfı* olarak görev yaparak bir anlamda yüklemi nitelerler.

Antag ol antag ol k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg. VII 2b 462/16-17

(*Senin arz ettiğin gibi öyledir.*)

⁹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 3. Baskı, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003, s. 211.

¹⁰ Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 524.

¹¹ Şinasi Tekin, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Cilt, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 75.

Burkan bahşımız bolarnı kærtgünç köñülin oszunlar korkınç sèzik kılmatın. *VII 14b 486/1-3*

(Buda efendimiz bunları imanlı gönülle korku ve endişe duymadan kurtarsın.)

Montada ulatı ülgüşüz sanşız edğü erdem[i] éyin kelgey olarnıñ köñüldeki küsüşçe. *VII 15a 487/1-3*

(Bundan dolayı ayrıca sayısız iyilik ve fazilet onların gönlündeki arzu kadar gerçekleşecektir.)

Üç yéti kün ertginçe öñreki d(a)r(a)nıg sözlezün tétrü körüp körkümin sarasvați üskinte. *VII 15a 487/17-20*

(Üç tane yedi gün geçince Sarasvati'nin huzurunda güzelliğimi iyice görüp önceki daranıyı söylesin.)

Udaçı erür siz ür üdün. *VII 17a 491/10-11*

(Daima muktedirsiniz.)

Yme birkerü kamag t(e)ñri kızları üdün üdün yığılurlar inçe k(a)ltı taluy ögüz çızıgıña ü[ner t]eg. *VII 17a 491/19-22*

(Yine bütün Tanrıçalar, zaman zaman tıpkı okyanus kıyısında ortaya çıkar gibi birlikte toplanırlar.)

Buyanlı bilge biligli y(a)rukın añıñız küñüz tolmiş ol inçe k(a)ltı satıgsız ulug erdini monçuk teg. *VII 19a 495/13-15*

(Adınız şanınız paha biçilemeyen büyük mücevher gibi sevap ve hikmet ışığıyla dolmuştur.)

Hormuzta ulatı t(e)ñriler tapıg udug kılurlar kamagun birkerü ögerler umug imag tutmaktın. *VII 19b 496/16-19*

(Hormuzta ve diğer Tanrılar hürmet ederler, hepsi birlikte umut ederek överler.)

b. Nesne Unsuru Yüklemeden Sonra Gelen Cümleler:

Zarf unsurunun sonda bulunduğu devrik cümlelerden sonra en fazla nesne unsurunun sonda bulunduğu devrik cümleler görülmektedir. Bu nesnelere büyük çoğunluğu belirtme hal eki alarak cümleye katılmışlardır. Belirtisiz nesne, yalnızca iki cümlede tespit edilmiştir.

Edgü tetyük nom erdinig ançulayu ok sakınzun tözleriñe yaraşı dyanta öğretindeçi ertükin bölüklerin yörügin. *VII 14a 485/4-7*

(İyi denen kanun mücevherini ve yaradılışlarına yakışan meditasyonda öğrenilecek aşamaları, yorumları öylece düşünsün.)

Yétizi tüze tüz örtdi üç miñ ulug miñ yértinçüg. *VII 14a 485/20-21*

(Genişliğiyle sayısız yeryüzünü dümdüz örttü.)

K(a)ltı nomça beğizetsün meniñ et'özüm eñigin. *VII 15b 488/2-3*

(Aynı şekilde benim bedenimin güzelliğini kanuna göre resmetsin.)

Amtı m(e)n ikileyü yértinçülüg kærtüke tayanıp tıñurmak erkligi sarasvați atl(ı)g t(e)ñri kızın ögeyin anıñ edğüsin. *VII 15b 488/22-VII 16a 489/1*

(Ben şimdi ikinci olarak yeryüzü gerçeğine dayanıp hitabet sahibi Sarasvati adlı Tanrıçayı, onun iyiliğini öveyim.)

Silkmiş ulug çañıñızın ünmiş ünnüñ tikisin vint tagdaki kuvragıñız barça eşidür yañkusın. *VII 16b 490/17-20*

(Vint dağındaki cemaatiniz sallanmış yüce çanınızdan yükselen sesin yankısını tamamen duyar.)

'En mintın yek içgek kuş keyikler kuvragıñın kamagıñın barça kanturur siz köñüldeki küsüşin. *VII 18a 493/5-8*

(Hatta Şeytan ve hayvan topluluğunun hepsinin gönlündeki arzusunu tamamen giderirsiniz.)

Anın amtı öger m(e)n alkuka yeg ağrukug alku tınl(ı)glar küsüşin kanturgalı udaçığ. *VII 19a 495/15-18*

(Onun için herkesten üstün olanı, bütün canlıların arzusunu gidermeye muktedir olanı överim.)

Tespit edilen belirtisiz nesnelere cümleler şunlardır:

Erklig kannıñ ekisi ürüg uzaçı keğer siz kök öñlüg bındatu ton. *VII 16a 489/20-21*

(Güç hükümdarının ablası, daima mavi renkli ipek elbise giyersiniz.)

Éligiñizte tutyuk siz ok ya kılıç uruñu baltu v(a)çir çakır ulatı uruk. *VII 19b 496/8-10*

(*Elinizde ok, yay, kılıç, kamçı, balta, şimşek, disk ve halat tutarsınız.*)

c. Yer Tamlayıcısı Unsuru Yüklemeden Sonra Gelen Cümleler:

Bazı devrik cümlelerde de yer tamlayıcısı unsur cümle sonunda yer alır. Diğer cümle unsurlarının birleşik cümlelerde bulunan yan cümlelerde sonda bulunabilmesine rağmen yer tamlayıcısı için böyle bir kullanım şekli tespit edilememiştir.

Sogançig tatıglıg savınızını buşı bėriñ kamağka. *VII 12b 482/10-11*

(*Herkese sevimli ve tatlı sözünüzü sadaka olarak verin.*)

Anta basa inanzun üç erdini kuñıña. *VII 13b 484/5-6*

(*Ondan sonra üç mücevher saadetini inansın.*)

Yinçürü yükünzün burkanka nom erdini kuñıña bodis(a)t(a)vlar ulatı pratyikabutlar arhantlarka. *VII 13b 484/8-11*

(*Buda'ya, kanun mücevheri saadetini, Bodisatvalar, Pratyikabutlar ve Arhantlara saygıyla secde etsin.*)

Anta basa yükünsün ezrua hormuzta t(e)ñrilerke yertinçü yer suv küzetçi tört m(a)haraaç t(e)ñrilerke takı yme bar erser ç(a)hşap(u)dlıg edğülerke. *VII 13b 484/11-15*

(*Ondan sonra Tanrı Ezrua ve Hormuzta'ya, yeryüzünü gözeten dört Tanrı Maharaç ve yine varsa ahlak sahibi iyilere secde etsin.*)

Alku tınl(ı)g oğlanı imerigme kamağka turgurzunlar edğü ögli y(a)rıkıncı köñül olarka. *VII 13b 484/22-VII 14a 485/1*

(*Tüm insanlar herkese iyi düşünceli, merhametli bir gönül beslesinler.*)

T(e)ñri t(e)ñrisi burkan lakşanın altun öñlüg et'özin ögin köñülin saçmatın yügerü sakınzun üskinte. *VII 14a 485/1-4*

(*Tanrı Tanrısı Buda'nın alametini, altın renkli bedenini, düşüncesini, gönlünü dağıtmadan huzurunda dosdoğru düşünsünler.*)

Söki arjılar birle bir yañlıg meñün turur siz yertinçüte. *VII 18a 493/10-12*

(*Kadim azizlerle bir gibi yeryüzünde ebedî kalırsınız.*)

Yükünmekin yükünür m(e)n yertinçüniñ yėgiñe. *VII 19a 495/3-4*

(*Yeryüzünün en iyisine saygıyla secde ederim.*)

ç. Özne Unsuru Yüklemeden Sonra Gelen Cümleler:

Özne, diğer cümle unsurlarına oranla devrik cümleler arasında yüklemden sonra en az gelen unsur olarak karşımıza çıkar.

Kayular ol iki kırk türlüg otlar. *VII 9a 475/18-19*

(*Otuz iki çeşit bitki hangileridir?*)

Yumşak otın tügüglüg tonuñuz ol keğgülük. *VII 12b 482/3-4*

(*Giyilecek, yumşak bitki ile örülü elbisenizdir.*)

Bir adakın yıkıglıg orunuñuz ol turguluk. *VII 12b 482/4-5*

(*Durulacak, bir ayak ile yüklenen yerinizdir.*)

Kutı buyanı asılgay bilge biligi üsdelgey oğgurak bütgey bo işi. *VII 14b 486/18-20*

(*Saadeti artacak, hikmeti çoğalacak, bu işi tamamen bitecek.*)

Birök yana küseser ağ küü yme bütgey köñülçe oğgurak bütgey bo işi. *VII 14b 486/22-24*

(*Şayet yine şan şöret arzu ederse de bu işi gönlüne göre tamamen bitecek.*)

Yme mēni körgeli küseser ötrü kangay küsüşü. *VII 15a 487/16-17*

(*Yine beni görmeyi isterse bu arzusu tatmin olacak.*)

Yok artdaçı siznite. *VII 17a 491/7*

(*Sizden üstün olan yoktur.*)

d. Birden Fazla Ögesi Yüklemeden Sonra Gelen Cümleler:

Altun Yaruk Yedinci Kitap'ta bulunan bazı devrik cümleler ise yüklemden sonra iki veya üç öge getirilmek suretiyle kurulmuştur. Nesne+zarf veya zarf+nesne kalıpları ön plana çıkmaktadır.

Anta ok bulğay sēziksiz dyan bilge bilig ikeğüni. *VII 14a 485/12-14*

(*Orada şüphesiz meditasyon ve hikmeti, her ikisini de bulacak.*)

Bulğay kopta d(a)r(a)nı tēgme edremig. *VII 14a 485/14-15*

(*Daranı denen erdemi tamamen bulacak.*)

Y(a)rıkadı nomlarıg yaŋku ün teg kurugın kök kalık teg ilinçsiz yapşınmaksız tözlügin. VII 14b 486/3-5

(*Kanunları ses gibi kuru olarak, gökyüzü gibi bağlantısız bir temelle buyurdu.*)

Birök körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike azu körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı éyin boşgunmışıg bergey m(e)n kızlençü törüg boşgungalı kılğalı. VII 14b 486/8-13

(*Şayet Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem veya öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem öğrenmeleri için gizli yasayı vereceğim.*)

Üç kolu éyin ançulayu ok assun tütsü(RW)g esriñü pra küsetriler içinte saçıp türtüp yığ yıpar. VII 15a 487/11-13

(*Zaman vasıtasıyla içinde güzel kokular saçarak öylece alaca güneşlikler assın.*)

Tapınzunlar burkanka antağa basa maña. VII 15a 487/14-15

(*Buda'ya, ondan sonra bana hizmet etsinler.*)

Uzadı tutar siz ikidin künli aylı uçrugug. VII 16b 490/21-23

(*Her iki taraftan güneş ve ay bayrağını tutarsınız.*)

Azu yme bekleser éligler begler kıy(ı)tı üze azu yme tuşdukta yağlar adası üze ölümke kimler birök bir köñülin nomug tutsar siziñe kutrulurlar korkınçtıñ ol emgektin seziksiz. VII 18b 494/7-14

(*Kimler hükümdar cezası ile beklese veya düşman tehlikesi ile ölüm korkusuna düşse bir gönül ile kanunu sizin için yerine getirirse şüphesiz o korku ve eziyetten kurtulurlar.*)

2. Birleşik Cümlelerde Yan Cümle Öğelerinin Yeri Bakımından Devrik Cümleler

Bazı şartlı birleşik cümlelerin kendisi devrik olduğu gibi şartlı yapıyı barındıran yan cümleler de devriktir. Bunun yanında kurallı olan bazı şartlı birleşik cümlelerde de şartlı yapı olan yan cümlenin devrik özellik taşıdığı görülür.

Birök körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike azu körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı éyin boşgunmışıg bergey m(e)n kızlençü törüg boşgungalı kılğalı. VII 14b 486/8-13

(*Şayet Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem veya öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem öğrenmeleri için gizli yasayı vereceğim.*)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike: I. devrik şart unsuru

(*Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem...*)

körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı éyin boşgunmışıg: II. devrik şart unsuru

(*Öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem...*)

Birök usar monılayu bo törüçe yorıgalı oğgurak bütgey bo işi. VII 15a 487/3-5

(*Şayet bu şekilde bu yasaya göre hareket edebilirse bu işi tamamen bitecek.*)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

usar monılayu bo törüçe yorıgalı: Devrik şart unsuru

(*Bu şekilde bu yasaya göre hareket edebilirse...*)

Ançata kanmaz erser küsüşü üç ay töni kañıglanzun. VII 15b 488/10-11

(*Arzusu öylece tatmin olmazsa üç ay boyunca gayret etsin.*)

kurallı cümlesinin şartlı kısmı:

ançata kanmaz erser küsüşü: Devrik şart unsuru

(*Arzusu öylece tatmin olmazsa...*)

Neçe bar erser yalañuknuñ alp bütürgülük iş köğüg emgeksizin t(e)rkkeye bütürür siz işlerig. VII 17b 492/19-22

(*İnsanın zor yapılacak ne kadar işi varsa bunları eziyetsiz çabucak bitirirsiniz.*)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

neçe bar erser yalañuknuñ alp bütürgülük iş köğüg: Devrik şart unsuru

(İnsanın zor yapılacak ne kadar işi varsa...)

Kopdın körser yertinçüte ağurmakka tegmişlerig ’eñ mıntın altı kat amranmak uğuş t(e)ñri yerinte yalnız siz t(e)ñri kızı ağlatı artuk kükülmüş siz. VII 18a 493/15-20

(Ey Tanrıça, yeryüzünde hatta altı kat hurs dünyasının Tanrı yerinde ayırt etmeye ulaşanlara baksanız yalnız siz fazlasıyla övülmüşsünüz.)

kurallı cümlesinin şart unsuru:

kopdın körser yertinçüte ağurmakka tegmişlerig: Devrik şart unsuru

(Yeryüzünde ayırt etmeye ulaşanları tamamen görmeniz...)

Sünüş çerig içinte korkınçta turmuş tınl(ı)glarığ azu yme körser siz ootlug karımta tüşdeçilerig keçiglerde alp yerte elçi ogrı üze ağakmışlarığ olarnıñ barça uyur siz korkınçların kétérgeli. VII 18a 493/22-VII 18b 494/7

(Savaşta korkmuş canlıları veya ateşli çukura düşecekleri, geçitlerde zor yerlerde haydut yüzünden tehlikeye düşenleri görmeniz onların korkularını gidermeye tamamen muktedirsiniz.)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

sünüş çerig içinte korkınçta turmuş tınl(ı)glarığ azu yme körser siz ootlug karımta tüşdeçilerig keçiglerde alp yerte elçi ogrı üze ağakmışlarığ: Devrik şart unsuru

(Savaşta korkmuş canlıları veya ateşli çukura düşecekleri, geçitlerde zor yerlerde haydut yüzünden tehlikeye düşenleri görmeniz...)

Buraya kadar incelenen devrik cümlelerde u- “gücü yetmek, muktedir halde olmak”, küse- “arzu etmek, istemek, dilekte bulunmak”, ve kör- “görmek” fiillerinin kullanılışları dikkat çekmektedir.

u- fiilinin -gAll zarf-fiil ekiyle fiil+yardımcı fiil şeklinde bir birleşik fiil grubu oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu şekildeki yapıların gerek cümle içinde gerekse yan cümle içinde kullanımlarında u- yardımcı fiili söz diziminde önce yer alarak ardından -gAll ekli asıl fiil unsuru getirilir. Bu fiilin cümlelerde büyük çoğunlukla bahsedilen şekilde kullanılıyor olması, fiilin anlamını pekiştirmek, onu cümlede daha belirgin bir konuma getirmek olarak ifade edilebilir:

Birök usar monılayu bo törüçe yorigalı oğgurak bütgey bo işi. VII 15a 487/3-5

(Şayet böylece bu yasaya göre hareket etmeyi başarabilirse bu işi tamamen bitecek.)

Közünüz üze uyur siz kördeçilerig korkıtgalı. VII 16a 489/23-24

(Görenleri korkutmaya gözünüz ile muktedirsiniz.)

Uyur siz uzatı utgalı. VII 19b 496/3

(Daima yenmeye muktedirsiniz.)

Ayrıca, tıpkı u- fiili gibi küse- ve kör- fiilleri de cümle içerisinde büyük çoğunlukla nesneden önce kullanılarak bulunduğu cümlelerin veya yan cümlelerin devrik yapıya dönüşmesine neden olmaktadır:

Kayu kişi küseser kamagta yeg üsdünki biligig bir uçlug köñülin süzülüp tutmuş k(e)rgek boo törüg. VII 14b 486/15-18

(Hangi kişi herşeyden üstün bilgiyi arzu ederse bu kanunu bir amaçlı gönül ile süzülüp tutması gerek.)

Birök küseser ed tavar üküş bolgay tapınça. VII 14b 486/21-22

(Şayet mal mülk isterse hizmet ettiğince çok olacak.)

Birök yana küseser ağ küü yme bütgey köñülçe oğgurak bütgey bo işi. VII 14b 486/22-24

(Şayet yine şan şöret isterse de bu işi gönlüne göre tamamen bitecek.)

Kimler birök küseser sarasvați t(e)ñrig ötüngeli bo d(a)r(a)nılığ ögdi üze padakların uz tutup tañda sayu arıg süzük kértgünç köñülin sözlezün. VII 20a 497/1-5

(Şayet kimler Tanrıça Sarasvati’ye ricada bulunmayı arzu ederse bu daranılı övgü ile şiirlerini ustaca öğrenip tan vakti zikrederek temiz, imanlı gönülle söylesin.)

Sonuç

Eski Uygur Türkçesinin cümle yapısının, metinlerin tercüme yoluyla oluşturulması dolayısıyla genellikle Türk dilinin cümle yapısına uygun olmadığı şeklindeki düşünce burada yapılan cümle incelemeleri ile örtüşmemektedir. Zira Altun Yaruk Yedinci Kitap’taki cümleler tasnif edildiğinde cümlelerin %80’inin kurallı olduğu görülmektedir.

Tespit edilen devrik cümleler arasında zarf unsurunun sonda bulunduğu cümleler başta gelir. Zarfın yüklemden sonra yer alması ile bir anlamda cümleye bir bitimsizlik izlenimi kazandırılmak istenmiştir. Nesnenin sonda bulunduğu devrik cümlelerde ise nesne çoğunlukla belirtme hal eki alarak cümleye katılmıştır. Yüklemden sonra gelen öğelerin kullanım sıklığı zarf ve nesneden sonra sırası ile yer tamlayıcısı ve öznedir.

Küse-, *u-* ve *kör-* fiillerinin cümlelerde, yan cümlelerde ve eylemsi gruplarında çoğunlukla sonda kullanılmasından kaçınılmış ve kendilerinden sonra ya birleşik fiil grubu oluşturdukları fiiller ya da etkiledikleri nesnelere yer almıştır.

Dikkat çeken bir diğer özellik, karşılıklı konuşmaya dayanan ve soru-cevap formunda ilerleyen metinde devrik cümlelerin Buda ve Sarasvati gibi Budizm’in önemli şahsiyetlerini nitelemesi, içerik bakımından onlara ithafen kurulmuş olmasıdır. Yine bu şahsiyetlerin kendilerine ait olan cümleler de devrik bir yapı arz eder.

Bazı birleşik fiil unsurlarının art arda yazılmaması veya cümlelerde farklı noktalarda bulunması dışında devrik cümlelerin kuruluş şekli, günümüzdeki devrik cümle kuruluşlarından çok da farklı değildir. Yüklemle cümle sonunda veya cümle başında herhangi bir yerde bulunması, Türkçenin buna müsaade eden hareketli bir söz dizimine sahip olması ile yakından alakalıdır. Orhun Türkçesinde neredeyse hiç görülmeyen devrik cümle yapısı gerek yapılan tercümelerin etkisi gerekse Türkçenin hareketli bir söz dizimine sahip olması dolayısıyla Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türk diline yerleşmiş ve günümüzde halen kullanılarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- Çetin, Engin, *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Karahan Kitabevi, Adana 2012.
- Doğan, İsmail; Usta, Zerrin, *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014.
- Edgerton, Franklin, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Volume II Dictionary*, 6. Baskı, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi 1993.

- Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2012.
- Hacıeminoğlu, M. Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Metinlerden Zamanımıza Kadar)*, 3. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, 5. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Karahan, Akartürk, *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, 20. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Keskin, Berker, *Altun Yaruk’un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- Li, Yong-Song, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul 2004.
- Müller, F.W.K., *Uigurica I*, Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908.
- Özkan, Mustafa; Sevinçli, Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009.
- Savran, Hülya, “Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki ‘Kim’li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 31, İstanbul 2004, s. 319-336.
- Tekin, Şinasi, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Cilt, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 69-119.
- “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1965, s. 35-63.
- Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, 3. Baskı, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003.

MAHMÛD b. KÂDÎ-i MANYÂS'IN GÛLİSTAN TERCÜMESİNDE SÖZ YAPIMI-I*

WORD STRUCTURE IN MAHMUD MANYAS'S GÛLİSTAN TECÜMESİ

Mustafa ÖZKAN**

ÖZ

Gülîstan'ın Türkçeye ilk tercümesini, 739/1391 yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarâyî yapmıştır. Bundan bir müddet sonra 800/1397-8 yılında Sibicâbî adında birisi *Gülîstan*'ı Doğu Türkçesine tercüme etmiştir. Anadolu sahasında ise ilk *Gülîstan* tercümesini Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Manyaslı Mahmud'un biri manzum olarak yapılmış ilaveli ve geniş, diğeri de muhtasar olmak üzere iki *Gülîstan Tercümesi* bulunmaktadır. Bu çalışmada Manyaslı Mahmud'un muhtasar *Gülîstan Tercümesinde* söz yapımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manyaslı Mahmud, *Gülîstan Tercümesi*, Eski Anadolu Türkçesi, Söz Yapımı, Yapım Ekleri.

ABSTRACT

The first *Gülîstan Tercümesi* with Turkish is *Gülîstan bi't-türki* which was written in Kipchak Turkish by Seyfi Serayi; the second is in Chaghatay Turkish by Sibicabi. The first translation into Turkish in Anatolian (Ottoman) era is the translation of Mahmud bin Kadi-i Manyas who is one of the writer of Murad II and known with the pseudonym "Manyasoğlu". Manyasoğlu has two separate translations. One is abridged prose the other with additions, wide and poetic. This study was made upon the word structure of abridged prose of *Gülîstan Tercümesi*.

* Bu makale 05.04.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 09.04.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 21.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Mustafa ÖZKAN, *Mahmûd İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Manyaslı Mahmud, Translation of *Gülîstan*, Old Anatolian Turkish, Coinage, Construction of Additional .

Giriş

Gülîstan yazılışından beri Doğu'da ve Batı'da çok tanınmış, bilhassa İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. Yakın zamanlara kadar mekteplerde ve medreselerde bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve birçok dille tercüme edilmiştir. Bu arada, XIV. yüzyıldan itibaren Türkçeye de çeşitli tercüme ve şerhleri yapılmıştır. *Gülîstan*'ın Türkçeye ilk tercümesini, 739/1391 yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarâyî yapmıştır. Bu tercüme üzerinde A. F. Karamanlıoğlu bir dil incelemesi yapmıştır.¹

Gülîstan'ın Türkçeye ikinci tercümesi ise, 800/1397-8 yılında Sibicâbî adında biri tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılmıştır. Bu tercümeden ilk defa bahseden Zeki Velidi Togan olmuştur.² Daha sonra J. Eckmann bazı örnekler de vererek eseri dil bakımından değerlendirmiştir.³ Mehmet Turgut Berbercan ise eser üzerinde doktora çalışması yapmış ve sonra da çalışmasını kitap hâlinde yayımlanmıştır.⁴

Anadolu sahasında ise ilk *Gülîstan* tercümesini Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Mahmud b. Kâdî-i Manyâs II. Murad devrinde (1421-1451) yetişen ulemadandır. Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Bu bakımdan hayatının birçok noktası karanlık kalmıştır. Kaynaklardan edinilen ve eserlerinden çıkarılan bilgiler ise bu karanlığı aydınlatacak mahiyette değildir. Doğum tarihi belli olmamasına karşılık Bursalı Mehmet Bey'in "Tevellüdü Manyâs'ta neş'eti Üsküb'dedir"⁵ ifadesinden Manyas'ta doğduğu anlaşılmaktadır.

¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu (Haz.), *Seyf-i Sarayi Gülîstan Tercümesi*, İstanbul 1978.

² Zeki Veleği Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmallardan Bazılarına Dair", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, 1959-60, İstanbul 1960, s. 149.

³ J. Eckmann, "Sadi Gülîstan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY-Belâten*, Ankara 1969, s. 18.

⁴ Mehmet Turgut Berbercan, *Çağatayca Gülîstan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar-Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yay., Ankara 2013.

⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, C. II, s. 15.

Manyaslı Mahmud'un biri manzum olarak yapılmış ilaveli ve geniş, diğeri de muhtasar olmak üzere iki *Gülîstan Tercümesi* bulunmaktadır.⁶

a) Manzum ve ilaveli tercüme

Bu tercüme hayli ilaveli ve genişçe yapılmış bir tercümedir. Mensur kısımlar yine nesir hâlinde, manzum kısımlar ise manzum olarak tercüme edilmiştir. Manyasoğlu tercüme esnasında zaman zaman metnin aslından uzaklaşıp tercüme ettiği konuyla münasebet kurarak tercümeye başka hikâyeler ve fıkralar da katmıştır.

b) Mensur tercüme

Bu tercüme, Manyasoğlu'nun, manzum ve ilaveli tercümeden vazgeçerek *Gülîstan*'ı mensur olarak ve daha muhtasar bir şekilde tercüme yapıp II. Murad'a (Murâd bin Mehemmed Hân) takdim ettiği tercümedir.

Manyasoğlu bu tercümesinde, tercüme için seçip aldığı hikâyeleri Türkçeye aktarırken aslına sadık kalarak ilâve yapmadan tercüme etmeye çalışmıştır. Manzum ve ilaveli tercümesinde, *Gülîstan*'daki hikâyelerden hiçbirisini atlamadan tercümeye çalışan mütercim, bu defa bütün hikâyeleri tercüme etmeyerek bir seçme yapmak suretiyle, bazı hikâyeleri bu tercümesine almamıştır. Hatta tercümesine aldığı hikâyeleri de kelime kelime aynen tercüme etmeyip bazı kısımları atlamıştır. Daha ziyade o hikâye ile anlatılmak istenen muhtevayı aktarmaya çalışmıştır. Böylece muhtasar bir tercüme meydana getirmiştir.

Manyasoğlu'nun tercümeyi biraz muhtasar tutması, bu işi bir an önce gerçekleştirmeye mecbur kalmasından ileri gelen bir durum olmalıdır. Ayrıca kendi zamanında Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde şuurlu bir rolü ve hizmeti olan, birçok Arapça ve Farsça eseri Türkçeye çevirmek ve Türkçe eserler telif etmek konusunda devrinin bilginlerini teşvik eden Sultan II. Murad'ın, *Gülîstan* gibi pek meşhur ve ahlakî değer taşıyan bir eserin tez zamanda Türkçeye kazandırılması hususunda bir arzusunun olabileceği de düşünülebilir. Bu sebeple mütercim de tercümeyi kısa zamanda tamamlayıp bu kıymetli eseri Türk diline kazandırmak amacıyla bazı kısımları tercümesine almamış olabilir.

Manyasoğlu bu tercümede hikâye başlıklarını ve “mesnevî”, “kıt'a”, “beyt”, “şi'r” gibi manzumeleri de tercüme etmiş; mensur olan kısımları nesir olarak tercüme ettiği gibi manzumeleri de yine nesir şeklinde tercüme etmiştir. Tercümede kullandığı dilin de sade ve açık olmasına itina

⁶ Mustafa Özkan, “Manyaslı Mahmûd'un Manzum Gülîstan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Ankara 2014, s. 3.

göstermiştir. Tercümeye de alınan “şi'r”, “kıt'a”, “beyt” ve “mesnevî” gibi manzum kısımlardan bazılarının tercümeleri unutulmuştur. Manyaslı Mahmud'un mensur *Gülîstan Tercümesi* Müstafa Özkan tarafından yayımlanmıştır.⁷

Çalışmamızda, *Gülîstan Tercümesi*'nde söz yapımı üzerinde durulacaktır. Makalede türemiş sözler ele alınıp bu sözleri türetmeye yarayan bütün yapım ekleri ayrı ayrı ele alınarak her ekin yapısı, işlevi, metinde kaç defa geçtiği ve ne şekilde yazıldığı, örneklere dayalı olarak rakamlarla belirtmeye çalışılacaktır.

II. Gülîstan Tercümesinde Söz Yapımı

A) Türemiş İsimler

1. İsimden İsim Türeten Eklerle Türetilen İsimler

-an/-en eki: *-an/-en* eki Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bulunduğu kelimedeki kökle kaynaşmış durumdadır. Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılagelen isimden isim yapma eki *-an/-en* küçültme, sadakat, kuvvetlendirme ve çokluk bildirmektedir.⁸ *Gülîstan Tercümesi*'nde *-an/-en* eki *oglan* ve *eren* kelimelerinde geçmekte ve ekin ünlüsü üstünlü elif ve üstün ile yazılmıştır:

a) 23 yerde üstünlü elif (ı) ile yazılmıştır:

Oğlancuk (ُغْلَانِجُكْ) okını ve yayını oda bıraktı, yakdı. (46b-1)

Pâdişâh pîre hil'at ve ni' met virdi ve oğlana (ُغْلَانِه) zecr ü melâmet itdi ki, kendü üstaduña bunuñ gibi da' vî itdüñ ve başa iledmedün didi. (21a-4)

Evvel bâzirgânlar ki mâl ve ni' met vücûd-y-ıla ve oğlanlar (ُغْلَانِر) ve câriyeler ve çâbuk hîdmetkârlar, her gün bir şehirde ve her gice bir maķâmda ve her sâ'at bir teferrücgâhda, bârî mâl sebebi-y-le sefer ğanîmet olur. (41a-10)

b) 33 yerde üstün ile (ı̇) ile yazılmıştır:

İştüm ki Tañrı yolnuñ erenleri, (ِرْدَنْرِي) düşmen gönlin melül itmemişler. (24b-15)

⁷ Mustafa Özkan, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülîstan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1993.

⁸ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007, s. 44; Güler Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 115; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2014, s. 120; Kaare Grönbech, *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2011, s. 51; Nicolas Poppe, “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, (Çev. Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sy. 3, Güz, Ankara 2008, s. 127; Nadir İlhan, *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elazığ 2009, s. 96.

-cağ (-cek; -çağ/çek) eki: *-ca/-ce*, *-ça/-çe* ekinin *+ok* pekiştirme edatıyla kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.⁹ Eski Türkçede *-çağ/-çek* şeklinde idi. Batı Türkçesinin başlarında da ekin yalnız *ç*'li şekilleri kullanılmıştır. *c*'li şekilleri Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bugün bu ek ünsüz uyumu dışında kalmakta ve yalnız *c*'li olarak kullanılmaktadır. İsimlerden küçültme ve sevgi gösteren isimler türetilen *-çağ* eki, kalıplaşma yoluyla sıfat yapmaktadır. *Gülîstan Tercümesi*'nde üç yerde geçen ekin ünlüsü, üstünlü elif ve üstün ile yazılmıştır:

a) Bir yerde üstünlü elif ile (ُ):

Bir dervîş yalıncağ (النجاق) taşrada uyumuş-ıdı. (14a-1)

b) İki yerde ise üstün ile (ُ) yazılmıştır:

Mūsā-'aleyhi's-selām- bir dervîş gördi; gāyet yalıncağ, (النجاق) kuma gömülmüş, Mūsā'ya eyitti: Baña du'ā kııl, Bārī Ta'ālā baña kifāf miğdāri dünyelik vire. (36a-3)

-cı/-ci eki: Eski Türkçede bu ek *-cı/-çi* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde ek *-cı/-çi* şeklinde devam etmiştir. *c*'li şekilleri daha sonra ortaya çıkmıştır. Ekin ünlüsü Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin ilk devirlerinde yalnız düz ünlülü idi. Ünlünün yuvarlak şekilleri Osmanlı Türkçesinin son devirlerinde ortaya çıkmıştır.

Başlıca meslek isimleri yapmakta, bazen de bir işi alışkanlık hâline getiren kimseyi gösteren isimler yapmakta kullanılmaktadır. Metnimizde ekin ünsüzü *c* bir kelimedede *ç* şeklindedir. Ekin ünlüsü ise esreli ye ve esre ile yazılmıştır:

a) 9 yerde esreli ye ile (ِ) yazılmıştır:

Naşîbi olmayan avcı (أوجي) Dicle'de balık tutmaz ve ecelsüz balık kuruda ölmez. (39b-15)

Çapucılar (قوچيدلر) cefāsın çekmekden hocanuñ ihsānın terk itmek yigrekdür. (34b-14)

Bārī ayruğ balıçılar (الترجيدلر) umı işidüp aña melāmet itdiler. (39b-12)

b) 3 yerde esre ile (ِ) yazılmıştır:

Çün-ki gelürün yokdur harcı âheste kııl kim gemiciler (ميرجدر) bir meşel eydürler: Eger kühistānlarda yağmur yağmaya, bir yıl içinde Dicle ırmağı kıırı çay ola. (63a-2)

Ululardan birisi gemiciye (ميرجي جيه) eyitti: "Bu iki qarındaşı dut ki saña yüz fulori vireyim" didi. (23b-12)

Ümmetüñ divārına ne gam ki, senüñ gibi püşt-bānı ola ve deñizler mevcinden ne guşsa ki, Nüh gibi gemicisi (ميرجيدر) vardur. (2b-7)

-cik eki: Eski Türkçede *-cık/-cik* eki yoktu. Bu ekin Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan *-cağ/-cek* ekinden türediği anlaşılmaktadır.¹⁰ Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde ekin bazen *ç*'li bazen *c*'li yazıldığına bakarak önce yalnız *ç*'li olduğunu, *c*'li şekillerin ancak dönemin sonunda ortaya çıktığını söylenebilir.

- cik ekinin ünsüzü olduğu gibi, ünlüsü de gelişme göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ek, genel olarak yuvarlak ünlülü idi.^{Osmanlı Türkçesi}nde ekin ünlüsünün düz şekilleri de ortaya çıkmıştır.^{Osmanlı Türkçesi}nin sonlarına doğru ve Türkiye Türkçesinde ekin ünlüsü çok şekilli olarak görülmektedir. İsimlere ve sıfatlara küçültme, sevgi, pekiştirme ve acıma ifadesi katan bir ektir.

-k ünsüzü ile biten isim veya sıfatlara *-cik* eki eklendiğinde, kelimenin son sesi *-k* düşmektedir.¹¹ *Gülîstan Tercümesi*'nde *kiçü-cik-lik* < *kiçük-cik-lik* kelimesinde geçen ekin ünlüsü esre ile yazılmıştır:

Meger kim kiçüciklik (كك) unutduñ ki şimdi baña bunuñ gibi irilik idersin. (60a-13)

-cuğ eki: *-cik* ekinin yuvarlak ünlülü biçimidir. İsimlerden küçültme, sevgi, acıma gösteren isimler türetmektedir. Bu ek ile genişletilmiş olan sıfatlar, anlamca pekiştirilmiş küçültme veya abartma sıfatlarına dönüşmektedir. *-cuğ/-cük* eki genellikle kök ve gövdelere doğrudan doğruya eklenmektedir. Bazı kelimelerde ise bu ekten önce bir ünlü türemesi meydana gelmektedir. Bu ünlü dar veya geniş ünlü olabilmektedir. Metnimizde ünlü türemesi *az-a-cuğ* kelimesinde gerçekleşmiştir. *Gülîstan Tercümesi*'nde 13 yerde geçen bu ekin ünlüsü ötreli vav ve ötre ile yazılmıştır:

a) 2 yerde ötreli vav ile (ُ):

Meger ki aqçacuğünü (اقچاجو غكي) uğrı almış? (45a-3)

⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 124.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2006, s., 164.

¹¹ Mustafa Özkan, *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi* Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 179.

Bir gün yigitlik cehli-le anam ıkarıcuğa (رَجُوْغًا) gāzab-ıla bir kaç ıatı söz söyledüm. (60a-11)

b) 11 yerde ise ötre ile (ـُ) yazılmıştır:

İy şol ki, seni ta'rif idenüñ sözün işidürsün ki senden azacuk (زَجُوقُ) fāyide görmeg-ile; veger bir gün maqşudın hāşıl itmeyesin iki yüz kez ol kadar 'aybuñ şaya. (70a-11)

Eger kiçilik vaqtı girü geleydi, ki elümde bī-çāre-y-idüñ, kaçan sen, ben za'ife, ıkarıcuğa (رَجُوْغًا) bununñ gibi belā kıla-y-ıduñ? (60b-3)

-daş eki: *-daş* ekinin *karın-da eş > karın-daş* gibi bir birleşikten kalıplaştığı ifade edilmektedir.¹² Bu ek genellikle ortaklık, beraberlik ve bağlılık bildirmektedir.¹³ Eski Türkçede *-daş/-deş*, *-taş/-teş* olarak dört şekli vardı. Eski Anadolu Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumları dışına çıkararak çok şekilliliğini kaybetmiş, yalnızca *-daş/-deş* şeklinde kullanılmıştır. Ortaklık ve beraberlik gösteren isimler türeten bu ek *Gülistan Tercümesi*'nde 28 yerde geçmektedir. Ekin ünsüzü dal, ünlüsü ise üstün ve elif ile yazılmıştır:

a) Ekin ünlüsü 5 yerde üstün ile (ـُ):

İki ıardaş (قَرْدَاشُ) var-ıdı, birisi sultāna hıdmet iderdi ve birisi 'arağ-ı cebīn-ile dirilürdi. (22b-3)

Kāruvān halkı, bu sözi işidüp birez kendülere geldiler ve bununñ yoldaşlığın (يَوْلَدَشْ لِيْغِنُ) ğanımet gördiler. (44b-9)

b) 23 yerde de elif ile (ـِ) yazılmıştır:

Şimdi ki söylemege imkân vardır, iy ıarındaş (نَدَاشُ) ıuşf-ıla, hoşluğ-ıla söyle; çünkü yarın ecel peyki irişe, nā-çār söylemeyesin. (3b-14)

İşitdüm ki yoldaşlar (يَوْلَدَاشْ لَرُ) arasında oğlan böyle eydür ki; n'olaydı ben ol ağacı bileydüm, tā du'ā kılaydum ki atam öleydi. (59a-12)

-egü eki: Ek, isimden fiil türeten *-e* ile fiilden isim türeten *-gı* ekinin kaynaşmasından oluşmuştur.¹⁴ Ek bir kısım kelimelerde damak ünsüzünün

¹² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 170.

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Türkçede "daş" Lahikası*, İktisat Matbaası, İstanbul, 1929, s. 5.

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

erimesiyle *-egü > -ay > -ey* değişmesine uğramıştır.¹⁵ *Gülistan Tercümesi*'nde bu ek iki örnekte geçmektedir. Ekin ilk ünlüsü üstün ile (ـُ), ikinci ünlüsü ise ötreli vav ile (ـُ) karşılanmıştır:

Ālemde hergiz kimse kendü cāhilligine ikrār itmiş degüldür; meger şol kimesne ki meclisde bireğü (رَجُوْغًا) sözünü henüz düketmedin ol söze başlaya. (47b-10)

Ne-y-çün güyegüne (رَجُوْغًا) tımār itdürmezsin? (31a-9)

-ge eki: Eski Türkçede *-ka/-ke* şeklinde olup benzerlik anlatımı ile kullanılmaktaydı.¹⁶ Eski Anadolu Türkçesinde ek *-ge* şeklindedir. *Gülistan Tercümesi*'nde yalnız *öz-ge* kelimesinde üç yerde geçen ekin ünlüsü he ile (ـِ) karşılanmıştır:

Vallahi güniledüm ki benden özge (رَجُوْغًا) kimse senüñ cemālünü göre ve ben maħrüm olam. (51b-14)

-ki eki: Eski Türkçede *-ki/-kı* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde de hem kalın hem ince şekilleri görülür. Ekin tek şekilliliği Eski Anadolu Türkçesinden sonra umumileşmiş ve günümüze kadar *-ki* kullanılagelmiştir. *-ki* eki isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya eklendiği gibi, bulunma ve ilgi hâlleri ile de birleşmektedir. Bulunma hâli ekinde sonra gelince de bulunma ifade eden ve hem isim hem sıfat olarak kullanılan kelimeler türetir. İlgi hâli eki ile kullanılışı aitlik ifade eden zamir işleyişinde olan kelimeler meydana getirir. *Gülistan Tercümesi*'nde ekin ünlüsü ye, he ve esre olmak üzere üç şekilde karşılanmıştır:

a) 16 yerde ye ile (ـِ):

Ĥasan-ı Meymendī'ye eyitdiler ki Sultān Maħmūd'ıñ bunca şahib-cemāl ıuları vardır, Ayas'a maħabbeti ziyādedür ve andaki (رَجُوْغًا) gibi hiç birine maħabbet itmemişdür (49b-12).

Eger gönlündeki (رَجُوْغًا) ğuşayı söylersen bir kişiye söylegil ki; güler yüzünüñ nağdı-y-ıla seni āsüde kıla. (35b-8)

Ve 'ābidüñ didārında gördi evvelki (رَجُوْغًا) hey'et ıalmamış, ağ kızıl reng belürmiş (28a-5).

Şimdiki (رَجُوْغًا) zamānuñ zāhidleri yüzleri halka, arıaların kıbleye idüp namāz kılırlar. (7a-9)

¹⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁶ Ahmet Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1945, s. 155.

b) 4 yerde he ile (ه):

Bir zamāndan şoñra gördüm ki evlenmiş ve oğlancukları olmuş ve ol evvelki (هكؤ)
vaḳtı geçmiş, hevesi güli şolmuş. (60a-1)

c) 1 yerde esre ile (ـ)

Tā ki evvelki (هكؤ) revnaḳ yirinde ḳala ki dāyim böyle olmaz. (46b-2)

Metnimizde *-ki* eki 4 yerde uyuma girmiş olarak *-ḡi* şeklinde geçmektedir:

Eger maşlaḫat görürseñ ki iḳlīmümüz vücūduñla müşerref ola, andaḡı (هكؤدغی)
manşibuñdan niçe ziyādeler ola diyü. (19b-9)

Eyle ki havādaḡı (هكؤاداغی) ḳuşlar mecmū'ı ḫurūş itdiler. (8b-5)

Ol gögercin ki ayruḳ yuvasın görecek degüldür, ḳaza anı duzaḳdaḡı (هكؤدغی)
dāneye iledür. (42b-8)

Oğlancuklardan evvelki üstāduñ ḳorḳusı ḡitdi ve şoñraḡı (هكؤدغی) üstāduñ melek-
şıftanı görüp birbirine dīv oldılar. (62b-1)

-la eki: Eski Türkçede *-laḡ/-leg* şeklinde idi. İsimden fiil türeten *-la-* ile fiilden isim türeten *-g* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Eski Anadolu Türkçesinde *ḡ/g* ünsüzünün düşmesiyle *-la/-le* şekline gelmiştir. *Gülistan Tercümesi*'nde bir kelimedede görülen *-la* ekinin ünlüsü he ile (ه) yazılmıştır:

Tekellüf-ile gülşeker yiseñ ziyān ider, veḡer ḳurı etmegi ki ḡic ve açla (هكؤدغی) yiyessin
gülşeker olur. (34b-8)

-lu/-lü eki: Eski Türkçede *-liḡ/-lig* şeklinde idi. Batı Türkçesinde *ḡ/g* 'ler düşmüştür. Bu düşüş ekin ünlüsünün yuvarlaklaşmıştır.¹⁷ Eski Anadolu Türkçesinde kökün ünlüsü ne olursa olsun, ekin ünlüsü daima yuvarlaktır.

Gülistan Tercümesi'nde isimlerden sıfat yapmak için kullanılan *-lu/-lü* eki genellikle köke bitişik yazılmaktadır. 85 yerde geçen ekin ünlüsü hep vav ile (و) karşılanmıştır:

Arpa etmegin yiyüp oturmaḡ yigrekdür rāḫat-ıla, altunlu (هكؤدغی) ḳor ḳuşaḳ ḳuşanup
kendü gibi bir ādem oḡlanına ḳulluḳ itmekden. (22b-9)

‘Ābid-i cāhil yayaḡ ve süst, ‘ālim atludur (هكؤدغی) ve uyur. (74b-9)

Pādişāha dervīşüñ sözi ḳuvvetlü (هكؤدغی) söz geldi, eyitdi: Benden ne dilersin? (21b-9)

N’olaydı ki yüklü (هكؤدغی) ‘avratlar eger vilāyet vaḳtında yılan toḡuraydı yigreg-idi
andan ki bedbaḫt oḡlan toḡaydı. (65a-2)

Bitişen harflerden sonra genellikle köke bitişik yazılan *-lu/-lü* eki 4 yerde bitişik harflerden sonra geldiḡi hâlde ayrı yazılmıştır:

Eyüler ḫod ululardur ve baḫtlulardur (هكؤدغی) (78a-11)

Ḫalk incididen yavuz tāli‘lü (هكؤدغی) kimse yoḡdur ki muşibet ḡüninde kimse aña
yār olmaz. (71a-4)

Devletlüler (هكؤدغی) kendülerden ön geçenler vāḳı‘aları-y-la öḡüt tutarlar andan
öñdin ki kendüye vāḳı‘a uğraya ve şoñra gelenleriñ vāḳı‘asından öḡüt dutarlar.
(77a-1)

Ne ḫoş didi ol ḫatun ḳişi kendü oḡlına, çün ki pil tenlü (هكؤدغی) ḳablan aḡtarıcı gördi.
(60b-2)

-luḡ/-lik, -luḡ/-lük eki: Eski Türkçeden beri *-luḡ/-lik, -luḡ/-lük* şeklinde olan ek, yuvarlaklık-düzlük uyumuna baḡlıdır. Genellikle isim ve sıfatlardan soyut anlamlı isimler yapmaktadır. *Gülistan Tercümesi*'nde ek, 187 yerde düz ünlülü olarak geçmekte ve ünlüsü de hep esre ile (ـ) yazılmaktadır:

Çün-ki araya ‘aşıḳlıḳ (هكؤدغی) ve ma‘şūḳlıḳ düşdi efendilik ve ḳullıḳ aradan ḡitdi.
(50a-7)

Ḫasūd ḫalk ni‘metinden baḫıllıḳ (هكؤدغی) ider ve bī-ḡünāḫ ḳişileri düşmen dutınur.
(74b-1)

Yavuzlardan eylük öḡrenecek degülsin ki ḳurd dikicilik (هكؤدغی) pıtmaz. (71b-5)

Bir vaḡt Şām vilāyetinde fitne ḳopdı ve ḳatılıḳ (هكؤدغی) oldı. (61b-8)

Eger ḳiçilik (هكؤدغی) vaḳtı ḡirü geleydi, ki elümde bī-çāre-y-idüñ, ḳaçan sen, ben
za‘īfe, ḳarcuḡa bunuñ gibi belā ḳıla-y-ıduñ? (60b-2)

Ek 30 yerde de *-luḡ/ -lük* şeklinde yuvarlak ünlülü olarak geçmektedir ve ünlüsü:

¹⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçaḡ Yay., Ankara 2005, s. 78.

a) 28 yerde ötre ile (ُ) :

Düşmen çün cemî'-i hîle-y-ile başa varmaya, dostlık şüretin gösterür; andan şoîra dostluğ (لُوسْت لُوق) ile işler ider ki hiç düşmen idemez. (69b-13)

Çul olur ki eksüklüğün (بِلُوب لُوسْت لُوق) bilüp 'özrini Hâk dergâhına getüre. (1b-11)

Arpa etmegün yiyüp oturmağ yigrekdür raħat-ıla, altunlu ħor kuşak kuşanup kendü gibi bir âdem oğlanına kulluğ (لُوق لُوق) itmekden. (22b-10)

Gerçi Hâtim-i Tây bâkî kalmadı; velîki tâ ebed eylük (بِلُوك) birle adı meşhür oldı. (32a-5)

Ve düşmen yavuzluğdan (لُوق لُوق) artuğ eylük görmez. (46b-9)

b) 2 yerde ise ekin ünlüsü vav ile (و) yazılmıştır:

Ulu ve 'âkıl dimesünler şol kimseneye kim ulularuñ adını eylüğ-ile (لُوق لُوق) yâd itmeye. (23b-8).

Yılanuñ başın düşmen eli-y-ile dög ki iki eylügün (لُوق لُوق) birinden hâlî olmayasın ki; eger bu gâlib ola yılanı depeledüñ veğer ol gâlib ola düşmenden kurtulduñ. (69b-15)

-nci/-nci eki: Eski Türkçede ek *-nç* şeklinde idi. Daha sonra ekin sonuna bir iyelik eki *i* eklenmiş ve Batı Türkçesine umumiyetle *-nçi* şeklinde geçmiştir. Ek, sonradan katılan bu *i* iyelik ekinin klişeleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde bir süre yalnız ç'li kullanılmış, daha sonra ç'nin tonlulaşması ile *-nci* şekline girmiştir.¹⁸ Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima düz kullanılmıştır. Bugün ekin ünlüsü düzlük-yuvarlak uyumuna bağlı olarak kullanılmaktadır.

Derecelendirme sıfatları ve sayı isimleri yapan bu ek *Gülistan Tercümesi*'nde 16 yerde geçmektedir ve ünlüsü hep esreli ye ile (و) yazılmıştır:

Beşinci (بِشْدَجِي) pişekârlardur ki sa'y-y-ı bāzū-y-ıla kifāf hāşıl iderler, tā ki etmeg-içün yüz şuyın dökmeşeler ve ellerin kimse öñine şunmayalar. (42a-11)

İkinci (بِشْدَجِي) 'âlimlerdür ki mantıq-ı şîrîn-ile ve faşâħat ve belâğat kuvveti-y-ile her yire ki vara ħidmetine iħdām gösterüp ve ikrām ideler ve sefer gānimet-ile geçe. (41b-1)

Dördüncü (بِشْدَجِي) hoş-hānlardur ki ħaçere-i dāvūdî-le şuları aħmağdan ve kuşları uçmağdan girü ħutarlar. (42a-3)

İki şabāħ eger bir kişi şāhuñ ħidmetine gelecek olursa üçüncü (بِشْدَجِي) gūn aña luğ-ıla nazar ider. (24b-2)

-rek eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde *-rak/-rek* şeklinde olan ek, sıfatlardan ve zarflardan üstünlük ve en üstünlük derecelerini ifade eden kelimeler türetmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde *yigrek* kelimesinde 35 yerde geçmektedir, ünlüsü de üstün ile (ُ) karşılanmıştır:

Şol kişinüñ kim uyuduğ uyanuğ olduğundan yigrek (بِشْدَجِي) ola, anuñ gibi yavuz dirliklü ölmek yigdür. (13b-13)

Dili kesilmiş kişi bucağda oturmuş, yigrekdür (بِشْدَجِي) şol kimseden ki dili kendü ħükminde olmaya. (3b-8)

-sul eki: İşlek olmayan eklerden biridir. İsimden benzerlik fiili türeten *-sı/-si*; *-su/-sü* ekiyle, fiilden isim türeten *-l* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.¹⁹

İsimlerden sıfat türeten bu ekin *Gülistan Tercümesi*'nde bir tek örneği vardır ve ünlüsü de vav ile (و) yazılmıştır:

İy 'azîz söyleme ki yoħsulħığda (بِشْدَجِي) ölmek yigdür, nesne uma kimsenüñ ħatına varmağdan. (33a-2)

-suz/ -süz eki: Eski Türkçede *-suz/-süz*, *-sız/-süz* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde sadece *-suz/-süz* şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. *-lu/-lü* ekinin olumsuzudur. İsimlerden sıfat yapan *-suz/-süz* eki *Gülistan Tercümesi*'nde daima yuvarlak ünlülü olarak geçmektedir ve iki şekilde yazılmaktadır:

a) 56 yerde ötre ile (ُ) yazılmıştır:

İrâdetsüz şākird altunsuz (بِشْدَجِي) aşık gibidür ve ma'rifetsüz müsâfir ħanatsuz kuş gibidür. (74b-6)

Senüñ şoħbetüñde, sen şüretlü devletsüz (بِشْدَجِي) gereg-idi. (53b-2)

Elsüz (بِشْدَجِي) ve ayaksuz kişi biñ ayakluşu depeledi. (40a-1)

¹⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s.,168.

¹⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 140.

Veger görem ki, göz süz (ُؤُؤؤؤؤؤؤ) öñinde kıuyı ola eger dınmayam günâhdur. (23b-1)

İy himmetsüz! (ُؤُؤؤ) tanur mısın ki bu günde seni unıda? (64a-11)

b) 13 yerde ötreli vav ile (ُؤ) yazılmıştır:

Bārī pādīşāh eyitdi: Sürün bu müsrif devletsüzi (ُؤؤؤؤؤ) ki, ben buña bunca ni‘met virdüm, isrāf itdi. (14b-3)

Sübhāne’llāh ki biñ ayağı-la eceli geldi, bir elsüz (ُؤؤ) ve ayaksuz kişiden kaçup kırtulmadı. (40a-2)

İki fāyife ‘ālemde ‘abeş zahmet çekdi ve fāyidesüz (ُؤؤؤ) sa‘y eyledi: Biri şol ki māl cem‘ itdi, yimedi ve biri anlar ki; ‘ilm taşşıl itdiler, anuñ-ıla ‘amel itmediler. (66b-12)

Ve ‘amelsüz ‘ālim yimişsüz ağaç gibidür ve ‘ilmsüz (ُؤؤ) zāhid kapusuz ev gibidür. (74b-7)

Gülistan Tercümesi’nde, -suz/-süz eki genellikle ayrı yazılmaktadır, ancak 16 yerde bitişik yazılmıştır:

Saña bizüm gibiye taħammül itmek gerekdür ki, hiç kimsene yimişsüz (ُؤؤؤ) ağaca taş atmaz. (17b-14)

Gümān-ıla ot içmek ve görmedügi yola yoldaşsuz (ُؤؤ) gitmek şavāb rāyınuñ muhālifidür ve ülü’l-elbāb ‘ahdin şımağdur. (75a-11)

2. Fiilden İsim Türeten Eklerle Türetilen İsimler

-a/-e eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde *-a/-e* şeklinde görülmektedir. *Gülistan Tercümesi*’nde kalıplaşma yoluyla oluşturduğu *çevre*, *yara* gibi kelimelerde geçmektedir. Ekin ünlüsü üstünlü he ve üstün ile yazılmaktadır:

a) 7 yerde üstünlü he (ُؤ , ُؤ) ile yazılmıştır:

Bir gice çevre (ُؤؤ) yanumda yāranlar yatmışlar ve ben, namāz kırup tilāvet-i Qur’ān’a meşğül oturdum. (25b-8)

Şağ olan kişiye yara (ُؤ) derdinden ğam yok. (56b-12)

b) 7 yerde de üstün ile (ُؤ) yazılmıştır. Kendisinden sonra başka bir ek (iyelik, hâl, sıfat vb. eki) geldiği zaman ekin üstün ile karşılandığı görülmektedir:

Her kişün ki gönline irişdüñ, andan soñra yüz eylük dağı idesi olursan ĩmin olma ki; demren yaradan (ُؤ) çıkar velikin söz demreni gönülde ebedi kalur. (44a-1)

Bir cömerd kişi Tatar cenginde yaralu (ُؤ) oldu. (35a-2)

Benüm yandüğümü ayruğ kişiye nisbet itme; zırā tuz anuñ elindedür ve benüm yaram (ُؤ) üzerindedür. (57a-4)

Bağşāyış begenilmişdür, lākin halk incidicünün yarasına (ُؤ) merhem urma. (69a-3)

-er eki: Bu ek aslında geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Kalıplaşarak bazı kelimelerde geçici değil, kalıcı isimler yapar. Kalıcı isimlerden bir kısmı araç-gereç isimleridir. *Gülistan Tercümesi*’nde *keser* kelimesinde geçmekte ve ekin ünlüsü üstün ile yazılmıştır:

Kimesne taş yüzünden balçığı keser-ile (ُؤ) keyle kızamaz ki, senün iri āvāzuñ yüregi şol vech-ile kıazar. (49b-5)

-egen eki: Bu ek Eski Türkçede bulunmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde *-agan/-egen* şeklinde kullanılmaktadır. Ekin, fiilden *-ge- > -e-* fiil türeten ek ile eski bir *-gen* sıfat-fiil ekinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilmektedir.²⁰

Daha çok tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelen, eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten bir ektir.²¹ *-agan/-egen* eki ile türetilmiş bazı isimler de vardır. *Gülistan Tercümesi*’nde *kes-egen* kelimesinde geçen bu ekin ünlüsü üstün ile (ُؤ) karşılanmıştır:

Çarasuzluk vaktında ki kişünün kaçacak yiri olmaya, elin kesegen (ُؤ) kılıca karşı dutar olur. (9b-4)

-ğ eki: Eski Türkçede *-k/-k* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-k/-k*, *-ğ/-g* bazen *-h* şekilleri de görülmektedir. Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar. *Gülistan Tercümesi*’nde *ulağ* ve *bağ* kelimelerinde geçmektedir:

²⁰ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 229.

²¹ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 140.

Vallahi işitdüm ki deveyi ulağ (و لا غ) tutarlar, ol korkudan kaçaram. (16a-1)

Dâyim yimegi 'âdet idinme ki nefsiñ bağınıñ (باغ نك) miğdârı kıldan incedür; ve sen çok yimeg-ile nefsi eyle bisledüñ ki demür zincir olursa üze, kıll ne olur!

-gen eki: Eski Türkçede *-ğan/-gen* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-ğan/-gen* şeklindedir. Birden fazla heceli fiillerden, yani umumiyetle fiil gövdelerinden isim yapar. Bugün eklendiği fiilin son ses durumuna göre *-ğan/-kan* biçimlere giren ek, genellikle fiil gövdelerinden “alışkanlık” sıfatları türeten işlek bir ektir. Daha çok *-l-*, *-n-*, *-r-*, *-ş-* ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar türetir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *göm-ül-gen* kelimesinde geçmektedir ve ünlüsü üstün ile (ـَ) yazılmıştır:

Kaçan arı etekli dirilir; ol bi-çâre ki tâ yaçasına degin gömülgene (گوملاگنه) düşmüş ola? (50b-7)

-gin/-ğün eki: Eski Türkçede *-gın/ -gin/ -gun/-gün, -kın/-kin, -kun/-kün* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde daha ziyade *-gun/-gün* şeklinde kullanılmıştır. Tek heceli fiil köklerine getirilen ekin işlevinde bir büyütme ve aşırılık anlamı vardır. *Gülîstan Tercümesi*'nde *diz-gin* ve *az-ğün-lığ-a* kelimesinde geçen *-gin* ekin ünlüsü esre ile (ـِ) ve *-ğün* ekin ünlüsü vav ile (ـُ) yazılmıştır:

Bârî anlaruñ-ıla münâsebetümüz var-ıdı, dizginini (دزگینی) dutup bu beyti didüm... (39b-4)

Mücerred hayâl-ı bâıl-ıla bunları hor görüp ve bunlaruñ terbiyetinden yüz döndürüp ve bunları azğunlığa (اغونلغ) mensüb eyleyüp revâ degüldür... (29b-7)

'Avratlar-ıla tanışık itmek azğunlıkdur (اغونلوق دُر) ve müfsidlere cömerdlik itmek ki fesâdına şerîk olursın. (72b-8)

-gü eki: Eski Türkçe *-ğu/-gü* nadiren *-ku/-kü*²² şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-ğu/-gü* şeklinde daima yuvarlak idi. Ünlü ve ünsüz uyumlarına

²² A. Von Gabain, a.g.e., s. 52.

bağlanması Batı Türkçesinin son zamanlarında olmuştur. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli anlamda soyut ve somut isimler türetmektedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *sevgü* kelimesinde geçen ekin ünlüsü ötre ile (ـُ) karşılanmıştır ve bir yerde geçmektedir:

Altun gerekmez ki aña bir Darb sevgülüdür (دربون کلدودر) on batman altundan. (61a-3)

-ı/-i eki: Eski Türkçedeki *-ı-ğ, -i-g* ekinden gelmektedir.²³ Eklerin sonundaki *-ğ/-g*'ler düşerken aradaki yardımcı ünlü fiilden isim yapma eki durumuna gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *-ı/-i* ve *-u/-ü* şeklindedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde ekin yazılışı iki şekilde karşılanmıştır:

a) 7 yerde esre ile (ـِ):

Çıksun yavuz şanılu (چكسوندو) kişinüñ gözi ki hüner anuñ katında 'aybdur ve eger yitmiş dürlü 'aybuñ olursa dost görmez illâ bir hünerüñi görer. (51b-8)

Tâ ki ev-ile dükkân-ıla dutıya (دوتیة) durursın. (41a-6)

Eyitdi kim benüm meylüm buña artuğ-ıdı ki, bir zamânda bir yazıda (بازد) yorulmuş-ıdum bu beni deveye bindürdi, ve anuñ elinden bir tâziyâne yidüm idi oğlanlık vaktında. (24a-2)

b) 5 yerde de esreli ye ile (ـِ):

Taħkık cehennem 'azâbi-y-ıla berâberdür uçmağa konşı (اوتدشیری) ayağı-y-ıla varmağ. (33a-7)

Yazılarda (بازد) kalmış dermândeğe bişmiş salgam yigdür ham gümişden. (36b-15)

-ıcı/-ici eki: Eski Türkçedeki *-ğuçı/-güçi <gü+çi* birleşik şekilden geldiği kabul edilmektedir.²⁴ Eski Anadolu Türkçesinde *ğ* ve *g*'lerin düşmesi sebebiyle *-uçı/-üçi* şekline geçmiştir. Sonradan *ç*'nin tonlulaşması ve yuvarlak ünlünün düzleşmesi ile *-ıcı/-ici* biçimini almıştır. Bir işi hünerle ve alışkanlık hâlinde yaparı göstermek üzere, isimler türetir.²⁵ *Gülîstan Tercümesi*'nde 39 yerde

²³ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 244.

²⁴ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 246.

²⁵ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 81.

geçen bu ekin ilk ünlüsü daima esre ile (→), ikinci ünlüsü ise esreli ye ile (۴) yazılmaktadır:

Çün ardından cān alıcı (۴جی) düşmen gele, segirdür kişiniñ ecel ayağın bağlar; ol demde ki düşmen arddan irişe kiyānī yay çekmege mecāl qalmaz. (40a-5)

Şimdi kendüñe gel ki elüñde ni' met var, ki bu ni' met ve milk elden ele gidicidir (۴جی یڈر) (21b-13)

Çün-ki şeştānuñ āhengi müstakīm ola, çalıcı (۴جی) ne vaqt anuñ kulağın burasıdır? (8a-13)

Çün-ki yırtıcı (۴جی) dırmağunı yokdur yavuzlar-ıla şavaşı az eyle; tā ki rüzigār elin bağlaya, dostlar muradınca beynisin çıkar. (18b-15)

Ancak, -ıci/-ici ekinden sonra (bildirme, çokluk, hâl vb.) eklerinden herhangi biri gelince o zaman ekin ikinci ünlüsü de harfle (۴) değil, hareke ile (→) yazılmaktadır. 18 yerde bu şekilde geçmektedir:

Nefs bisleyiciden (۴جی دندن) hūner gelmez ve bī-hūner nesneye lāyık degüldür. (76a-11)

Yavuzlardan eylük öğrenecek degülsin ki qurd dikicilik (۴جی لیک) itmez. (71b-5)

Ol cihetden ta'n idicilerün (۴جی لیک) ilili uzundur. (79b-5)

Bahşāyış begenilmişdür, lākin halk incidicinün (۴جی دیک) yarasına merhem urma. (69a-3)

-k/-k eki: Eski Türkçede -k/-k, -uq/-ük şeklinde idi. Batı Türkiyesinde ise ekin ünlüsü yardımcı ses sayılarak -k/-k şeklinde geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülü bazı örneklerde eski şekilleri bir müddet muhafaza etmiş, sonradan aradaki ünlü yardımcı ses hâline gelmiştir. Bu ekle pasif anlamlı soyut ve somut isim ve sıfatlar, alet ve eşya isimleri türetilmektedir. Ünlü ile biten tabanlara doğrudan doğruya, ünsüzle biten tabanlara ise araya yardımcı ünlü alarak eklenmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde ek 29 yerde geçmektedir:

Ve buđaklar (۴جی لیک) tıflınuñ başına bahār mevsiminüñ kudūmi-y-ile çiçeklerden tāc-ı nevrūzı vurmuşdur. (2a-9)

Devletün yānı kıldı ki cihānuñ eyüsin ve yavuzın şınamış, ıssı şovuk (۴جی لیک) çekmiş bir pīr şoĥbetine düşdün ki senün kadruñi bilür ve maĥabbet şartın yerine getirür. (58b-1)

Bu sözden maqşūd oldur ki; şınamamışa büyük (۴جی لیک) iş işmarlaya, 'ākıbetü'l-emr pişmān ola. (65b-9)

Qarınıñ esiri olan iki gice uyumaz; bir ol gice ki tok (۴جی لیک) ola ma' de ağırlığından ve şol gice kim aç ola gönüli tarlığından uyumaz. (72b-7)

Arpa etmegin yiyüp oturmaq yigrekdür rāhat-ıla, altunlu qor kuşaq (۴جی لیک) kuşanup kendü gibi bir ādem oğlanına kulluq itmekden. (22b-9)

Ve kuşlar, anuñ yiyecek yidüğinden soñra etmegi uvağın (۴جی لیک) lirmiş degüldi. (39a-4)

-ka eki: Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan ek -ga/ge şeklinde idi.²⁶ Ekin eski bir -ge-g birleşiminden geldiğini tahmin edilmektedir (*tal-ga-g>tal-ga gibi*).²⁷ Bu ek genellikle son sesi akıcı ünsüzlerden oluşan kelimelere getirilmektedir.²⁸ Katı ünsüzlerden sonra *kıska>kısa* damak ünsüzünü düşürdüğü görülmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde *talka* kelimesinde geçen ek akıcı ünsüzden sonra geldiği hâlde damak ünsüzünü korumuştur. *Gülistan Tercümesi*'nde iki yerde geçmekte ve ünlüsü he (۴) ve (→) ile yazılmıştır:

Ve kendü talqa (۴جی لیک) içinde cān virürken eydür-idi ki; 'ışq sözini şol bağtaldan gizleñ ki dermandalık güninde yārin unıdur. (57b-1)

Ol vaqt naşihatımı qabul eylemedün ki pādişāhlaruñ işi deñiz seferi gibidür; ya genç ĥaşıl kıılursın, ya talqa-y-ıla (۴جی لیک) ölürsün ki ĥakimler dimişlerdür. (17a-5)

-ku eki: Eski Türkçe -gu/-gü nadiren -ku/-kü²⁹ şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde -ku/-kü, -gu/-gü şeklindedir. Daha çok tek heceli fiil tabanlarından isimler yapan ek alet isimleri ve bazen çeşitli anlamda soyut ve somut isimler türetmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde 4 yerde geçen -ku ekinin ünlüsü ötreli vav ile (۴) karşılanmıştır:

Yorulmuş ve döğülmüş kişi qarının toyurdı, uykusı (۴جی لیک) geldi, uyudu. (44b-10)

²⁶ A. Von Gabain, a.g.e., s. 51.

²⁷ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 238.

²⁸ Hanza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 83.

²⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 52.

Hırka n'eyesün kendüde hevā vü heves gālib olup, namāz kılmayup, şehvet arzusında gündüzleri gıce kılup ve giceleri ğaflet uykusında (أيقوسندده) geçürüp, öñine ne gelürse yiyüp ve diline ne gelürse söylecek, ol kaçan derviş olur? (31b-8)

-m eki: Bu ek, genellikle bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsullünü ifade eden isimler türetir. *Gülistan Tercümesi*'nde ölüm kelimesinde geçen ekin yardımcı ünlüsü ötre ile (ـ) yazılmıştır:

Pādişāhlardan birisi, ölüm (م) hastalığına düşdi. (8b-12)

-me eki: Kullanılışı bugünkünden pek farklı değildir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde bu ekle daha çok somut anlamda isim yapılmakta idi. Ekin hareket ve oluş ismi olarak ve *-mek* mastarın hafifletilmiş biçimi olarak kullanılması, sonradan ortaya çıkmıştır.³⁰ *Gülistan Tercümesi*'nde iki yerde geçen ekin ünlüsü üstün ile (ـ) yazılmıştır:

İy ciğer-küşem, tā ki müşibet iki olmaya; biri sermāye ziyānı, birisi düşmen gülmesi (ألمسرى) (47a-3)

Aç ve susuz hemān ölmesi (ألمسرى) kalmış idi ve ol hāletde bu beyti okudı... (45a-14)

-mağ/ -mek eki: Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *-mağ/-mek* şeklindedir. Fiilin mastar şeklidir; bir hareket ve oluşun soyut ismidir. Her fiil tabanına getirebilir. Mastarlar ismi niteliğinde oldukları için ismin cümledeki bütün fonksiyonuna sahiptir. Kullanışı bugünkünden farksızdır. Kalın ünlülü fiil tabanlarına *-mağ* (مَاق), ince ünlülü fiil tabanlarına ise *-mek* (مَک) şeklinde gelen bu ekin ünlüsü:

a) 253 yerde üstün ile (ـ) yazılmıştır:

Kişi hiç nesneye gönül bağlamak (بوقلمق) gerekmez ki gönüli girü alılabilmek müşkildür. (55b-8)

Çuru etmeg-ile ve pāre pāre hırka-y-ıla kanā'at itmek yigrekdür ve kendü miñneti yükün çekmek yigrekdür, halkuñ minneti yükün çekmeden (چك دن) (32b-14)

Çün ki cān gitmege kaçd eyleye, taht üzerinde ve çuru yerde ölmek (مك) ikisi birdür. (10a-7)

Dimek (مك) olur ki; Allah Allah ne bu sözün yiridür? (17b-3)

b) Ekin ünlüsü bir yerde ise üstünlü elif ile () yazılmıştır:

Bāliğ olmağun (مماغوك) nişānı vardır: birisi on biş yaşamak ve ikinci ihtilām olmağ ve üçüncü kıl bitmek. (65a-5)

-mur eki: İşlek olmayan bir ektir. Eski Türkçede *-mır/-mur* şeklinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *-mur/-mür* şeklinde olup ünlü uyumuna bağlı değildir. *Gülistan Tercümesi*'nde *yağ-mur* kelimesinde geçmektedir. Ünlüsü ötre ile (ـ) yazılmıştır:

Çün-ki gelürün yoğdur hırcı āheste kıl kim gemiciler bir meşel eydürler: eger kühistanlarda yağmur (مزر) yağmaya, bir yıl içinde Dicle ırmağı çuru çay ola. (63a-2)

-n eki: Eski Türkçeden beri kullanılan eklerdendir. Ekin yardımcı ünlüsü hem düz hem yuvarlak olarak kullanılmıştır. Bu ekle çeşitli anlamda isimler türetilmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde 22 yerde geçen ekin yardımcı ünlüsü:

a) 5 yerde düz (-ı/ -i) olup esre ile yazılmıştır (ـ):

Ekine çün ki biçin (عج) vaqtı gele, gök ve yeñi tahtı gibi şalınmaz. (60a-9)

Atlas u kimhā zişt olur ol vaqt ki, çirkin gelin (عقن) giye. (31a-7)

Velikin şāhib-diller rāyı üzerine, ki sözün yüzi anlardan örtülü degüldür, mev'ızalar incüsün 'ibāret dizinine (دنه) dizmişlerdür ve acı naşihatlardan zarāfet balına karışdırmışlardur tā ki okuyup diñleyenlerün tahtı atları, kabül itmek devletinden mahrüm kalmaya. (79b-8)

Nite-kim çārsü köpekleri tazıları gördükçe irakdan ürer ve yakın (عقن) gelmez. (72b-1)

Ekine (عنه) çün ki biçin vaqtı gele, gök ve yeñi tahtı gibi şalınmaz. (60a-9)

b) 6 yerde yuvarlak *-u/-ü-* olup ötreli vav ile () yazılmıştır:

Çuru bahāsını virüp şatun (عقن) alğıl ki resm-i zulm kalmaya ve köy hırcı olmaya. (18a-15)

³⁰ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 121.

Bilmek gerektür ki kişi bî-fâyide çırâk tütünün (بُيْمَكُ) yimek 'âkıllar tarîkı degüldür. (79b-6)

c) 11 yerde ise ünlüyle biten fiil tabanına gelmektedir:

Kişi ki cāmından nevmîz ola, dili uzun (زُنْ) olur; şol çetük gibi ki kelb elinde zebūn olcaç kelbūn yüzine yapışur. (9b-6)

Ol cihetden ta'n idicilerūn dili uzundur (زُنْدُرْ) (79b-4)

-nç eki: Türkçede eskiden beri kullanılan işlek bir ektir. Eski Türkçede *-nç*, *-nçu/-nçü* şeklinde idi. *Gülistan Tercümesi*'nde bir tek *ödünç* örneği vardır:

Baylardan nesne dile ve fakîrlere ödünç (أُوْدُنْج) vir. (29a-7)

-u/-ü eki: *-i/-i* fiilden isim yapma ekinin yuvarlak şeklidir. *Gülistan Tercümesi*'nde 33 yerde geçen *-u/-ü* eki iki türlü yazılmıştır:

a) 27 yerde vav ile (و):

'üdi eger oda bırakmayalar ve miski ezmeyeler çoğularından (ذُولَرْدُنْ) yâyide yok. (40b-8)

Bu âsāndur ki diriyi öldüreler, velîkin ölü (لُو) yine diri olmaz. (72a-1)

Vallahi ne kadar ki anuñ sâyesinde rāhat olupdururvan, daħı ziyāde qorqu (قُرْ) içindeyem ki zarîfler dimişlerdür... (15a-2)

Şuyı bınar başından bağla ki çün ırmağ tolu (لُو) şu ola anı bağlamak muhāldür. (68a-4)

b) 6 yerde ötre ile (ـُ) yazılmıştır:

'âkıllar işi degüldür ki etmek ümîdi-çün kendüzünü cān qorqusı (قُسْرِي) olduğu yire ata. (15b-5)

Ya hoca iki eliyle altun tutar kucağında, ya bir gün mevc ölüsini (أُسْرِي) kenāra bırağur. (17a-7)

Bir niçe dīnār cem' itmiş-idi, uğurladam diyü qorqusından (قُسْرِي) icelerde uyumazdı. (44b-13)

Hasan-ı Meymendī eyitdi: "Hem size daħı örtülü (لُو) kalmaya." (48a-2)

-uğ/ -ük eki: Eski Anadolu Türkçesinde, ünsüz ile biten kelimelerde *-k* fiilden isim yapma ekinin yardımcı ünlüsü eke dâhil olarak kullanılmıştır. *Gülistan Tercümesi*'nde 55 yerde geçen *-uğ/ -ük* ekinin ünlüsü iki şekilde karşılanmıştır:

a) 51 yerde ötre ile (ـُ):

Eyitdi kim benüm meylüm buña artuğ-ıdı (اَرْتُوْغْ) ki, bir zamānda bir yazıda yorulmuş-ıdum bu beni deveye bindürdi, ve anuñ elinden bir tāziyāne yidüm idi oğlanlık vaqtında. (24a-2)

Mülk üzerine olmasun ol melik kim buyruğın (بُيْرُوْغْ) ve Tañrı'nuñ buyruğ dutıcı kılından olmaya. (69b-2)

Ol gice içinde hikāyet ider ki; 'ömrümde benüm bundan artuğ (اَرْتُوْغْ) oğlum olmamışdur. (59a-9)

Velîkin dervişlik tarîkı ayruksıdır (اَيْرُوْغْ) (31b-5)

Bağlu işüñde gam yime ve gönlüñ şınuğ (سِنُوْغْ) tutma ki āb-ı hayāt qarañulıq içindedür. (16b-7)

Bir bölük (بُولُوكْ) devletsüzler, bir dervîş-i bî-günāhı incitdiler ve bir niçe kendülere lāyık söz söylediler. (30b-1)

b) 4 yerde ötreli vav ile (و):

Fi'l-cümle qapusını kimse açuğ (اُچُوْغْ) görmüş degüldi ve sofrasını kimse cem' iyyet öñinde görmüş degüldi. (38b-15)

Bir zāhid bir pādîşāhuñ konuğı (كُونُوْغْ) oldı. (25a-9)

Tā ki avından artuğın (اَرْتُوْغْ) yiyüp, düşmen şerrinden emīn olup anuñ sâyesinde rāhat olam. (14b-12)

B) Türemiş Fiiller

1. İsimden Fiil Türeten Eklerle Türetilen Fiiller

-a/-e- eki: Eski Türkçede *-a/-e* şeklinde olan isimden fiil türeten bu ek fazla işlek değildir.³¹ Ek daha çok *n*, *l*, *d*, *p*, *ş*, *z* ile biten tek heceli isim köklerine

³¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 172.

-la-/-le- eki: Türkçenin her döneminde ve her sahasında isimden fiil türeten ekler içerisinde en işlek olanıdır. Eski Türkçe dönemine ait ilk yazılı kaynaklardan günümüze gelene kadar ekin gittikçe işlekliliğinin, anlam ve görev alanının sürekli genişlediği görülmektedir. Eski Türkçe döneminde, isim köklerinden veya isim gövdelerinden bu ekle türetilmiş pek çok fiil bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ekin kullanım alanı ve sıklığının arttığı görülmektedir. Ekin işlevi günümüzde daha da artmıştır. Bu ekle türetilen fiiller çoğu geçişlidir. Ekin önemli kullanışlarından biri de kendinden sonra *-n-* ve *-ş-* çatı eklerini alarak kullanılmasıdır.³⁷ *Gülîstan Tercümesi*'nde 104 yerde geçen *-la-/-le-* ekinin ünlüsü:

a) 5 yerde üstünlü elif ile (ِ):

Bildi ki kendinüñ mübtelâsıdır, atlanıban (بُتْلَانِ) katına geldi ve niçe mülâtafet kıldı ve şordı ki kıandansın ve aduñ nedür ve ne şan'at bilürsin? (51a-4)

Bir gün balık avlarken (بَلَاكُنْ) nâgâh bir ulu balık avına düşdi ve yiñemedi, balık gâlib oldu, çekdi ağı elinden aldı. (39b-7)

b) 90 yerde üstün ile (ُ) yazılmıştır:

Şulh idüp gemi kirîsin bağışladı (بِشْدَادِ) (43b-8)

Her kimseyi ki kiçilikde edeblemeyeler (بِئَلْمِیَلَرِ) ululuğında iflâh olmaz. (62a-5)

Fi'l-cümle ma'âşiden nesne kalmadı ki işlemedi (بِئَلْمِیَلَرِ) ve hiç müskir kalmadı ki içmedi. (62b-12)

Şol 'âlim ki ten bisler ve nefis murâdın gözler (بِئَلْمِیَلَرِ) ol kendüzi azıp yürür, kime kılavuzluk idiserdür? (29b-5)

c) 9 yerde de he ile (َ) yazılmıştır:

Sen gönül yaradana bağla (بِئَلْمِیَلَرِ) (10a-5)

Bir kimesne geldi Nüşîrevâna muştıladı (بِئَلْمِیَلَرِ) ki; sultâna çok yıllar 'ömr erzânî olsun ve muştılıklar olsun ki fülân düşmânüñ dünyâdan gitti. (23a-2)

İy şol kimesne ki menzile müştâksın, ivme ve benüm naşîhîtuımla işle (بِئَلْمِیَلَرِ) ve şabr örgen! (59b-11)

İşitmedüñ mi şol şüfi ki na'ln altuna bir kaç mih kaçardı, bir serheng geldi, etegin tutdı ki gel tiz katırumı na'lla (بِئَلْمِیَلَرِ). (47a-11)

³⁷ Şükrü H. Akalın, “+LA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, “Türk Gramerinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK Yay., Ankara 1995, s. 92-93.

-r- eki: İşlek olmayan, eskiden beri sayılı kelimelerde görülen bir ektir. Olma ifade eden fiiller yapar. *Gülîstan Tercümesi*'nde üç yerde geçmektedir:

Anuñ zulmı elinden 'avâm tağıldı, memleket harâb oldu, hazîne boş kaldı, düşmenlerden her tarafından belürdi (بِئَلْمِیَلَرِ) (11b-7)

Ve 'âbidüñ didârında gördi evvelki hey'et kalmamış, aq kızıl reng belürmiş (بِئَلْمِیَلَرِ) (28a-5)

-u-/-ü eki: *-ı-/-i-* isimden fiil yapma ekinin yuvarlak şeklidir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *uzu-* fiilinde görülen bu ek 11 yerde geçmektedir ve ötre ile (ُ) yazılmıştır:

Kişi ki cânından nevmiz ola, dili uzun (بِئَلْمِیَلَرِ) olur; şol çetük gibi ki kelb elinde zebün olıcaq kelbüñ yüzine yapışur. (9b-6)

Ol cihetden ta'n idicilerün dili uzundur (بِئَلْمِیَلَرِ). (79b-5)

Az kullanılan *-ı-/-i-* eki *Gülîstan Tercümesi*'nde 6 yerde geçmektedir ve esre ile (ُ) yazılmıştır:

Na'ibandüñ şuçı yok ki bu eşek degülmissе gözi ağırdıqda (بِئَلْمِیَلَرِ) na'iband katına varmıyaydı. (65b-7)

Bir dostı ki cemi'i 'ömürde hâşıl itmiş olasın, zinhâr şaқın (بِئَلْمِیَلَرِ) bir dem içinde göñlin yıқmayasın. (73a-14)

2. Fiilden Fiil Türeten Eklerle Türetilen Fiiller

Bunlar fiil kök ve gövdelerinden fiil yapma ekleri ile türetilen fiillerdir. Fiilden fiil türetmeye yarayan eklerin çoğu çatı ekleridir. Çatı eklerinin dışında fiil türeten ekler azdır.³⁸

-ar-/-er- eki: Fiil köklerinden ettirgen fiiller teşkil eden bu ek, Eski Türkçe devresinde çok az kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde de çok işlek değildir. Ekin *-gar-/-ger-* fiil yapma ekinden geldiği tahmin edilmektedir.³⁹ *Gülîstan Tercümesi*'nde 36 yerde geçmektedir ve ünlüsü:

³⁸ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 133.

³⁹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,213.

a) İki yerde üstünlü elif (َ) ile:

Ev kapusın açdılar ki buları çıkaralar (فَظِرَّه لَر). (34a-5)

3) *Meger ki taşı yirde toñ tutmuş idi, koparımadi (فَلَوْرِيْمَدِي), 'âciz kaldı ve eyitdi... (48b-3)*

b) 34 yerde üstün ile (ُ) yazılmıştır.

Şunuñ gibi avı elüñden giderdüñ (فَدِرْدُكْ) saqlayımaduñ didiler. (39b-13)

Eger küh-i âhenin olsa yirinden koparaydı (فَوْرِيْبُدِي). (21a-1)

Mâluñ zekâtını çıkarğıl (فَقِرْغُل) ki, bāğubān bāğūñ çibuğını budamayınca üzümü artuğ virmez, zekāt dağı eyledür. (32a-6)

Evvel kırt pençesinden kırtarduñ (فَرْتَرْدُكْ) āhir yine kırt sen olduñ. (27a-10)

-gür- eki: Eski Türkçede işlek olarak kullanılırdı. Bu ek ski Anadolu Türkçesinde sâdece *ir-gür-*, *tur-gur-*, *dir-gür-* gibi belli birkaç fiilde klişeleşmiş olarak mevcuttur.⁴⁰ Ek, tek heceli ve geçişsiz fiillerden geçişli ve “yaptırma” bildiren fiiller türetmektedir.⁴¹ Ekin Eski Anadolu Türkçesinden sonra Divan edebiyatı metinlerinde son zamanlara kadar yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴² *Gülîstan Tercümesi*'nde *irgür-* fiilinde geçen bu ekin ünlüsü ötre (ُ) ile yazılmıştır:

Veger luş gamzesin depredürse yavuzları dağı eyüler mertebesine irgürür (فِرْزُرُ) (76b-13)

-k- eki: İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde *duruk-*, *sürük-* gibi bazı örnekleri görülmektedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde bir kelimedede geçmektedir:

Bu gün çün-ki kuvvetüñ yiter odı söyündür ki od yücelicek cihāni yaqar (فَر) (68a-11)

⁴⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 135.

⁴¹ İsmail Güneş, *Mecma'u'l-Envar, Ravzatu'l-Envar ve Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi'ne Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi S. B. E. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Niğde 2005, s. 102.

⁴² Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977, s. 117.

Oğlancuğ okını ve yayını oda bıraktı, yağıdı (فِرْاَقْدِي) (46b-1)

-l- eki: Eski Türkçede *-l-* şeklinde idi.⁴³ Eski Türkçede *-l-* önündeki yardımcı ünlüler uyuma bağlıydılar. Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışı kalarak bir süre yuvarlak tabanlarda da düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır.⁴⁴ Bugün *-l-* eki sadece ünsüzle biten fiillere gelmektedir. Yardımcı ünlüsü de yuvarlaklık-düzlük uyumuna girmiştir.⁴⁵ Fonksiyonu edilgenlik ve meçhullük ifade etmektir. Ekin yardımcı ünlüsü:

a) 44 yerde düz (-i/ -ı) olup daima esre ile (ِ) yazılmıştır:

Pâdişâh bunun hâl-i selâmetine şâd oldu ve her kapudan söz açıldı (فِرْاَقْدِي). (28a-8)

Anuñ zulmı elinden 'avâm tağıldı (فِرْاَغْلَدِي) memleket hârâb oldu, hâzîne boş kaldı, düşmenlerden her taraftan belürdi. (11b-6)

Andan şoñra her birine bir şehr ve bir vilâyet mu'ayyen eyledi, tâ ki fitne başıldı (فِرْاَصِرْدِي) (11a-5)

Qarınca kanatlanmağdan fâyidesi yoğ, hemân kanat virildi (فِرْاَلْدِي) ve kazâsı geldi. (36a-13)

Çün-ki elüñden bir gönül yıkıldı (فِرْاَقْلَدِي) ĩmin olmağıl! (44a-4)

b) 11 yerde yuvarlak (-ü/ -u) olup ötre ile (ُ) yazılmıştır:

Yorulmuş ve döğülmüş (فِرْاَقْلَمَشْ) kişi qarnın toyurdi, uyqusı geldi, uyudu. (44b-10)

Müsâ-'aleyhi's-selâm- bir dervîş gördi; gâyet yalıncağ, kuma gömülmüş (فِرْاَقْلَمَشْ) Müsâ'ya eyitdi... (36a-3)

Diriğ ki nefes yolu tütuldi (فِرْاَقْلَمَشْ) (57b-12)

Yorulmuş (فِرْاَقْلَمَشْ) ve döğülmüş kişi qarnın toyurdi, uyqusı geldi, uyudu. (44b-10)

-ma-/-me- eki: Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma ekidir.⁴⁶ *i-* yardımcı fiil hariç bütün fiil kök veya

⁴³ A. Von Gabain, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,207.

⁴⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,207.

⁴⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,200.

gövdelerine gelerek olumsuz fiil yapar.⁴⁷ Olumsuz eki *-ma-/-me-* *Gülistan Tercümesi*'nde teklik 2. şahıs eksiz emir dışında 280 yerde geçmektedir. Ünlüsü üç şekilde karşılanmıştır:

a) 268 yerde üstün ile (ـَ):

Ve Ebū Hüreyre kendisine bir loğma-y-ıla oğşamadı ve Aşhāb-ı Kehf itine bir süñük atmadı (دی ۳۸۵) (38b-15)

Ol ki haber bildi, andan girü haber gelmedi (دی ۳۸۵) (3b-3)

İy seher murğı! 'Işkı pervāneden öğren ki ol sūhte cān virdi, āvāzi çıkmadı (دی ۳۸۵) (3b-2)

Fi'l-cümle ma'āşiden nesne kalmadı ki işlemedi ve hiç müskir kalmadı ki içmedi (دی ۳۸۵) (62b-13)

Ve üstüne gāyet ulu iş düşmeyince canı hātarıda komağıl (دی ۳۸۵) (68b-9)

b) 10 yerde üstünlü elif ile (ِ):

Ve pādīshāhuñ sohbeti bunuñ ağıladuğında telh oldu, çāre bulmadılar (دی ۳۸۵) (12b-2)

Şol kimsene irilik ider gārībe ki kendüsi gurbetde olmamış (دی ۳۸۵) (45b-1)

İşitmedüñ mi (دی ۳۸۵) *şāhib diller dimişlerdür: Yorulup oturmak ve diñlenmek yigdür, segirdüp yorilup yatmağdan.* (59b-6)

c) 2 yerde de üstünlü he ile (هَ):

Yarasa ger gün görmek istemese (دی ۳۸۵) *hemān güneşüñ bāzārı revnağı yirinde durur.* (52b-10)

Ol gice içinde hikāyet ider ki; 'ömrümde benüm bundan artuğ oğlum olmamışdur (دی ۳۸۵) (59a-9)

-n- eki: Eski Türkçeden beri kullanılan işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Umumi dönüşlülük ekidir. Ancak *-n-* eki ile yapılan fiillerin bir kısmı dönüşlülük değil, edilgenlik ifade ederler. Fonksiyonu, kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktır.⁴⁸ *Gülistan Tercümesi*'nde ek, düz ünlü tabanlara gelince, yardımcı ünlü de mutlaka düz olmaktadır. 24 yerde bu şekildedir ve esre ile (→) yazılmıştır:

⁴⁷ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s.480.

⁴⁸ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *a.g.e.*, s.480.

Bu vā'izlerüñ meclisi bezzāz dükānına beñzer; nağd virmeyince qumāş alınmaz (دی ۳۸۵) (29b-11)

Fısq ve fücür pīşe idindi (دی ۳۸۵) (62b-12)

Ve anda bākī kalan mālından gānī oldılar ve anuñ fevt olmağı-y-la eski kaftanları yabana atdılar ve dimyāñi cübbeler dikindiler (دی ۳۸۵) (39a-13)

Ek, yuvarlak ünlülü tabanlara gelince yardımcı ünlü iki şekilde karşılanmaktadır:

a) 11 yerde düz vokallidir (-i/-i-) ve esre ile (→) yazılmıştır:

Senüñ gibi naħs, bī-sa'ādet cihānda ne vaqt bulınsa (دی ۳۸۵) *gerek 'aceb?* (53b-2)

Bir yigit eline giriftār olmaduñ; tuş yüzlü ve herze söyleyici, her dem bir havāda uçar ve her gice bir dürlü fikri der ve kanda gice olursa anda yatur ve her gün bir dost dutınur (دی ۳۸۵) (58b-5)

Sırça her kanda gerekse bulunur (دی ۳۸۵) *anuñün qadri yoğdur.* (71a-11)

b) 8 yerde ise yuvarlak ünlülüdür (-u-, -ü-) ve ötre ile (→) yazılmıştır:

Nüşin revān-içün şayd-gāhda av etinden kebāb itmek istediler, tuz bulunmadı (دی ۳۸۵) (18a-13)

-r- eki: Eski Türkçede az görülen bir ettirgenlik eki olarak kabul edilmektedir.⁴⁹ Fakat ekin geçtiği mevcut örnekler dikkate alındığı zaman *-r-*'nin yalnız ettirgenlik değil, bazen dönüşlü bazen de geçişli fiiller türettiği görülmektedir.⁵⁰ Yardımcı ünlü olarak genellikle *u*, bazen de *a* ve *ı* ünlülerini almaktadır. *Gülistan Tercümesi*'nde 47 yerde geçmektedir:

Bir gice çevre (دی ۳۸۵) *yanumda yāranlar yatmışlar ve ben, namāz kıilup tilāvet-i Qur'an'a meşğül oturdum.* (25b-8)

Yoğsa erlik ol degüldür ki hālkuñ ağızına yumruğ (دی ۳۸۵) (31a-3)

El-fitnetü nāyimetün le'ane'llāhu men eykazeħā. Fitne uyumuşdur la'net uyarana (دی ۳۸۵) (13b-10)

⁴⁹ A.V. Gabain, *Altürkische Grammatik*, 3. Auflage, Wiesbaden 1974, s. 82.

⁵⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından, Türk Dilinde Fiiller*, Cök Yayınları, İstanbul 1984, s. 31.

-ş- eki: Fiil kök ve gövdelerinden işteş fiiller yapar. Ünlü ile biten tabanlara doğrudan doğruya, ünsüzle biten tabanlara ise ses uyumuna tabi olarak *-i/-i-*, *-u/-ü-* yardımcı sesleri ile bağlanmaktadır. Eski Türkçede de *-ş-* şeklinde idi ve ekten önce gelen yardımcı ünlü uyuma bağlıydı.⁵¹ Eski Anadolu Türkçesinde *-ş-* ekinin ünlüsü bir müddet uyuma aykırı olarak yalnız düz ünlülü kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra ünlüsü uyum çerçevesine sokulmuş ve bu şekilde kullanılmıştır. Fonksiyonu bir ortaklaşma veya bir oluş ifade etmektedir.

Gülîstan Tercümesi'nde 70 yerde geçmektedir. Sonu ünlüyle biten fiil tabanlarına doğrudan doğruya gelmektedir. 4 yerde bu şekildedir:

Gör ki kimden kesildün ve kime ulaşdun (گوردك) (73b-10)

Fi'l-cümle anuñ-ıla söyleşmege (سؤيلىشمگه) *ve dilümi dutmağa kuvvet bulmadum ve anuñ sözinden yüz çevürmeği müriüvvet görmedüm ki yâr-ı şadıķum-ıdı.* (3b-15)

‘Avratlar-ıla tanışık (طانيشيق) *itmek azğunlıkdur ve müfsidlere cömerdlik itmek ki fesâdına şerîk olursın.* (72b-8)

Eger bir pâdişâhlık hizmetine beni yaraşdurmağa (هجر پادشاهى خدمت ماعه) *himmet idesin, gâyet kerem ola.* (15b-3)

Sonu ünsüz ile biten fiil tabanlarına ise araya bir yardımcı ünlü alarak gelmektedir. Bu yardımcı ünlü ise daima düzdür (*-i/-i-*) ve esre ile (*-*) yazılmıştır:

‘Acâyibler ve garâyibler görüp ve işitmek ve manşib ve edeb ve mâl ziyâde itmek ve ma‘rifet kesb itmek ve rûzigâr tecribe itmek ve yâranlar-ıla bilişmek (ايدمك) (41a-3)

Pâdişâha haber itdiler ki; vezîr fülân iķlîmün pâdişâhıy-la mürâselet idişür (پادشاهى خبر ايدتدiler) (19b-11)

Fi'l-cümle oğlan, kuvvet ve şan‘at-ıla kemâle irişdi (ايريشدى) (20b-11)

Nâşînevân eyitdi: evvel cihânda zulmün bünyâdı az-ıdı ve her ki anuñ üstine ziyâde itdi, gâyetine yitişdi (پادشاهى) (18b-2)

-der- eki: İşlek olmayan, sayılı birkaç örnekte görülen ettirgen fiiller türeten bir ektir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *göster-* fiilinde görülmektedir. F. K. Timurtaş *gös-ter-* fiilin yapısının izahının mümkün olmadığını belirtmektedir.⁵² Ancak

⁵¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,200.

⁵² Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 118.

gön-der- fiili *Divanü Lügâti't-Türk*'te *könd-ger-* şeklinde bulunduğuna göre, *közger-* fiilinin de *közd-ger-* şeklinin bulunabileceğini belirtmektedir. Bu şekilde *-g-* nin düşmesi neticesinde *gös-ter-* <*köz-der-* fiilinin meydana gelmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁵³ *Gülîstan Tercümesi*'nde bu ek 8 yerde geçmektedir:

Қanı ol düşмен ki şüh-çeşm ola, tâ ki baña kendü ‘aybumı göstere (گوستره) (49a-13)

Eger saña oķ gibi toğrı yol gösterürse (گوسترر سناه) *sen dön andan sol қолуñdan yaña git.* (69a-10)

-t- eki: Eski Türkçeden beri herhangi bir değişlik görülmez. Genellikle ünlü ile biten tabanlara gelmektedir. İki ünlü arasında *-t-* tonlulaşıp *-d-* olmaktadır. Bazı örneklerde ekin yardımcı ünlüsünün uyum dışı kaldığı görülür. *Gülîstan Tercümesi*'nde *-t-* eki 240 yerde geçmektedir:

Gördüm ki müteğayyir olur ve naşihatımı ğaraz añlar, şâhib-dîvân-ıla evvelden münâsebetüm var-ıdı; vardum, şâhib-dîvân қатına iletdüm ve hâlini añlatdum (گورددم) *tâ ki bir sehl manşûba naşb itdiler.* (16b-3)

Ve ol oқудuķda kişinün göñlin қарардурд (қарардурд) (62a-11)

Қаşд itdiler ki yoқ yirde depeledeler (қашд) (11a-12)

Mu‘allimün saña şühlik ve ‘itâb ve cefârkârlıķ öğretmiş (муаллимун) (54b-4)

Vaķtı baş қалдурд, aşhâbandan birisi inbisâţ tariķı-y-ıla eyitdi (вакты) *İy şeyh!* (3a-8)

Bir gün ta‘annüt dilin uzatdı (таанут) *ve baña didi: Sen şol degül misin ki babam seni firenқ elinden on altuna şatun aldı?* (27a-1)

Pâdişâh işitdi ve âdem virbidi, getürtdi (падишах) *ve eyitdi: İşitdüm ki bi-kerân mâluñ vardur. Şimdiki demde bir mühim қayдum düşmişдур.* (37b-10)

Aña beñzer ki bir behâyim üzerne kitâb yükledeler (аған) *ve ol bilmez ki kitâb mıdur yâ odun mıdur?* (67a-2)

-tur/-tür, -dur/-dür- eki: Eski Türkçede ekin *-tur/-tür-*, *-dur/-dür-* olarak yalnız yuvarlak şekilleri vardı. Bunlardan da *-tur/-tür-* daha eski ve aslî şekli olup *-dur/-dür-* tonlulaşma ile sonradan ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu

⁵³ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 118.

Tā ki nedīmīlerinden olasin, daḥī muḥliṣ kullarından ṣayılasın (أيدله سنن) (14b-15)

Yorulmuş ve döğülmüş kişi kırmın toyurdu (أيدله سنن) uykusı geldi, uyudu. (44b-10)

Sonuç

Çalışmamızda, Manyaslı Mahmud'un muhtasar *Gülīstan Tercümesinde* söz yapımı üzerinde durulmuştur. *Gülīstan Tercümesinde* türemiş sözler ele alınıp bu sözleri türetmeye yarayan bütün yapım ekleri ayrı ayrı ele alınarak her ekin yapısı, işlevi, metinde kaç defa geçtiği ve ne şekilde yazıldığı, örneklerle dayalı olarak rakamlarla belirtilmeye çalışılmıştır. Yaptığımız incelemelerin sonucunda vardığımız veriler bu şekildedir:

1. Okunaklı ve harekeli bir nesih yazı ile yazılmış olan *Gülīstan Tercümesi* imla bakımından, Uygur yazı dili geleneğinden gelme yazılış özellikleri ile Arap imla özelliklerini bir arada bulundurmaktadır. Bu bakımdan metnimizin gösterdiği imla özelliklerini göz önünde bulundurarak ünlüleri yazılışlarını belirli kaidelere bağlamak mümkün görülmemektedir. Farklı yazı gelenekleri dolayısıyla ünlülerin yazılışları da farklılık göstermektedir. Hatta bu farklılık bir kelime içerisinde aynı ünlülerde bile görülmektedir.

2. *Gülīstan Tercümesinde*, isimden isim türeten eklerle türetilen isimler: -an/-en, -caḡ, -cı/-ci, -cik, -cuḡ, -daṣ, -egü, -ge, -ki, -la, -lu/-lü, -lıḡ/-lik, -luḡ/-lük, -ncı/-nci, -rek, -sul, -suz/-süz'dür.

Fiilden isim türeten eklerle türetilen isimler: -a/-e, -er, -egen, -ğ, -gen, -gin/-ğün, -gü, -ı/-i, -ıcı/-ici, -k/-k, -ka, -ku, -m, -me, -maḡ/-mek, -mur, -n, -nç, -u/-ü, -uḡ/-ük'tür.

İsimden fiil türeten eklerle türetilen fiiller: -a/-e, -ar/-er-, -da/-de-, -ı, -l-, -la/-le-, -r-, -u-'dur.

Fiilden fiil türeten eklerle türetilen fiiller: -ar/-er-, -dur/-dür-, -gür-, -k-, -l-, -ma/-me-, -n-, -r-, -ş-, -der-, -t-, -tür-, -ur/-ür-, -y-'dir.

Eklerin metinde kaç defa geçtiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TÜREMİŞ İSİMLER				TÜREMİŞ FİİLLER			
İ.İ.Y.	SA	F.İ.Y.	SA	İ.F.Y.E.	SAYI	F.F.Y.E.	SAYI
E.	YI	E	YI				
-an/-en	56	-a/-e	14	-a/-e-	88	-ar/-er-	36
-caḡ	3	-er	1	-ar/-er-	6	-dur/-dür-	60

-cı/-ci	12	-egen	1	-da/-de-	12	-gür-	1
-cik	1	-ğ	2	-ı-	6	-k-	1
-daṣ	28	-gin/-ğün	2	-l-	12	-l-	55
-egü	2	-gü	1	-la/-le	104	-ma/-me-	280
-ge	3	-ı/-i	12	-r-	3	-n-	43
-ki	25	-ıcı/-ici	57	-u-	11	-ş-	70
-la	1	-k/-k	29			-der-	8
-lu/-lü	89	-ka	2			-t-	240
-lıḡ/-lik, -luḡ/-lük	217	-ku	4			-tür-	47
-ncı/-nci	16	-m	1			-ur/-ür-	27
-rek	35	-me	2			-y-	16
				TOPLAM: 242		TOPLAM: 931	
-sul	1	-maḡ/-mek	254				
-suz/ -süz	69	-mur	1				
		-n	22				
		-nç	1				
		-u/-ü	33				
		-uḡ/-ük	55				
TOPLAM=558		TOPLAM=494					

Gülîstan Tercümesi'nde Yapım Ekleri Grafığı

■ i.i.y.e. %25
■ f.i.y.e. %22
■ i.f.y.e. %11

Kaynakça

- AKALIN, Şükrü H., “+LA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, “*Türk Gramerinin Sorunları*” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK. Yay., Ankara 1995.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut, *Çağatayca Gülîstan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar-Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yay., Ankara 2013.
- Bursalı Mehmet Tahir , *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türkçede “daş” Lahikası*, İktisat Matbaası, İstanbul, 1929.
- CEVAT EMRE, Ahmet, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1945.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London 1972.
- DENY, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), Kabcacı Yay., İstanbul 2012.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, *Türkçede Fiiller*, TDK Yay., Ankara 1963.
- ECKMANN, J. “Sadî Gülîstan’ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1969, s. 18.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2006.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007.
- GABAİN, A. Von, *Alttürkische Grammatik*, 3. Auflage, Wiesbaden 1974.
- GRÖNBECH, Kaare, *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2011.
- GÜLSEVİN, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007.

- GÜNEŞ, İsmail, *Mecma’u’l-Envar, Ravzatu’l-Envar ve Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi’ne Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi S. B. E. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Niğde 2005.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Cönk Yay., İstanbul 1984.
- İLHAN, Nadir, *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elazığ 2009.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (Haz.), *Seyf-i Sarayı Gülîstan Tercümesi*, İstanbul 1978.
- KONONOV, A. N., *Türk Dili Grameri*, Multilingual Yay., İstanbul 2001.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2014.
- LEWIS, G. L., *Turkish Grammar*, Oxford At The Clarendon Press 1967.
- ÖZKAN, Mustafa, “Manyaslı Mahmûd’un Manzum Gülîstan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Ankara 2014.
- , *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülîstan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1993.
- , TÖREN, Hatice, ESİN, Osman, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.
- , *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- , *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi* Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- PAÇACIOĞLU, Burhan, *Orta Türkçe Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2003.
- POPPE, Nicolas, “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, (Çev. Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmalar Dergisi*, Sy. 3, Güz, Ankara 2008.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- , *Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)*, (Haz. Mustafa Özkan), TDK Yay., Ankara 1997.
- TOGAN, Zeki Veleli, “Londra ve Tahran’daki İslâmî Yazmallardan Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, 1959-60, İstanbul 1960.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- YELTEN, Muhammet, *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*, İÜEF Yay., İstanbul 2009.
- ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 2011.

TERCÜME-İ TEFSİRİ'L-LÜBÂB ESERİNİN (HÂZİN TERCÜMESİ) MUSA BİN HACI HÜSEYİN EL-İZNIKÎ VE BAŞKA MÜELLİFLER TARAFINDAN TELİF EDİLMESİ*

WORK OF *TERCÜME-İ TEFSİRİ'L-LUBÂB* (HÂZİN'S TRANSLATE) AND IT'S COMPILING BY
MUSA BİN HÜSEYİN EL-İZNIKÎ AND OTHER AUTHORS

İsmail TAŞ**

ÖZ

Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'nin Hâzin-i Bağdadî'nin Arapça olarak kaleme aldığı eserinin tercümesidir. Hâzin-i Bağdadî ise bu eserini Beydavî'nin tefsirini te'vil etme yoluyla telif etmiştir. Birçok kaynağa bakıldığı zaman, Hâzin tercümesinin Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından tercüme edildiği belirtilmektedir. Ayrıca yapılan yeni çalışmalar, İznikî'nin Hâzin tercümesinin yanında Ebu'l-Leys es-Semerkandî tercümesini de yaptığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Ebu'l-Leys es-Semerkandî'den yaptığı tercümeyle "Enfesü'l-Cevâhir adını verdiği, Ebu'l-Leys tercümesini yaptığı belirtilen Ahmed-i Dâî, İbn-i Arabşah gibi müelliflere atfedilen eserlerin ise Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikîye ait olduğu anlaşılmıştır.¹ Çalışmamız esnasında, Hâzin

* Bu makale 05.03.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 10.03.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 27.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; İsmail TAŞ, *Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,91-110.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismailtas80@gmail.com

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdulkaki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

tercümesinin İznikî'den çok sonraları başka bir müellif tarafından da tercüme edildiğini tespit ettik. Bu makalemizde, İznikî tarafından tercüme edilen Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb eserinin kısaca değerlendirmesini yaptıktan sonra eserin başka bir müellif tarafından yapılan tercümesine değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsirü'l-Lübâb, Hâzin-i Bağdadî, Musa bin Hacı Hüseyin İznikî, Tercüme, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT

Tafsir al-Lübâb Translation, Haji Musa bin al-Hussein İznikî is a translation of his book, penned in Arabic. The Hâzin-i Bağdadî has the interpretation of copyright by the Beydavî's work. When you look to many sources, the pleasure translated Musa bin Haji Hussein is reported to be translated by al-İznikî. Moreover, the new work, besides the pleasure of İznikî's translated Abul-Leys es-Semerkandî also reveals that makes the translation. Moreover, Abul-Leys es-Semerkandî from his translated "Enfesü'l-Cevahir" given the name Abul-Leys made to translate, also stated Ahmed-i Dai, Ibn Arabsah the works attributed to the author as Musa bin Haji Hussein al it is understood that belong to İznikî. During our study, İznikî long after we have determined that the translations are ready to be translated by another author. In this article, which was translated by the translation İznikî after a general assessment of the work of Tafsir al-Lübâb work we will try to address the translation made by another author.

Copies of Tefsirü'l-Lubab's Translation presents us the structure of language, the thesaurus, world of meanings and frame of mind in the period of Old Anatolian Turkish. In our project, it is aimed at researching and assessing several copies of this work in order to compose historical dictionary of Turkish and establishing the texts corrently.

Key Words: Tafsir al-Lübâb Translation, Haji Musa bin al-Hussein İznikî, The Hâzin-i Bağdadî, Translation, Old Anatolian Turkish.

Giriş

İncelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vîl fi Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznikî'nin eseri kendine özgü tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eserin telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyiz.

Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca başka bir müellif tarafından da tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda bu konuya da değinmeye çalışacağız.

1. Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin Değerlendirilmesi

1.1. Eserin Adı

Eserlerinden ve kaynaklarda belirtilen bilgilere göre, Musa bin Hacı Hüseyin İznikî yaşadığı devrin önemli âlimlerinden birisidir. Telif ve tercüme ettiği eserlerinden anlaşıldığı üzere eserlerine isim koyma geleneğine sahiptir. Ancak isim olarak sadece tercüme ifadesini kullandığı da görülmektedir. Ayrıca mütevazı şahsiyeti eserlerinde kendi isminden bahsederken de öne çıkmaktadır. İznikî'nin eserlerinden birisi olan ve incelemesini yaptığımız BEYEK Ulu Camii 435 numaralı yazma eserden tespit ettiğimize göre bu eserin ismi Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb şeklinde olmalıdır.² Bu bakımdan eserin ismini

² Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.:

İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2016.

tezimizde Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi olarak belirttik. Bu esere İznikî'nin ayrıca özel bir isim verdiği bilgisine araştırmalarımız sonucunda rastlayamadık.

BEYEK Ulu Camii 435 numarada ferağ kaydında eserin ismi şu şekilde geçmektedir:

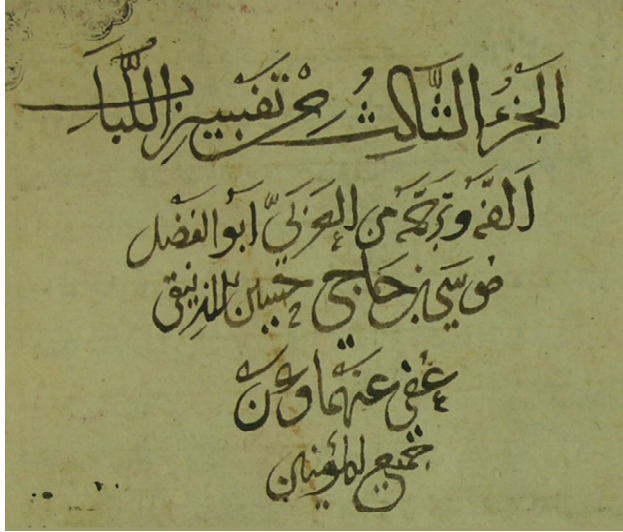
[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve iḥsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Qad vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemma bi't-Tefsiri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznikî 'afa'l-lâhu 'anhum ve licemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâḳiri şehri-rabî'i'l-âḳiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḳadi vaḳte'd-ḳuḳâ 'inde vuşûli târiḳi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşine ve şemâni mietin³. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnnehû veliyyun, li-küllü iḥsânin. (15) Ve huve erḥamu'(16)r-râḳimîne. (17) Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḫatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḳima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḫeti'l-kitâb.⁴

İznikî'nin bu eserinin üçüncü cildini Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada tespit ettik.⁵ Bu nüshada ise eserin ismi şu şekilde yer almaktadır:

³ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

⁴ Arapça kısımların okunmasında yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Bu cildin ayrıntılı değerlendirmesini başka çalışmalarımızda sunmayı hedeflemekteyiz.

[1a] (1) el-cüzi'ş-şâlišü min Tefsiri'l-Lübâb, (2) ellefehu ve tercemehu min el-'Arabiyye Ebû Fazl (3) Mūsā bin Hâcî Hüseyin el-İznîkî (4) 'afî 'anhumâ ve 'anh (5) cemî'i'l-mü'minîn.

Yukardaki verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere eserin ismini “Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb” olarak tespit ettikten sonra eserin ismini Türkçe tamlama şekline getirerek “Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi” şeklinde ifade etmeyi uygun bulduk.

1.2. Konu, Şekil, Hacim

Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Bu eser, Mūsā bin Hâcî Hüseyin İznîkî tarafından tercüme edilmiştir. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznîkî'nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Arapça aslında belirtilen kavramların Türkçe tercümede kendine özgü bir biçimde işlenmesi bizi bu sonuca götüren delillerden birisidir.

Çalışmamıza esas olarak aldığımız BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı eserin ikinci cildi olan yazmayı incelediğimizde, kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382

varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır harekeli nesih ile yazılmıştır. Bu nüshanın araştırmacılar tarafından⁶ ve kütüphane kayıtlarında müellif hattı olduğu bildirilmektedir. Bizim kanaatimiz de bu eserin müellif hattı olmasının kuvvetle muhtemel olduğu yöndedir. Eser, kahverengi deri ciltli, şemseli, aharlı kâğıttandır. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İncelemesini yaptığımız, BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazma, Kur'an-ı Kerim'in Âl-i İmrân suresi 92. ayetinden başlayıp Hûd suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'an-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. Ancak çalışmamızın imkân ve zaman sınırlamasından dolayı ikinci cilt çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

1.3. Nüshaları ve Üzerinde Çalıştığımız Nüshanın Tanımı

Ebu'l-Fazl Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî tarafından tercüme edilen Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi adeta bir telif eser niteliği taşımaktadır. Bu derece önemli bir eserin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunacağı kanaatiyle araştırmalarda bulunduk. Ayrıca daha önce yapılan pek çok çalışmayı inceledik. Bu araştırmalar neticesinde Musa bin Hacı Hüseyin İznîkî'nin Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme Lübâbü't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl eserini tercüme ettiğini, ayrıca Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini Türkçeye tercüme ettiği kanaatine

⁶ Bkz.: Hikmet Özdemir, *Mūsā Hâcî Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980, s. 12.

Ayrıca bkz.: Abdulkaki Çetin, “*Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 63. İsmail Taş, *15. Yüzyılda Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.

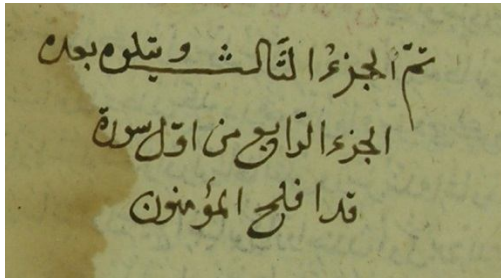
İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

İsmail Taş, *15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Kur'an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.

vardık. Kanaatimizce, Mûsâ bin Hacı Hüseyin el-İznikî öncelikle Hâzin'den Tefsiri'l-Lübâb eserini tercüme etmiş ve daha sonra da Ebu'l-Leys es-Semerkindî'den Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini tercüme etmiştir. Bu konudaki tartışmaları ve tespitlerimizi daha önceki çalışmalarımızda ve izah etmiştik.⁷

Araştırmalarımız neticesinde Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin kütüphanelerde ikinci ve üçüncü cildini tespit ettik. Bu ciltlerin her birinin tek nüshasından başka nüshalarına rastlayamadık. Hatta bu tespit ettiğimiz yazmalar da kütüphane kayıtlarında farklı isimlerde kayıtlı yer almaktaydı. İkinci cilt olarak tespit ettiğimiz BEYEK UC435 numarada kayıtlı yazma Enfesü'l-Cevâhir adıyla kayıtlıydı. Üçüncü cilt olarak tespit ettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazma ise Tefsir-i Ebu'l-Leys adıyla kayıtlı bulunmaktaydı. İncelemelerimiz ve nüsha karşılaştırmalarımız sonucunda BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı yazmanın Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin ikinci cildi olduğu, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazmanın ise Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin üçüncü cildi olduğu kanaatine vardık. Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin birinci ve dördüncü ciltlerine rastlayamadık.

Ulu Cami 435 numaralı yazmada bu eserin birinci cildinde değinilen konulara tekrar değinildiği bilgisine ulaştığımızdan birinci cildin varlığı kanaati kuvvet kazanmıştır. Ayrıca, tarafımızdan eserin üçüncü cildi Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Koğuşlar 561 numarada tespit ve temin edilmiştir.

[305b] ...

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayrıca bkz.: Abdulkaki Çetin, a.g.m., s. 63. İsmail Taş, a.g.m., s. 120. Hikmet Özdemir, a.g.e., s. 12.

Temme el-cüzi's-ş-şâlişü ve yetlü ba' de el-cüz'i'r-râbi'a min evvel sûreti kad eflah, el-mü'minün.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı olan Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb eserinin üçüncü cildinin sonunda dördüncü cildin var olduğu ve Kur'ân-ı Kerim'in 23. suresi olan Mü'minün suresi ile başlayacağı anlaşılmaktadır. Bu da bize İznikî'nin bu eseri yarım bırakmayıp tamamladığını göstermektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'ân-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. TS K561 numaradaki yazma BEYEK Ulu Cami 435 numaradaki yazma ile aynı ölçülere sahiptir. Ayrıca 305 varak olup her bir satırda 19 satır vardır. Ayetler kırmızı mürekkeple, metin kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tarafımızdan 309 poz olarak temin edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı K561 numaralı yazmadan örnek sayfa

Üzerinde çalıştığımız nüsha Tefsiri'l-Lübâb eserinin BEYEK Ulucami 435 numarada bulunan ikinci cildir. Kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır hareketli nesih ile yazılmıştır.

1a'da sayfanın üst kısmında üzeri çizilerek iptal edilmiş yazmanın Arap harfli eski kayıt numarası yer almaktadır. “*numro 142*” yazan bu bölüm oldukça belirsizleşmiştir. Sağ üst köşede bugünkü numarası olan 435 rakamı yer almaktadır. Hemen onun altında, muhtemelen kütüphane personeli veya bir araştırmacı tarafından Arap harfleriyle yazılmış, *Tefsîrû Enfesi'l-Cevâhir* yazısı yer almaktadır. Bu kayıt birinci cilt ve ikinci cildin karşılaştırmasını yaptığımızda ve ferağ kaydını incelediğimizde görüleceği üzere yanlış bir değerlendirmedir.⁸ Eserde, bu el yazısının altında Kütüphane etiketi yer almaktadır. Günümüz alfabetiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım: Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435*” kaydı yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey'in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.⁹

Ferağ kaydı:

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve ihsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Kâd vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi't-Tefsîri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznîkî 'afa'l-lâhu 'anhum ve li-cemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehr-i rabî'i'l-âhiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḫadi vaḳte'd-ḳuḫâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşîne ve şemâni mietin¹⁰. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnehû veliyyun, li-küllü ihsânin. (15) Ve huve erḫamu'(16)r-râhimîne. (17)

⁸ Bu kaydın yanlış bir değerlendirme olduğu hakkında ayrıntılı deliller için bkz.: Abdülbaki Çetin, *a.g.m.*, s. 60-74.

⁹ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, “Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey'in Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 141-142.

¹⁰ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fetḫi'l-bâb (18) ilâ en ḫatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḫima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḫeti'l-kitâb.¹¹

İncelemiş olduğumuz bu nüsha aşağıda tablo halinde de belirttiğimiz üzere 'Âl-i 'İmrân suresinin 92. ayetiyle başlar Hüd suresinin sonuna kadar devam eder.

1.4. Yazılış Tarihi

Çalışmamıza konu edindiğimiz BEYEK 435 numaralı yazmanın ferağ kaydına göre eser 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar tarihinde yazılmıştır.

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve ihsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Kâd vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi't-Tefsîri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznîkî 'afa'l-lâhu 'anhum ve li-cemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehr-i rabî'i'l-âhiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḫadi vaḳte'd-ḳuḫâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşîne ve şemâni mietin¹². Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnehû veliyyun, li-küllü ihsânin. (15) Ve huve erḫamu'(16)r-râhimîne. (17) Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fetḫi'l-bâb (18) ilâ en ḫatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḫima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḫeti'l-kitâb.

Eserin, 1a kısmında kütüphane etiketi yer almaktadır. Kütüphane etiketinin hemen altında günümüz alfabetiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım:*

¹¹ Arapça hateme kısmının okunmasında yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

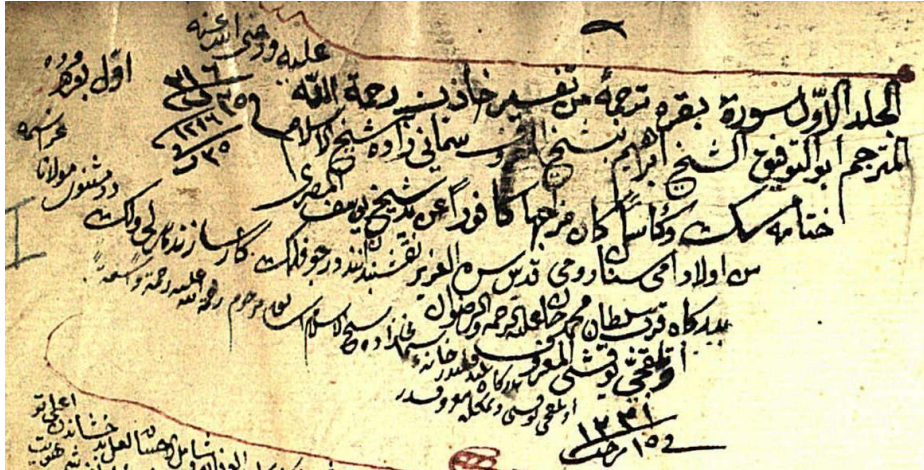
¹² 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435” kaydı yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey’in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.¹³

Eserin dil incelemesi çalışması ise başlı başına bir çalıştırma olması sebebiyle bu konudaki yapmış olduğumuz çalışmayı başka makalelerde dile getirmeyi hedeflemektediriz.

2. Tefsiri'l-Lübâb Eserinin Bir Başka Müellif Tarafından Tercüme Edimesi

Araştırmalarımız sonucunda Hâzin Tefsiri'nin tercümesini Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'den başka Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim isimli bir şahsın da tercüme ettiğini tespit ettik. Söz konusu eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde yer alan eser iki ciltlik bir eserdir. Birinci cilt Yazma Bağışlar 3163 numarada, ikinci cilt ise Yazma Bağışlar 3164 numarada kayıtlıdır. Eserin üçüncü ciltten sonra devam ettiği anlaşılmaktadır, ancak üçüncü cilde rastlayamadık. Eserin, Yazma Bağışlar 3163 numaradaki birinci cildindeki ferağ kaydına göre Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim Efendi Samânizâde'nin¹⁴ oğludur.

el-cildü'l-evvel, sûreti Baqara tercümeti min Tefsir-i Hâzin rahmetu'l-lâhi 'aleyh ve rağıya'l-lâhu 'anh. el-mütercim Ebu'l-Tevfik eş-Şeyh İbrâhîm bin (?)

¹³ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, *a.g.m.*, s. 141-142.

¹⁴ Samânizâde'nin hayatı hakkında bkz.: Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânizâde", *İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.

şeyh, el-ma'rûf Semânizâde şeyhü'l-islâm hitâmuhu misk ve "ke'sin kâne mizâcuhâ kâfüran"¹⁵ an yedi Şeyh Yûsuf el-Mısrî min evlâdi Ümmî Sinân rûhî kaddese sırâ'l-'azîz (Nakşebdânend der cevvi-i felek. Kârsâzânend behr-i lî ve lek). Bedrgâh Otlukçı Yoğuşu (Otlukçu Yoğuşu) el-ma'rûf, qurb-ı Sulţân Mehmed Hân 'aleyhi'r-rağmeti ve'r-rıdvân, fî sene 15 Receb 1221 (Otlukçı Yoğuşu demekle ma'rûfdur, bedrgâh-ı bülend kalenderhâne-i Semânizâde şeyhü'l-islâm-ı sâbık merhûm rahmetu'l-lâhi 'aleyhi rahmete vâsi' ate).

الجلد الأول سورة بقرة ترجمة من تفسير حازن رحمه الله عليه

المترجم أبو التوفيق الشيخ إبراهيم بن؟ شيخ المعروف سمانی زاده شيخ الإسلام

ختمه مسك وكأس كان مزاجها كافورا عن يد شيخ يوسف المصري

من أولاد أمي سنان روي قدس سره العزيز (نقشبندانند در جو فلك/كار سازانند بهر لي ولك.
در مثنوي مولانا عز اسمه)

بدرگاه أوتلقجي يوقشي المعروف قرب سلطان محمد خان عليه الرحمة والرضوان

في سنة 15 /1221 رجب (اوتلقجي يوقشي ديمكله معروف بدرگاه بلند قلندر خاناه سمانی زاده شيخ الاسلام سابق مرحوم رحمة الله عليه رحمة واسعة).

Bu eser, Hâzin tefsiri tercümesi adıyla tesbit edildiğinden kütüphane kayıtlarında müellif olarak Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî kaydedilmiştir. Eseri incelediğimizde bu bilginin yanlışlığını kolaylıkla tesbit edebilmekteyiz. Eserin istinsahı Mısırlı Yusuf adında, Nakşibendi tarikatına mensup ve Ümmî Sinan koluna müntesib ihlaslı bir kişi tarafından yapılmıştır. Eserin içeriğine baktığımızda Mısırlı Yusuf'un da ilmi bakımdan oldukça ileri seviyede bir kişi olduğunu görmekteyiz. Kaynaklara baktığımızda Samânizâde'nin Hâzin tefsirini tercüme ettiği bilgisine rastlayamıyoruz. Ancak eserin ferağ kaydından anladığımız göre "Şeyhülislam Semânizâde diye bilinen şeyhin oğlu Ebu't-Tevfik Şeyh İbrahim" adında bir müellif tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Eser iki ciltten oluşmaktadır, ancak eserin üçüncü cildinin olduğu ikinci cildin sonunda belirtilmiştir. Üçüncü cildi araştırmalarımız sonucu temin

¹⁵ Kur'ân, (İnsân) 76/5: Şüphesiz iyiler kafur katılmış bir tasta içerler.

"... kafur katılmış bir tasta ..."

edemedik, fakat üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir. Birinci cildin başında esere 25 Ramazan (Cuma) 1216 (m. 29 Ocak 1802) tarihinde başladığı ve 15 Receb 1221 (m. 28 Eylül 1806) tarihinde bitirildiği belirtilmektedir. Birinci cilt besmelenin faziletinden sonra Bakara suresinden A'raf suresine kadar, ikinci cilt A'raf suresinden İsrâ suresinin sonuna kadardır. İkinci cildin sonunda üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir.

Birinci cildin 1b'den 2a'nın 9. satırında esere besmele ile başlayınca kadar, müstensih tarafından eserin nasıl meydana getirildiği ve kim tarafından te'lif edildiği anlatılmaktadır. Daha sonra besmele ile esere başlanmakta, Allâh'a hamd ve şükürden sonra eserden bahsedilmektedir. Müellif, kendisinden önce nice âlimlerin ilimlerinin derecesine göre nice eserler yazdığını, nice tefsirler yazıldığını ve her birinin hayırla yad edilip arkalarından dualar okunduğunu gördüğünü dile getirdikten sonra kendisinin de Allah'ın rızasına ermek ve okuyanların hidayetine vesile olup dualarına kavuşmak ümidiyle bu eseri yazdığını dile getirir. Eserde bazı hususlarda karışıklılar tesbit ettik. Özellikle müellif konusunda şüpheye düşürücü bazı ifadeler yer almaktadır. Ayrıca eserin müelliyle ilgili şu kısımlar da bize bilgi vermektedir; 2a'nın 16. satırında şu ibare yer almaktadır:

[2a] ... (16) ... "İmdi, bu 'abd-i mücrim pür-tağşîr t̄alib-i 'afv-i ruy'e'l-lâṭif(17)'l-ḥabîr. Meyân-ı dehr-i dünde eşḡâl-i zenübât ile müsîr. Aşâm bi-nihâye ile t̄ulû olan ḥaḡîr. A'ñî dervîş Yûsuf el-Ḥalvetî eş-Şeyḡ Ebu't-Tevfîḡ İbrâhîm Naḡşibendî (18) faḡîrân. Faḡr ki imâm-ı 'ulûmu'l-luḡa, kemâlât-ı 'ulûmda mubâlaḡa ile olan müceddi'd-dîn ḥazretinin bî-naḡîr olan Ḳâmus-ı Muḡîṭ-i Oḡyanus (19) nâm kitâbınınuñ tercüme itmesinden ve taḡrîr itmimizden ḡalâş olduḡda ḡudret-i ḡadîr ile and-ı ḡarîrî raḡmetu'l-lâḡ ḡazretininuñ daḡı a'lâ (20) maḡâmâtını lisânı Türkî ile ta'bir itdükden şoñra te'lifden ḡalî az müddet ḡaḡîr kılındı idi ki günlerde bir gün gözimüze irdi (21) taḡrîr, 'Ulûme'l-imâme'l-âlîme'l-kâmil, ḡazreti eş-Şeyḡ el-fâzıl ve'l-âmil esrâr-ı ḡur'an'ın için rümüzât-ı râzin şeyḡü'l-islâm ve'l-müslimîn. Ḥâzin (22) ḡaddesa'l-lâḡu rûḡa ve nûr-ı bi-nûr 'ilme ḡariḡa ḡazretininuñ *Lübâbü't-tevîl fî me'âni't-tenzîl* nâm tefsîrine gönül meyl etdi ki anı daḡı (23) lisân-ı Türkî te'vîl ta'bir itmege. Lâkin ma'îšet derdinde yedimiz ḡaḡîr olduḡundan te'life cür'et itmede olundu te'ḡîr. (24) Zîrâ cemî' işḡâl-i dünyevîden ḡalb ḡalî olup ancak ol ola tefekkîr ki murâd

u maḡsûdı. Ancak 'aşıl iflası¹⁶ anuñ ile teysîr (25) olur. Ol demde cānib-i Ḥaḡḡ'a teveccüh idüp derûnda ol nâr-ı eşḡâl olmadan sa'îr, gendi elṡâf-ı kereminden iḡsân (26) ire, bir baḡîr ki ol ḡâl anuñ i'ânet¹⁷ müsâdesi ile ḡuşûle gele, dir-iken irişüp elṡâf-ı kerem, taḡdîr-i emr'i Mıḡır'dan (27) merḡûm ve maḡfûr emîre'l-livâ¹⁸ Mehmed Beyin raḡmetu'l-lâḡ ḡazretinin çerâḡ-ı 'azâmlarından bize teşḡîr¹⁹ ettiği emîre'l-livâ Muḡtafa (28) Beyin kebîr-i ḡudâ müte'âl²⁰-i devlet-i sa'âdetin dâ'im eyleye tâ'âl-i yevm-i 'asîr. Ve ol günde ide ḡisâbın daḡı yesîr, cennet-i 'adnî (29) aña mesken eyleye bi-ḡaḡḡı basîre'n-nedâyir, bizlere ziyâdesi ile i'ânet eyleye mu'în, öldüḡde. Ol bedende tîz tefsîri taḡrîr-i te'lîfe (30) sâ'ad-i zeyli teşmîr itdük bi-ḡamdî'l-lâḡi'l-mülki'l-ḡadîr. Dördüncü senede tekmiî müyesser oldu. İmdi dergâḡ-ı 'izzet-i müte'âl ve (31) pâdişâḡ-ı lâ-yezâldan bu mücrim pür-ḡuşûr ḡulunuñ dileḡi oldur ki ḡademmi şîrâṡ-ı muḡtaḡîmden zâ'il itmeyüp raḡmeti ile maḡfîret (32) eyleyüp ḡabîbi resûl-i ekrem şalla'l-lâḡu 'aleyhi vesellem ḡazretininuñ şefâ'atinden maḡrûm eylemeye ve dilimi ḡaṡâ-i zemîmden ıraḡ (33) idüp sehv ile olan noḡşânımı ḡabûle ḡarîn eyleye. Ve daḡı bu tefsîrimi kâfe-i eşâm²¹ meyanında ḡabûli ile meḡşûr olmaḡ (34) üzere cümle'i aña raḡbet eyleye. Ve daḡı ba'zı buḡlâ²² kişiler eline düşüp ḡabs idüp t̄aliblerinden intifâ²³ görmeden memnû' (35) eylemeye. Ve daḡı kim ki görüp oḡudup ve yazdırup enâma²⁴ menfe'at göstermek dileseler âḡîr-i nefste imân-ı kâmil ile ḡatm eyleye.

Bu eserde başlangıçta eserin nasıl olduğu ayrıntılı olarak anlatılıyor. Beyzavi (Beydavi) tefsirinin kısaltması olan Hazin tefsirinin özelliklerinden ve Beyzavi (Beydavi) tefsirinin özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsediyor. Sonra kendisinin tercüme tekniğinden de bahsediyor. Daha sonra euzubesmelenin faziletlerini, şeytanın şerrinden ve vesvesesinden Allah'a sığınmak gerektiğini

¹⁶ iflas: Sıyrılıp kurtulma.

¹⁷ i'ânet(t): Yardım. İmdat. Yardım için istenen, toplanan şey.

¹⁸ livâ: Bayrak. Sancak. * Eskiden kazadan büyük, vilâyetten küçük yerleşme merkezlerine denirdi. * Tugay. Tugay komutanı veya kaymakama da livâ denirdi.

¹⁹ teşḡîr: İtaat ettirme.

²⁰ müte'âl: Âli, büyük.

²¹ kâfe-i eşâm: günahlarına kefaret olması.

²² buḡlâ: cimri, pinti, tamahkar, bilgide cimrilik eden.

buḡl: Bahillik, eli dar olma, cimrilik, tamahkârlık, pintilik.

²³ intifâ': Fayda te'min etmek. Menfaatlanmak.

²⁴ enâm: Halk. Bütün mahlukat.

anlatıyor. İstiazededen bahsediyor. Besmele ile ilgili ulemanın görüşlerine ve onlara verdiği cevaplara bu bölümde rastlıyoruz. Ayrıca besmelenin hangi hallerde gerekli olduğu meselesine de değiniyor. Besmele ile başlamak ve besmelenin faziletlerini anlatmak hem bir gelenek olarak hem de bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Fatıha suresinden A'raf suresine kadar Kur'an'ın tercümesi yer almaktadır. Hâzin tefsirinin tercümesi olduğu aşıkardır, çoğu yerde "Hâzin dir ki" şeklinde Hâzin el-Bağdadî'nin sözlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Fatıha suresine geçmeden önce istiazededen ve faziletlerinden bahseder. Ayrıca Kur'an okumanın faziletinden, Kur'an'ı ezberleyip de unutmanın vebalinden ve Kur'an okunurken uyulması gereken adabdan ayrıntılı olarak bahseder. Hâzin tefsirinde de başta aynı sıra ve esas takip edilmektedir.

Her bir sayfada 35 satır yer almaktadır. Fatıha tercümesine gelinceye kadar olan kısımlarda derkenarlarda düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Ayrıca yer yer kırmızı mürekkeble düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Fatıha tercümesine kadar olan kısımda bölümlere ayrılmıştır. Fatıha tercümesine öncelikle nüzul yeri ve kaç ayet olduğu ile ilgili bilgileri vermekle başlar. Sonrasında ise besmeleden başlayarak tercümesini sürdürür. Müellifin, usul olarak Hâzin tefsirini aynı ile takip ettiği görülmektedir. Ancak kendi görüş ve fikirlerini, dönemindeki ulemaya verdiği cevapları eserde görmek mümkündür. Özellikle ayetlerin manalarını aktarırken konulara bölmesi Hâzin'den ayrılan yönlerindedir.

Birinci cildin sonunda Nisa suresinin 6. ayetinden sonra 7. ve 8. ayetleri atlandığı sayfanın boş bırakıldığı görülmektedir. Birinci cilt Nisa suresi tamamlanmadan bitirilmektedir. Ayrıca eserde, 250. varakta (Âl-i İmrân) 3/183'te olduğu gibi kimi ayetlerin yazımında kelime atlandığı da görülmektedir. En son, Nisa suresinin 11. ayeti yarım bırakılır. Ondan sonra gelen bölümler şu şekildedir:

- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizi öğrenmege vârid olan emirlerin beyân ider.*
- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizüñ hikmetlerini beyân ider*
- *Faşl-ı mirâşa girmege olan sebepleri beyân ider.*

Birinci cilt olan 266. varakta 23 satırlık "*Faşl-ı mirâşa girmege olan sebepleri beyân ider*" bölümünde sonra sona ermektedir.

[9a] ... (11) *Tefsîr-i sūreti Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-Ḳur'ân.* (12) Ve ittifaḳ üzere ol yidi âyetdür ve yigirmi yidi kelimedür ve yüz kırk ḥarfdür. İmdi anuñ nirdede indiginde ihtilâf itdiler. Ba' zılar (13) "Mekke'de indi" didiler ve bu 'ulemânüñ çoğınüñ ḳavlidür. Ve ba' zılar "Medîne'de indi" diler. Bu Mücâhid'dür, *rahmetu'l-lâh* ḥazretinüñ ḳavlidür. Ve ba' zılar (14) ol iki kerre indi, birisi Mekke'de ve birisi Medîne'de didiler. Ol iki kerre inmenüñ sebebi anuñ şerefine ve fazlına tenbihdür. Ve anuñ isimleri çokdur (15) ve çok olan isimler şâhibinüñ şerefine ve fazlına delâlet ider. Evvelki ismi *Fâtihatü'l-kitâb* anuñ ile tesmiye olmasına bâ' iş ibtidâ Ḳur'ân (16) anuñ ile başlanur oḳumağa başladuḳda ol öğrenilür (öñrenilür) ve muşḥaf yazmağa başladuḳda ibtidâ ol yazılır ve namâzda ibtidâ ol oḳınur (17) andınur. İkinci ismi *Sūretü'l-ḥamd* anuñ ile tesmiye olmasına bâ' ş oḳumağa başladuḳda *el-ḥamdüli'l-lâh*

[263b] (1) *وَلْيَذُكِّرُوا الَّذِينَ تَرَكُوا مِنْ ذُلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعْفًا خَافُوا عَلَيْهِمْ*

ardınca ufaḳ küçük (2) yetimler birağıncaḳ ḥasta' ḳorḫu umanlar ki sen gendi ḥâliñe baḳ zürriyetüñi neylersin, anlar faḳîr olmuş (3) yâ zengin olmuş saña fayideleri nedir. Sen eliñle vir ki saña yarar diyenler bu âyetüñ inmesine bâ' iş bir kişi (4) ḥastalanup ölüm ḥâletine varduḳda anuñ ḥâtırın şormağa gelenler ol ḥastaya dirlardi ki sen (5) gendi nefsiñi ḳurtarmağa baḳ, evlâdların neylersin, anlar seni ḳurtarmazlar hemân sen şâg iken şadaḳa (6) ve azâd eyle ve faḳirlere malunı eliñle virüp daḳıt ki ilerüde saña yarar diyü ol ḳadar söylerlerdi ki (7) kişi ölünce²⁶ malını daḳıdır idi. Ḥaḳ Ta'âlâ anları öyle söylemeden nehy eyledi ve anlara emr itdi ki (8) evlâdların gözleyüp naḳar itmege işmarlayalar ve malınun şülüşünden ziyâdesini kimseye virmeden yazmadan (9) nehy ideler, bütün virdirmeyeler. Bundan ol ḥastaya söylenilenlere tenbihdür ki sizler evlâdlarınızı (10) faḳîr za'îf aç ḳılmaların nice dilemezseñiz Allâh'dan ḳorḫuñ ol ḥastaya malını daḳıt eliñle (11) dimeden evlâdların mirâşdan maḥrûm idüp faḳîr olmalarına bâ' iş olmayın. Ve'l-ḥâsıl bu âyetdeki (12) işâret oldur ki sen böyle itmegi gendi nefsiñe râzı degilseñki nice mü'min ḳardaşıña öyle itmege (13) râzı olursun, gendi nefsiñe nice eylemek dilerseñ mü'min ḳardaşıña daḳı öyle dile dimekdür. Eger (14) bu sözi söyleyen kişinüñ malınun vaşiyet edecegi kişi ise ol gendi ḡarzı için söyler. (15) Vaşiyet vaḳtinde ḥâzır olan kişilere vâcibdür ki malını evlâdı için ḥafz itmegi söyleyeler, (16) evlâdların

²⁵ Ḳur'ân, (Nisâ) 4/9: Arkalarında cılız çocuklar bıraktıkları takdirde, bundan endişe edecek olanlar, haksızlık yapmaktan korksunlar; dürüst söz söyleyinler.

²⁶ ölünce: Ölünceye kadar.

faķir idüp za'îf ve 'âciz olmalarıyla halka el açup dilendirmegi diyü acımalılar. (17) Ve ba'zılar didiler ki ma'nâsı bir kişi ölüm hâletinine irüp halkı cem' ider ki malından birine şey' (18) vaşiyyet ide, aña ol hâzır olanlar dirler ki Allâh'dan korh malunı evlâdlarıña âlî kavî koyup (19) anı akrabalarından muhtâc olanlara şey' vaşiyyet itmeden men' iderler. Ve ba'zılar didi ki ihtimâldır ki bu âyet açlıgım [264a] (1) eceli yakın olan kişiye indi²⁷ ola maķşud-ı malından çok şey'i vaşiyyet itmeden nehy itmekdür ki anuñ (2) vârişleri faķir ve za'îf olup gendiden řoñra zâyi' olmayalar. İmdi eger bu âyet kişi malından ancak (3) sülüşini vaşiyyet itmege emr inen âyetden evvel indi ise murâd malını bütün vaşiyyet itmeden virmelerine (4) az mirâş âli şomadın nehy itmekdür.

Sonuç

Netice olarak, eseri incelediğimizde bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olmadığı görülmektedir. Çalıştığımız eserle, söz konusu eserin birinci cildin ve ikinci cildinden ortak sure tercümelerinden yaptığımız karşılaştırmalar sonucu gördük ki çalıştığımız eserle tamamen farklı bir eser olduğu aşıkardır. Bu bakımdan Tefsiri'l-Lübâb eserinin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'den farklı bir müellif tarafından da tercüme edildiğini söyleyebiliriz. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3163 ve 3164 numaralarında kayıtlı bu eser titizlikle incelenmesi gereken bir eserdir.

İncelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vil fi Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznikî'nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eserin telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyiz.

Musa bin Hacı Hüseyin İznikî, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesini ve Enfesü'l-Cevâhir ismini verdiği Tercüme-i Tefsiri'l-Ebu'l-Leys es-Semerkindî eserini ayrı ayrı telif etmiştir. Telif etmiş diyoruz, çünkü bu eserler birer tercüme olmasının yanında telif eser niteliği taşıyacak kadar özgünlük taşımaktadır. Ayrıca, İznikî'nin bu eserleri ayrı ayrı tercüme ettiğini ve Tefsiri'l-Lübâb tercümesini de yarım bırakmadığını göstermek için Enfesü'l-Cevâhir karşılaştırmalarını sunmanın aydınlatıcı olacağı kanaatindeyim.

İznikî'nin, eserlerine baktığımızda iyi bir eğitim aldığı ve yaşadığı devrin en iyi yazarlarından birisi olduğunu görmekteyiz. Dini, ilmi, tasavvufî ve ahlâkî pek çok eser tercüme ve te'lif etmiştir. Eserlerine baktığımızda devrini aydınlattığı kadar bugünün insanlarında da ışık saçtığını görmekteyiz. Akıcı ve düzenli bir üslupla meydana getirdiği eserleri sebebiyle ilim dünyasında tanınmış ve takdir görmüştür. Bu değerli ilim insanı mütevazı bir hayat sürmüş ve İznik'te vefat etmiştir. Bugün kabri İznik'in bir kenar mahallesinde bütün gözlerden uzak, süs ve gösterişten itina edercesine bizleri selamlamaktadır.

Kaynakça:

- Ali Nazima, (Faik) Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lugatı*, İstanbul 1319.
- Ali Seydi, *Resimli Yeni Türkçe Lugat*, İstanbul 1929-1 930.
- Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanedi, Ulu Camii 435 numaralı eser.
- Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Ulu Camii 436 numaralı eser.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., (ISBN: 9786054696666) İstanbul 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1988, 1/69.
- Çetin, Abdulkaki, *"Ebu'l-Leys Semerkindî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine"*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.
- Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi) İstanbul 1994 (1. Baskı: XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007)
- Derleme Sözlüğü (A-Z) I-XII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1982
- Derleme Sözlüğü, Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. (I-II-III. ciltler), Ankara 1965-1968.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 8. Baskı, Ankara 1988

²⁷ indi: Şahsi, keyfi, zati, kendine göre. * Bana göre, bence.

- Divân-ı Lugâtî't-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003.
- Divân-ı Lugâtî't-Türk*, (Osmanlı alfabesi ile basımı, 3 cilt halinde), Sincan Halk Neşriyatı, Urumçi (Doğu Türkistan) 1981.
- Doktor Hüseyin Remzi, *Lugat-ı Remzi*, I-II, İstanbul 1305.
- Ebuzziyâ Tevfik, *Lugat-i Ebuzziyâ*, Matbaa-i Ebuzziyâ, (Konstantiniye) İstanbul 1888.
- el- Ahterî, Mustafa bin Şemsüddin, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1302.
- Erdoğan, Abdülkadir, “*Kur’an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri*”, Vakıflar Dergisi, Cilt I, Ankara 1938, s. 47-51
- İnan, Abdülkadir, “*Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi*”, Türk Dili, c. I, sayı 7, Ankara 1952, s. 19-22
- İnan, Abdülkadir, “*Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi II*”, Makaleler I, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1998
- Kara, Mehmet, “*Doğu ve Batı Türkçesinde Kur’an Tercüme ve Tefsirleri*”, Diyanet Dergisi, Cilt 29, Sayı 3, Temmuz- Ağustos-Eylül 1993.
- Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul 1308.
- Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kattı*, Türk Dil Kurumu Yay., (Katkıda Bulunanlar; Derya Örs, Mürsel Öztürk) Ankara 2000.
- Özcan, Tahsin, “Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânizâde”, *İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.
- Özdemir, Hikmet, *Müsâ Hâcî Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi Yay.(4.Baskı), İstanbul 2013.
- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3163 numaralı eser.
- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3164 numaralı eser.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317. (Çağrı Yayınları, 10. Baskı, Tıpkı Basım, İstanbul 2001)
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Tercüman Gazetesi Yay., (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Basımı),(Mertol Tulum, Mustafa Özkan, Metin Akar, Yaşar Akdoğan, Necati Birinci, Kâzım Yetiş, Azmi Bilgin, Muhammet Nur Doğan, Halil Açıkgoz, Mehmet Ali Bulut, Mehmet Sarı, Atilla Şentürk, Hatice Uzunal, Muhammet Yelten), İstanbul 1991.
- Şemseddîn Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*, Cilt I-VI, İstanbul 1306-1316.
- Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türki-i Osmanî*, İstanbul 1298 (Rûmî).
- Taş, İsmail, “*15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Kur’an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler*”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.

- Taş, İsmail, “*Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.
- Taş, İsmail, *15. Yüzyıla Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.
- Topaloğlu, Ahmet, “*Kur’an-ı Kerim’in İlk Türkçe Tercüme ve Cevahirü'l-Esdaf*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 27, Aralık 1983, s. 58-66.
- Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan eser.
- Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yay., Ankara 2011.
- Yüksel, Murat, “*Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey’in Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 141-142.

ORHUN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EDATLARI *

PREPOSITIONS IN ORKHON TURKISH

Aslı ZENGİN **

ÖZ

Çalışmada Orhun ve Uygur Hanlığı dönemlerine ait *Kül Tegin*, *Bilge Kağan*, *Tunyukuk*, *Ongi*, *Küli Çor*, *Tes*, *Taryat* ve *Moyun Çor* yazıtlarında geçen çekim edatları ele alınmış ve bu edatların isimlere ve zamirlere bağlanış şekilleri ile Türkiye Türkçesindeki kullanılış şekilleri karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Uygur Hanlığı, çekim edatları, Türkiye Türkçesi, edatların bağlanış şekilleri.

ABSTRACT

In this study, prepositions which on the *Kül Tegin*, *Bilge Kağan*, *Tunyukuk*, *Ongi*, *Küli Çor*, *Tes*, *Taryat* ve *Moyun Çor* monuments are determined and compared in terms of connection forms of prepositions to nouns and pronouns and usages in Turkey Turkish

Key Words: Orkhon Inscriptions, Uighur Khanates, prepositions, Turkey Turkish, connection forms of prepositions.

Giriş

İsim, zamir, isim-fiil ve sıfat-fiilerden sonra gelerek onlarla cümlelerin diğer öğeleri arasında ilgi kuran kelimelere çekim edatı denir. Bu edatlar çekim eki görevi yaparlar; isimlerin, zamirlerin, isim-fiil ve sıfat-fiillerin zarf halini oluştururlar.

Bu konuda yapılmış iki çalışma ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Necmeddin Hacıeminoğlu¹, ikincisi Yong Song Li² tarafından kaleme alınmıştır.

Tarafımızca yapılan bu çalışmada Orhun ve Uygur Hanlığı dönemlerindeki runik harfli metinlerde geçen çekim edatları ve onların diğer kelimelere bağlanış şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. adın < ad-i-n³ “-den başka”

Çekim edatı olarak tek bir örnekte karşımıza çıkmaktadır:

1.1. Zamirlerin Bulunma ve Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

...ermiş kagan [...] eki ermiş anta *adın* ödkünç kagan ermi[ş]. (Tes D. 2)

2. ara < ar-a⁴ “arasında”

2.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

bu tür³k bodun ara yarıklık yağığ keltürmedim. (T., II.T., D.Y., 54)

oguz ara yéti eren yağı bolmiş. (O., 5)

yariş agulug ara yetük başınta ara(M.Ç/Ş.U., B.Y., 6)

ékin ara kişi oğlu kılınmış. (K.T., D.Y., 1)⁵

¹ Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984.

² Yong Song Li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004.

³ **ad-** “başka türlü olmak” fiilinden –n zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuş bir edattır. bkz. Yong Song li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004 s. 59.

Bu çekim edatının Göktürk harfli metinlerde tek örneği mevcuttur.

³ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*’nde bu edatın **ar-** “arasından geçmek, içinden geçmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluştuğu belirtilir. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.150.

⁴ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*’nde bu edatın **ar-** “arasından geçmek, içinden geçmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluştuğu belirtilir. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.150.

* Bu makale 05.03.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 10.03.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 05.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Aslı ZENGİN, *Orhun Türkçesinde Çekim Edatları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,111-136.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ékin ara idi oksuz k^oök tür^ük anca olurur ermiş. (K.T., D.Y., 2)

ékin ara idi oksuz kök tür^ük éti ança olurur ermiş. (B.K., D.Y., 4)

ékin ara t²g² yağı bolmuş. (O., 10)

ékin ara orkun ögüzdemiş yıl olormı[ş] (Tar., D.Y., 3)

ékin ara ılagım tarıglagım sekiz seleje orkun tolga sevi[n] teledü karaga
borgu ol yérimin suvumın konar köçer ben. (Tar., B.Y., 4)

ékin ara olormış (M.Ç. / Ş.U., K.Y., 2)

2. 2. İsimlerin Bulunma ve Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

yarış agulug ara *yetük başınta ara*(M.Ç/Ş.U., B.Y., 6)

3. *birle* < *bir+le*⁶ “ile, birlikte, beraber”

3.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

bo yérde olurup *tavgaç bodun birle* tüzültüm. (K.T., G.Y., 4)

eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantun yazıka tegi süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

⁵ *ékin ara* yapısındaki *ékin* kelimesi için bkz. *Orhon Yazıtları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 80.

⁶ “*bir*” isminden +*le* zarf yapma eki ile oluşmuş bir edattır. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 151.
Bu kelimenin farklı açıklamaları için bkz. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu, Moskva, 1978, s. 149-151).

inim k^üül tegin birle sözleşdimiz. (K.T., D.Y., 26)

inim kül tégin birle éki şad *birle* ölü yitü kazgantım. (K.T., D.Y., 27)

[.....] *birle* k^ooşu totok *birle* süñüşmiş. (K.T.,K.Y., 1)

béşinç ezgenti kedizke *oguz birle* süñüşdümüz. (K.T., K.Y., 7)

[*tavgaç bod*]un *birle* tüzül[tüm]. (B.K., K.Y., 3)

eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantun yazıka tegi sü[ledimiz]. (B.K., D.Y., 15)

kül tégin birle sözleşdimiz. (B.K., D.Y., 21)

kül t[égin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım. (B.K., D.Y., 22)

sekiz tümen [sü] bi[r]le süñüşdüm. (B.K., D.Y., 26)

k^lırkız birle yağı boltı. (B.K., D.Y., 26)

oguz bodun tokuz tatar birle térilip kelti. (K.T., D.Y., 34)

bilge tuñukuk buyla бага tarkan birle éltériş kagan bolayın. (T., B.Y., 7)

boyla бага tarkan birle éltériş kagan bolayın. (T., I.T., B.Y., 7)

tatar birle katı tokıdım. (M.Ç. / Ş.U., D.Y., 6)

kan süsi *birle* katıldım. (M.Ç./Ş.U., K. Y., 7)

3.2. İsimlerin Yükleme Durum Eki İle Beraber:

kaganin *birle* soña yışda süñüşdümiz. ((K.T., D.Y., 35)

kaganin *birle* soña yışda süñüşdüm. (B.K., D.Y., 27)

3.3. Zamirlerin Yükleme Durum Eki İle Beraber:

anı birle ermiş. (T., I. T., D.Y., 24)

4. *ngaru* < *ı+n+garu*⁷ “-den sonra, -den beri”

Tek bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

4. 1. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

anta ngaru yok boltı (M.Ç., K.Y.,10)

5. *ičre* < *ič+re*⁸“ičeri”

5. 1. İsimlerin Yön Gösterme Ekleri İle Beraber:

apa tarkangaru içre sav ıdmiş. (T., I. T., K.Y., 34)

⁷ III. teklik şahıs zamirinin yönelme durum ekini almış şeklidir.

⁸ Bu edat *ič* ismine *+re* yön gösterme ekinin gelmesi ile oluşmuştur. bkz. Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s.44. Yong Song li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004, s.78.

Bu çekim edatının *Orhon Türkçesi Grameri* (2000) ve *Türk Dillerinde Sontakılar* (2004)'de Orhun Türkçesinde kullanıldığını belirten bilgiler mevcut değildir.

5. 2. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

[kurıgaru kün batsıkuña yırgaru tün ortosıjaru anta *ičreki* bodun koop maña körür. (B.K., K.Y., 2)]

6. *kesre* < **ké+s+re*⁹ “-den sonra, -den aşağı”

6.1. İsimlerin Yalın Durum Ekleriyle Beraber:

bodun *késre* ay tugsıkdaki bodun tört bulundaki bodun iş [k]üç bérür. (Tar., B.Y., 3)

6.2. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

[*anta*] *késre* teñri yarlıkazu. (K.T., D.Y, 29)

anta késre yir bayırk^u ulug érkin yağı boltı. (K.T.,D.Y.,34)

anta késre kara türgéş bodun yağı bolmış. (K.T., D.Y., 39)

anta késre tavgaç k[ag]anta bedizçi kop k[elürtüm. (B.K.,K.Y.,14)

anta késre inişi] kagan [bolmış er]inç. (B.K.,D.Y., 5)

anta késre inişi eçisin teg kılınmadok erinç. (B.K.,D.Y., 5)

anta késre teñri yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug

⁹ **kés* isminin *+re* yönelme hali eki almasıyla oluşmuştur. Edatın kisir- şeklinde bir fiilden zarf-fiil ekiyle oluştuğu şeklinde düşünce için bkz. Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s.59.

t[irg]ürü igidtim. (B.K.,D.Y., 23)

anta *késre* tenjri bilig bértök için özüm ök kagan kışdım. (T., B.Y., 6)

anta *késre* karlukka yem[e] süñüş[dök]de idil akin binip oplayu tegip sança

ıdıp toplu ünti yana agıtıp [s]ü sürti. (K.Ç., D.Y., 19)

anta *késre* küsgü yılka sinlegde küç kara bodun têmış. (Tar., G.Y., 5)

anta *késre* it yılka üç karluk yavlak sakınp teze bardı. (Tar., G.Y., 8)

anta *kesre* takıgu yılka bodunüç karluk yavlak sakınp teze

bardı. (M.Ç./Ş.U.,K.Y., 10)

6.3. Sıfat-Fiillerle Beraber

-duk / -tuk Sıfat- Fiil Eki + Bulunma / Ayrılma Hali Eki İle Beraber

yagru k^oontokda *késre* ańıg bilig anta öyür ermiş. (K.T., G.Y., 5)

kontokda *késre* ańıg biligin anta ö[yür erm]iş. (B.K.,K.Y., 4)

ol kan yo^ok boldokta *késre* él yitmiş. (O., 1)

7. *ğudı* < *kud-ı*¹⁰ “aşağı”

7.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

seleğe *kudı* yorıpan karagan kısıлта evin barkin anta buzdum. (B.K., D.Y., 37)

ol suv *k^uudı* bardımız . (T.,I. T., K.Y., 28)

üküşü seleğe *kudı* bardı. (M.Ç., D.Y., 4)

8. *ötrü* < *ötür-ü*¹¹ “-den dolayı, sonra”

8. 1. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

anta *ötrü* kaganıma ötüntüm. (T., I.,T., G.Y., 12)

anta *ötrü* oguz kopın kelti. (T., I. T.,G.Y., 16)

9. *sayu* < *sā- ~ say-u*¹² “her”

9. 1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

¹⁰ Bu edat *kud-* “dökmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuştur. bkz.Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 151.

Edat, Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s. 59’da *koğı* şeklinde okunmuş ve A. Von (Çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK Yayınları, 1988 s.94’deki açıklama verilmiştir.

¹¹ Kelime *ötür-* “geçirmek” fiiline –ü zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

¹² sa- ~say- fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuştur. *sā-* fiili uzun ünlülü olduğundan sonda bir “y” sesi türemiş ve türeyen bu ses uzunluğun yerini almış olmalıdır. Şu örnekler bu ses olayının benzerleridir: çā (<çin.) ~ çay, tū ~ tüy, yā ~ yay.

igidmiş kaganının savin almatın yér **sayu** bardı. (K. T., G. Y., 9)

anta kalmış yér **sayu** k^oop toru ölü yoriyur erti. (K. T., G. Y., 9)

[özüm kagan olortukuma yér **sayu**] barmış bodun ölü yitü yadagin yalanın yana kelti. (K.T., D.Y., 27)

igidmiş k[aganın] savin almatın yér **sayu** bardı. (B.K., K.Y., 7)

anta kalm[ışı] yér **sfayju** kop toru ölü yoriyur erti. (B.K., K.Y., 7)

[men özüm kagan olortukuma yér **sayu**] barmış bodun [yadagin yalağın] ölü

yitü [yana] kelti. (B.K., K.Y., 22)

9. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

ol ok tün bod(u)nin s(a)yu ı(d)t(1)m(1)z. (T.,B., 42)¹³

10. **tapa** < **tap-a**¹⁴“-a doğru, -a karşı”

10. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

yırgaru oguz bodun **tapa** ilgerü k'ıtañ tatavı bodun **tapa** bérigerü tavgaç **tapa**

ulug sü éki yégir[mi süledim. (K.T.,D.Y.,28)

altı çuv sogdak **tapa** süledimiz. (K.T.,D.Y.,31)

ol yılka türgéş [**tapa** altun yışıg] toga értiş ügüzüg keçe yorıdımız.
(K.T.,D.Y.,36)

keşeres **tapa** bardı. (K.T.,D.Y.,39)

oguz bodun **tapa** ilgerü k'ıtañ tatavı bodun **tapa** bérigerü tavgaç **tapa** éki

yégirm[i süledim. (B.K., D.Y., 23)

yéti yégirmi yaşıma tañut **tapa** süledim. (B.K.,D.Y., 24)

altı çuv [sogdak] **tapa** süledim. (B.K., D.Y.,25)

tavgaç **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

kem keçe çik **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

kırkız **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

ol yılka türgéş **tapa** altun yışıg [aş]a értiş ügüzüg keçe yorı[dım.
(B.K.,D.Y.,27)

beş balık **tapa** süledim (B.K.,D.Y.,28)

oguz **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,32)

¹³ *Türk Dilinde Sontakılar*'da çekim edatı olarak gösterilen bu örnekteki sayu kelimesi bize göre çekim edatı olarak değil, yüklem zarfı olarak kullanılmıştır. Cümlemin çevirisi “O gece halkımı tamamen gönderdik.” şeklinde olmalıdır.

¹⁴ Bu kelime **tap-** “bulmak” fiiline –a zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur . bkz. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972, s. 435.

Karluk bodun *tapa* süle tep todun. (B.K.,D.Y.,40)

k'itañ *tapa* süledim [...otuz artok]ı [tokuz yaşıma yazın tatavı *tapa*

süledim. (B.K.,G.Y.,2)

tata[vı.....*tapa* süle]dökte béş süñüş süñüşdökte küli çor ançak bilgesi çavışı

erti. (K.Ç.,D.Y.,17)

ançıp bars yılka çik *tapa* yorıdım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,7)

kırkız *tapa* er ıdmiş siz taşıkıñ. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,10)

çik *tapa* bıña ıdtım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,11)

yér *tapa* az er ıdtım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,11)

eren karluk *tapa* ..// kem kargu // értiş ügüzüg arkar başı toşınta er kamış
altın

yanta // keçdim. (M.Ç./Ş.U., G.Y.,1)

karluk *tapa* tezip kirdi. (M.Ç./Ş.U., G.Y., 10)

10. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber¹⁵

¹⁵ Bu edatın Orhun Türkçesinde yükleme durum eki ile beraber kullanılması *Türk Dilinde Sontakılar*'da belirtilmemiştir.

...turup *yérin tapa* bardı. (M.Ç./Ş.U., G.Y.,6)

11. teg¹⁶ “gibi”

11. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

teñri *teg* teñride bolmış tür^ük bilge kağan bo ödke olurtum. (K.T., G.Y., 1)

süsi böri *teg* ermiş. (K.T., D.Y., 12)

yagısı k^oon *teg* ermiş. (K.T., D.Y., 12)

umay *teg* ögüm katun k^utuña inim kül tégin er at bultı. (K.T., D.Y., 31)

teñri *teg* teñride bolmış. (B.K., K.Y., 1)

teñri *teg* teñri yaratmış tür^ük bilge kağan savım [k]ağım türük bilg[e kağan

..... altı sir tokuz oguz kidiz kerekülüg begleri bodunı [...tü]r^ük t[en]ri
[.....]

üze kağan olortum. (B.K., D.Y., 1)

süsi böri *teg* ermiş. (B.K., D.Y., 11)

teñri *teg* teñri yar[at]mış tür^ük bilge [kağan] savım kağım tür^ük bilge kağan

¹⁶ Eski Türkçe *teñg* kelimesi iki yolla gelişme göstermiş olabilir: 1. teñg > denk “uygun” 2. teñg > tek “birbirini tamamlayan nesnelere her biri” bkz. Mustafa S.Kaçalın, *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-Nâmesi*, Kitabevi, İstanbul, 2006217). Bu şekilde düşünüldüğünde Eski Türkçedeki *teg* “gibi” edati da teñg kelimesini ng~g nöbetleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

olortokınta tür^uk amtı begler kesre tarduş begler kül çor başlayı ulayı şadapıt begler

öñre töliş begler (B.K., G.Y., 13)

yagımız tegre oçuk **teg** erti. (T., I.T., G.Y., 8)

biz aş **teg** ertimiz. (T., I.T., G.Y., 8)

11. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

inisi eçisin **teg** kılınmadok erinç.(B.K., D.Y., 5)

kañin **teg** kılınmadok erinç. (B.K., D.Y., 6)

11. 3. Sıfat-Fiil Ekleri İle Beraber:

öz içi taşın *tutmuş* **teg** biz. (T., I.T., G.Y., 13)

12. **tegi < teg-i**¹⁷ “-a / -e kadar”

12. 1. İsimlerin Yaklaşma-Bulunma Durum Ekleri İle Beraber:

ilgerü şantun yazıka **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 3)

bérigerü tokuz ersinke **tegi** süledim. (K.T., G.Y.,3)

kurıgaru yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 3)

yırıgaru yir bayırk^uu yérije **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 4)

barça yérke **tegi** yoritdim. (K.T.,G.Y.,4)

bonça yérke **tegi** yoritdim. (K.T., G.Y., 4)

bir kişi yañılsar uguşı bodunı böşükiye **tegi** kıdmaz ermiş. (K.T., G.Y., 6)

uguşı bodunı böşükiye **tegi** kıdmaz ermiş. (K.T., G.Y., 6)

on ok oğlıña tatıña **tegi** bonı körü biliñ. (K.T., G.Y., 12)

ilgerü kadirkan yışka **tegi** kéré temir kapıgka **tegi** k^oonturmuş. (K.T., D.Y., 2)

yaşıl ügüz şantun yazıka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

k^uurıgaru temir kapıgka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

kögmen aşa k¹[ırkız yérije **tegi** süledimiz]. (K.T., D.Y., 17)

k^uurıgaru keñü tarmanka **tegi** türük bodunug anca koonturtumuz. (K.T., D.Y., 21)

yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 39)

ilgerü şantun yazıka **tegi** süledim. (B.K., K.Y., 2)

bérigerü tokuz ersinke **tegi** süledim. (B.K., K.Y., 3)

kurıgaru yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledim.(B.K., K.Y., 3)

¹⁷ Kelime teg- “değmek, ulaşmak” fiiline –i zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur. bkz. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972, s. 477.

yırgaru yir bayırku yer*İne tegi* sü[edim]. (B.K., K.Y., 3)

bo[nça yer*ke tegi* y]orıtd[ım. (B.K., K.Y., 3)

uguşı bodunı bişüki*İne tegi* k¹ıdmaz. (B.K., K.Y., 4)

on ok oğlı*İna tatıİa tegi* bonı körü biliİ. (B.K., K.Y., 15)

[k]aganka *tegi* süleyü bérmiş. (B.K., D.Y., 8)

temir kapıgka <*tegi*> bérmiş. (B.K., D.Y., 8)

şantuİ yazıka *tegi* süledimiz. (B.K., D.Y., 15)

temir kapıgka *tegi* süledimiz. (B.K., D.Y., 15)

kırkız yéri*İne tegi* sü[ledimiz]. (B.K., D.Y., 15)

keİü tarbanka *tegi* tür^uk bodunug anca kontur[t]umız. (B.K., D.Y., 18)

keçenke *tegi* [.....] [...] bilge kagan b[itigin] yollug tégın bitidim. (B.K. G.D.Y.)

temir kapıgka *tegi* irtimiz. (T, II.T., G.Y., 45)

türk bodun öİre kün tugsukıİa késre kün batsıkıİa *tegi* bériye tavgaçka yirye yışka tegi (Ongi, 2)

temir kapıgka tezikke *tegi* sü[lep anç]a kazgantı. (K.Ç., D.Y., 16)

şıp başıİa *tegi* çerig étdim (M.Ç/Ş.U., D.Y., 3)

seleİeke *tegi* çerig étdi (M.Ç / Ş.U., D., 4)

13. üçün < uç+ı+n¹⁸ “için”

13. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

tür^uk bodun *üçün* tün udımadım. (K.T., D.Y., 27)

tüzsüz *üçün* tavgaç bodun [tevligin] körlüğün [üçün *armakçı*]sin *üçün* inili

[eçili kıkşürtökin

tür^uk bodun *üçün* tün udımadım. (B.K., D.Y., 22)

kaİım kagan [*üçün*] ağır taşıg yogan ıg tür^uk begler kaİım kaganka ertiİü

ertiİü timag étdi. (B.K., G.Y., 15)

anta késre teİri yarlıkazu kutım bar *üçün* ülügüm bar *üçün* ölteçi. (K.T.

D.Y., 29)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar *üçün* ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

¹⁸ Bu edat uç “sebeİ” isminden iyelik ve enstrümental eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. bkz. Zeynep Korkmaz, “uçun-üçün-için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 94.

Edat üzerine farklı değerlendirmeler için bkz. Mehmet Vefa, “üçün ve için Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19, 2, 2012.

(B.K., D.Y., 23)

13. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

teñri yér bulgakın **üçün** ödiñe küni tegdök üçün yağı boltı. (B.K., D.Y., 29-

30)

éleriş kagan bilgesin **üçün** alpin **üçün** tavgaçka yéti yégirmi süñüşdi. (T.,

II.T., G.Y., 48-49)

[alpin erdemın] **üçün** ap[a tarkan] çıkan tunyukuk ātıg bérmiş. (K.Ç.,B.Y. 1)

bilgesin **üçün** alpin erdemın [üçü]n kaz[g]antı. (K.Ç., B.Y., 7)

alpin erdemın **üçün** kü bonça tutdı. (K.Ç., B.Y., 12)

totok yavlakın **üçün** bir éki atlıg yavlakın üçün kara bodunum öltün.

(M.Ç./Ş.U., D.Y., 5)

bilgesin **üçün** öñre kün tugsıkdakı bodunyollug ıya basıp olor[tı]. (Tes, D.Y.,5)

antagın **üçün** igidmiş kaganın savın almatın yér sayu bardı.

(K.T.,G.Y.,8)

küregün **üçün** igidmiş. (B.K., D.Y., 19)

antagın **üçün** igidmiş. (B.K., K.Y., 6)

[tür^ük bodun ertın ökün] küregün **üçün** igidmiş bilge kaganın ermiş barmış.

(K.T., D.Y.,23)

13. 3. Zamirlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

anı **üçün** élig anca tutmuş erinç. (B.K., D.Y., 4)

anı **üçün** ozdı. (B.K., D.Y., 28)

13. 4. Zamirlerin İlgi Durum Ekleri İle Beraber:

anın **üçün** bonça bodun kuvurap yogladı. (K.Ç., G.Y., 27)¹⁹

13. 5. Sıfat-Fiil Ekleri İle Beraber:

-tok / -tök / -dok / -duk / -dök Sıfat-Fiil Eki + üçün:

teñri k^ü üç bértök **üçün** kañım kağan süsi böri teg ermiş. (K.T.,D.Y.,12)

bilmedök **üçün** yavlakın **üçün** eçim kagan uça bardı. (K.T.,D.Y., 24)

t[teñri yarlıkad[uk **üçün** ö]züm olortokuma tör[t b]ulundakı bo[dunug étdim.

¹⁹ “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine” başlıklı makalede belirtilen ñğ ~ n nöbetleşmesi örneklerine bu cümlelerin de ilave edilmesi gerekir. bkz. Feryal Korkmaz, “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 48, İstanbul, 2013.

(B.K., K.Y., 9)

üze teñri as[ra yér *yarlıkadok üçün*] közün körmedök kulkakın eşidmedök

bodunımın ilgerü kün tu[gsıkıña] bériгерü [kün ortosıñ]ja tegi konturtum. (B.K.,K.Y., 10)

teñri küç *bértök üçün* kañım kagan süsi börü teg ermiş. (B.K., D.Y., 11)

teñri *yarlıkadok üçün* tört yégirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olortum.

(B.K., D.Y., 14)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar *üçün* ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

(B.K., D.Y., 23)

küç *bértök üçün* anta sançdım. (B.K.,D.Y., 32)

teñri *yarlıkadok üçün* men *kazgantok üçün* tür^{ük} bodun [ança] kazgan[mış]

erinç. (B.K., D.Y., 33)

teñri *yarlıkadok üçün* men otuz artokı üç [yaşımay]ok erti. (B.K.,

D.Y., 34)

kanıñın kodup içikdiñ *ičikdök üçün* teñri öl timiş erinç. (T., B.Y., 3)

bilig *bértök üçün* özüm ök kagan kışdım. (T., B.Y., 6)

teñri *yarlıkadok üçün* üküş teyin korkmadımız (T., II.T., B.Y., 40)

bilge tuñukuk *tegürtök üçün* sarıg altun ürün kümüş kız koduz egri teve

(T., II.T., G.Y., 47)

bilge tuñukuk *kazgantok üçün* kapgan kagan tür^{ük} sir bodun yorıdoki bo tür^{ük}

bilge kagan tür^{ük} bilge kagan tür^{ük} sir bodunug oguz bodunug igidü olurur.
(T., II.T., D.Y., 61)

kazgantok üçün ol kız oğlan körti. (O., 2)

teñri *yarlıkadok üçün* asra y]agız yér. *igidtok üçün* élimin törömin

étint[im].(Tar., Batı, 3)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

(B.K., D.Y., 23)

kagan *olortokum üçün* tür^{ük} bodunug [.....]ı kıldadım. (B.K., D.Y.,

36)

teñri *yarlıkadıkikin üçün* özüm ku^utum bar üçün kağan olortum.

(K.T.,G.Y.,9)

bilmedökin üçün biziñe yañıl<u>ukn *üçün* kağanı ölti. (K.T.,D.Y.,19)

üçün belgi bodunlıg yañaşurtokin **üçün** türük bodun élledök élin içgını

[1]dmiş. (B.K., D.Y., 6-7)

bilmedökin **üçün** biziğe yazıntökin **üçün** kaganı ölti. (B.K., D.Y., 16)

teñri yarlıkadokin **üçün** ö]züm kutum bar **üçün** k[agan olortum. (B.K., K.Y., 7)

kazgantokın **üçün** udu özüm kazgantokum **üçün** él yeme él boltı. (T., II.T., D.Y., 55)

14. üze < üz+e²⁰ “üzerine, üzerinde”

14. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

özüm *tarduş bodun üze* şad ertim. (K.T., D.Y., 17)

tarduş bodun üze..... (B.K., D.Y., 15)

tokuz *oguz bodun üze* kağan olortı. (T., I.T., G.Y., 2)

altun yış üze kavışalım témiş (T., I.T., D.Y., 18)

at üze bintüre karıg söktüm. (T., I.T.,K.Y., 25)

on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup (M.Ç./Ş.U., K.Y., 3)

²⁰ Üz “üst” ismine arkaik verme-bulunma hali ekinin gelerek kalıplaşması ile oluşmuştur. Kelimenin yapısı üzerine farklı fikirler için bkz. E., V.Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsče tyurskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasnıye, Moskva, 1974, s. 622-623.

14. 2. İsimlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

kişi oglınta üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olormış.(K.T., D. Y.,1)

ol töröde üze eçim kağan olortı. (K.T., D.Y., 16)

içre aşsız taşra tonsuz yavız yavlak bodunta üze olortum. (K.T., D.Y., 26)

..... *bodunta üze* olormadım. (B.K., D.Y., 21)

15. yAn²¹ “taraf, yan”

15. 1. İsimlerin Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber

kanta yan sabıg yana käl<ür>ti. (T., 33-34)

tavgaç béridin yen teg kıtañ öñdün *yen* teg ben yırıda *yan* tegeyin. (T., I.T., G.Y., 11)

Sonuç

*Orhun Türkçesinde kullanılan bu çekim edatlarından **üçün**, **üze**, **içre**, **tegi** bazı fonetik değişikliklere ve gelişmelere uğrayarak bugün hala Türkiye Türkçesinde çekim edatı göreviyle kullanılmaktadır.

* “**İçre**” edatına Orhun Türkçesinde isimlerin yön gösterme eki ile birlikte kullanıldığını gösteren bir örnek bulunurken, Türkiye Türkçesinde bu edat “**içeri**, **içre**” biçimleriyle ayrılma-çıkma durum eki almış isim ve zamirlerle beraber kullanılır.

* Bir diğer edat olan “**ötrü**” edatı, Orhun Türkçesinde zamirlerin bulunma-ayrılma durum ekleri ile beraber kullanılırken Türkiye Türkçesindeki

²¹ **yAn** “ taraf” ismi ayrılma hali eki ile beraber çekim edatı olarak kullanılır.

“ötürü” şeklinin ayrılma durum eki almış kelimelere bağlı olarak bulunduğunu görmekteyiz.

* Orhun Türkçesinde “tegi” şeklinde bulunan edat isimlerin yaklaşma-bulunma durum ekleri ile beraber kullanılmış olmakla birlikte bugün “dek, değin” biçimleriyle yalın ve yönelme durum eki almış isim ve zamirlerle beraber varlığını sürdürmektedir.

* “üçün” edatı Orhun Türkçesinde isimlerin yalın durumu ile, yükleme durum ekleri ile, zamirlerin yükleme durum ekleri ile, zamirlerin ilgi durum ekleri, sıfat-fiil ekleri ile kullanılırken bugün isimlerin ve zamirlerin yalın durumu ve ilgi durumu ekleri ile, ayrıca teklik 3. şahıs iyelik eki almış sıfat-fiil ekli kelimelerle beraber karşımıza çıkmaktadır.

* “Üze” edatı isimlerin yalın durumu ve bulunma-ayrılma durum ekleri almış şekilleriyle birlikte görülürken, bugün “üzre, üzere” biçimlerinde yalın durumdaki isimlerle beraber kullanılmaktadır.

* Orhun Türkçesindeki “adın” edatı yerine bugün Türkiye Türkçesinde “başka”, “birle yerine “ile”, “ıngaru” yerine “başka, beri”, “késre” yerine “sonra”, “kudı” yerine “aşağı”, “tapa” yerine “doğru, karşı”, “teg” yerine “gibi”, “yan” yerine “taraf” edatları kullanılmaktadır.

Kaynakça

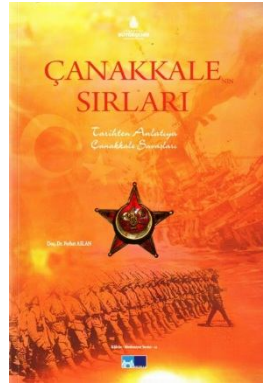
- AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya, Kömen Yayınları, 2012.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema, “Türkçede Edat Kavramı” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*, (22-23 Ekim 1993), Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972.
- DEMİRAY, Kemal, “Edatlar Üzerine”, *Türk Dili*, C.XVIII., S.199, (Nisan 1968).
- DEMİRBİLEK, Salih, “Tegi Edatı ve Türleri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 1 / 2, Winter 2008.
- http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/sayi2pdf/demirbilek_salih.pdf
- EFENDİOĞLU, Süleyman, “Edatların Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları, 1999.
- ERDAL, Marcel, “Clitics in Turkish”, in: Göksel, Aslı-Celia Kerslake (ed.), *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the 9th International Conference on Turkish Linguistics*, Oxford, 41-48, Wiesbaden: Harrassowitz 2000.

- _____, *Grammar of Old Turkic*, Leiden, Brill, 2004.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2000.
- _____, *Orhun Yazıtları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1986.
- GABAIN, A.Von (Çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK Yayınları, 1988.
- GENCAN, Tahir Nejat, “Edatlar ve Edat Tümleçleri”, *Türk Dili*, XVII, Sayı,198, Ankara 1968.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984.
- _____, “da / de Edatı Üzerine”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 16, 1968.
- KAÇALİN, Mustafa S., *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-Nâmesi*, Kitabevi, İstanbul, 2006.
- KARA, Funda, “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler”, *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring, 2009.
- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/502669274_kara_funda1284.pdf
- KARAAĞAÇ, Günay, “Edat Üzerine Düşünceler”, *Gazi Türkiyat*, , S. 5. Güz, 2009.
- (http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/arsiv/sayi05/Gazi_Turkiyat_Sayi_5_0157_0169_Karaagac.pdf)
- KARAHAN, Leyla, “Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu”, *Dil Araştırmaları*, S.1, Ankara, 2007.
- KORKMAZ, Feryal, “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 48, İstanbul, 2013.
- KORKMAZ, Zeynep, “uçun-üçün-için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- _____, “Türkiye Türkçesinde Edat”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları, 1999.
- _____, “Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu”, *Hasan Eren Armağanı*, Ankara, TDK Yayınları, 2000.
- _____, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1 Ankara 1995.
- _____, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, TDK Yayınları: 598, 1994.
- _____, “Edatların Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1995.

- Lİ, Yong Song, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004.
- MERT, Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Usu*, Ankara, Belen Yayıncılık, 2009.
- NALBANT, Mehmet Vefa, “üçün ve için Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19, 2, 2012 19, 2, 2012.
- ORUÇ, Birsnel, *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- ÖLMEZ, Mehmet, *Orhon-Uygur Kağanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2012.
- ÖZKAN, Mustafa, “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), Ankara, TDK Yayınları, 2007.
- SEVORTYAN, E., V., *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye, Moskva, 1974.
- _____, *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu, Moskva, 1978.
- ŞÇERBAK, A. M., “Türkçe Son Çekim Edatları, Tümlem ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, Yıl, XXVIII/1-2, 1990, Ankara, 1992.
- TEKİN, Şinasi, “Türkçede -mA olumsuzluk eki ile -dık eki nereden geliyor?”, *Tarih ve Toplum*, C.13, S. 74, Şubat 1990.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000.
- _____, *Orhon Yazıtları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000.
- _____, “daha Zarfı ve da / de Edatı Hakkında”, *Türk Dili*, C. VII. S. 83, 1958.
- _____, “da / de Bağlayıcısının Türeyişi”, *Türk Dili*, C. VII. S. 78, 1958.
- _____, “Olumsuzluk eki -ma /- me'nin Etimolojisi”, *Makaleler* (Yay.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara 2003.
- _____, *Tunyukuk Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1994.
- TOPARLI, Recep, “Son Çekim Edatları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (26 Mart 1994), Ankara, TDK Yayınları, 1999.

Doç. Dr. Ferhat Aslan, Çanakkale'nin Sırları: Tarihten Anlatıya Çanakkale Savaşları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, 375 s. (Tanıtma)

Seda AKSÜT**

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönem, birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de son derece zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu savaşta birçok cephede savaşan Osmanlı'nın en önemli cephelerinin başında Çanakkale Cephesi gelmekteydi. Son derece çetin kara ve deniz savaşlarının yaşandığı bu cephe, yarım milyonun üzerinde insanın hayatını kaybettiği, insanüstü bir çabaya ve olağanüstü mahiyette bir mücadeleye sahne olmuştur. Tarihi yönüyle yankı uyandıran Çanakkale Savaşı toplumsal hafızada da yer edinmiş, halk arasında çeşitli anlatılara konu olmuştur. Doç. Dr. Ferhat Aslan tarafından hazırlanan *Çanakkale'nin Sırları: Tarihten Anlatıya Çanakkale*

Savaşları adlı bu eserde, Çanakkale Savaşları etrafında teşekkül eden ve Türk halk bilimi sahasında incelenen halk anlatıları olan efsane, menkıbe, memorat ve anekdotlara yer verilmiştir.

“Giriş” ve “Halk Anlatıları” bölümleri dışında dokuz bölüm olarak hazırlanan eser, şu kısımlardan oluşmaktadır: Sunuş (s. 17-18), Takdim (s. 19-20), Giriş (s. 21-22), Halk Anlatıları (s. 23-75), 1. Bölüm: “Allah’ın Mehmetçiğe Yardımıyla İlgili Anlatılar” (s. 75-104), 2. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Tabiat Unsurlarının Olağanüstülükleriyle İlgili Anlatılar” (s. 105-128), 3. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Peygamberimizin ve Ashab-ı Kiram’ın Görülmesi ve Yardımlarıyla İlgili Anlatılar” (s. 129-144), 4. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Hızır Aleyhisselam’ın Mehmetçiğe Yardımıyla İlgili Anlatılar” (s. 145-156), 5. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Evliyaların Mehmetçiğe Yardımıyla İlgili Anlatılar” (s. 157-184), 6. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Türk Milletinin Olağanüstü Hasletleriyle İlgili Anlatılar (s. 185-202), 7. Bölüm: “Çanakkale Savaşları’nda Mehmetçiğin Olağanüstü Hasletleriyle İlgili Anlatılar”, (s. 203-260), 8. Bölüm: “Çanakkale Savaşı Şehitleriyle İlgili Anlatılar”, (s. 261-333), 9. Bölüm: “Diğer Olağanüstü Hadiselerle İlgili Anlatılar” (s. 333-344), “Kaynakça” (s. 345-367), “Dizin” (s. 368-375).

Giriş bölümünde çalışmada yer verilen metinlerin türleri olan efsane, menkıbe, memorat ve anekdotun ne olduğu, özellikleri, tanımı, nasıl sınıflandırıldıkları, işlevleri, bu türlerin tarihle olan bağı ve özellikle de farkı üzerinde durulmuştur. Çünkü bugüne dek Çanakkale Savaşları etrafında yıllardır anlatılagelen bu tür halk anlatılarının yer verildiği eserlerde bu anlatı türleri hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Eserde halk biliminin tarih ile olan bağı şu şekilde izah edilmiştir:

“... kültür biliminin, halk biliminin ilişkide olduğu en yakın bilim dalı tarihtir. Elbette ki halk bilimi sahasında incelemeye tabi tutulan malzemeye ‘tarih’ malzemesi diyemeyiz. Ancak başlangıcından itibaren halk bilimciler ele aldıkları hemen her tür konuyu tarihle ilişkilendirmişler, bu konuların tarih ile olan bağı üzerinde durmaya çalışmışlardır. Çünkü toplumların tarih boyunca yaşamış oldukları tarihî olaylar zamanla destan, efsane, halk hikayesi, türkü, vb., birer folklor malzemesine dönüşmüş ve bu malzeme âdeta toplumların, kuşaktan kuşağa aktardıkları, yazılı olmayan tarihi haline gelmiştir. Dolayısıyla bir taraftan tarih, folklor bilimine kaynaklık ederken bir diğer taraftan da folklorik verimler tarihin bilinmeyen noktalarına ışık tutabilmektedir.”¹

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, sedaaksut@hotmail.com.

Atıf şekli; Seda AKSÜT, Doç. Dr. Ferhat Aslan, *Çanakkale'nin Sırları: Tarihten Anlatıya Çanakkale Savaşları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, 375 s. (Tanıtma)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s. 137-140.

¹ Ferhat Aslan, *Çanakkale'nin Sırları Tarihten Anlatıya Çanakkale Savaşları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 69.*

Bu bölümde verilen bilgiler aracılığıyla Çanakkale Savaşı etrafında teşekkül eden bu halk anlatılarının tarih ile olan ilişkisinin ve toplumsal bellekteki öneminin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu bölümün bir diğer önemli kısmını Çanakkale Savaşları etrafında teşekkül eden halk anlatılarının tasnifi oluşturmaktadır. Bu kısımda ilgili halk anlatıları, konuları dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Dokuz ana başlık hâlinde tasnif edilen bu anlatıların başlıkları ve metinleri, eserin bölümlerini oluşturmaktadır.

Eserin birinci bölümü, Allah'ın Mehmetçiğe yardımıyla ilgili anlatıların metinlerinden oluşmaktadır. İkinci bölümde Çanakkale Savaşları'nda tabiat unsurlarının olağanüstülükleriyle ilgili anlatıların metinleri “gökyüzü, bulutlar, rüzgar, sis, toprak ve ağaçlar, hayvanlar” alt başlıklarıyla yer almaktadır. Üçüncü bölümde Çanakkale Savaşları'nda Peygamberimizin ve Ashab-ı Kiram'ın görülmesi ve yardımlarıyla ilgili anlatıların, dördüncü bölümde Çanakkale Savaşları'nda Hızır Aleyhisselam'ın Mehmetçiğe yardımıyla ilgili anlatıların, beşinci bölümde Çanakkale Savaşları'nda evliyaların Mehmetçiğe yardımıyla ilgili anlatıların, altıncı bölümde Çanakkale Savaşları'nda Türk milletinin olağanüstü hasletleriyle ilgili anlatıların metinlerine yer verilmiştir. Yedinci bölüm, Çanakkale Savaşları'nda Mehmetçiğin olağanüstü hasletleriyle ilgili anlatıları “akıl ve zeka, erdem, iman ve inanç, fedakârlık, görev şuru, hakperestlik, merhamet-insan sevgisi, kahramanlık-cesaret, vatan sevgisi, yoksulluk ve yoksunluk” alt başlıkları ile ihtiva etmektedir. Sekizinci bölüm, Çanakkale Savaşı şehitleriyle ilgili anlatılardan oluşmaktadır. Bu anlatıların metinleri “Savaş esnasında Çanakkale şehitlerinin görülmesiyle ilgili anlatılar, savaş sonrasında Çanakkale şehitlerinin görülmesiyle ilgili anlatılar (Askerlerin şehit askerlerle karşılaşmasıyla ilgili anlatılar, sivil halkın şehit askerlerle karşılaşmasıyla ilgili anlatılar, şehit mezarlarının bulunmasıyla ilgili anlatılar, bayrağı teslim etmeyen şehitlerle ilgili anlatılar, silahını teslim etmeyen şehitlerle ilgili anlatılar, şahsi eşyaları alınan şehitlerle ilgili anlatılar, yerlerini bildiren şehitlerle ilgili anlatılar, rahatsız edilen şehitlerle ilgili anlatılar) ve Çanakkale Şehitlik gezilerinde görülen şehitlerle ilgili anlatılar (Ziyaret edilmek istenen şehitlerle ilgili anlatılar, Çanakkale Şehitlik gezilerinde görülen şehitlerle ilgili anlatılar) başlıkları hâlinde sıralanmıştır. Son bölüm olan dokuzuncu bölümde ise tasnif dışı diğer olağanüstü hadiselerle ilgili anlatıların metinlerine yer verilmiştir. Eser, çalışmada faydalanılan sözlü, yazılı ve elektronik kaynakların künyelerinin yer aldığı “Kaynakça” ve “Dizin” bölümleri ile sona ermektedir.

Eserde yer alan halk anlatıları, türleri bağlamında efsane, menkıbe, memorat, efsaneleşen memorat ve anekdotlardan oluşmaktadır. Çanakkale Savaşları etrafında yıllardır anlatılagelen bu tür halk anlatılarının yer verildiği pek çok esere bakıldığında gerek Çanakkale Savaşlarıyla ilgili halk anlatılarının

tasnifine gerekse bu anlatıların türüne dair bilgi verilmediği görülmektedir. Bunun en önemli sebebinin bu eserleri kaleme alan araştırmacıların halk bilimci olmamaları ve dolayısıyla bu anlatıları halk biliminin kuram, yöntem ve araştırma teknikleri doğrultusunda değerlendirmemeleri olduğu söylenebilir. Bu anlatılar, genel bir bakış açısıyla hikâye, destan veya menkıbe başlığı altında ve tür hakkında bilgi verilmeksizin ele alınmışlardır. Çanakkale Savaşları ile ilgili derlenen halk anlatıları üzerinde halk bilimsel bir incelemenin bugüne kadar yapılmadığı da göz önüne alındığında bu eserin özgün bir mahiyette olduğu ve bu alandaki eksikliği giderdiği anlaşılmaktadır. Bu eseri diğerlerinden farklı kılan ve özgün değerini ortaya koyan yönler, Çanakkale Savaşları etrafında teşekkül eden halk anlatılarını halk bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirip tasnif etmesi, bu anlatıların toplumsal belleğin en önemli unsurlarından birini teşkil ettiğini göstermesi ve Çanakkale Savaşları tarihine farklı bir pencereden bakışla “halkın Çanakkale Savaşları'nı nasıl algıladığı ve anlattığı” sorusuna bir cevap mahiyetinde olmasıdır. Bu anlamda, ilim âlemine katkı sağlayan bu değerli eseri titizlikle hazırlayan Doç. Dr. Ferhat Aslan'a teşekkür eder, Çanakkale Savaşı ile ilgili yeni çalışmalar yapılmasına vesile olmasını dileriz.

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI DERGİSİ (TDED)'NİN YAYIN İLKELERİ VE
MAKALE YAZIM KURALLARI**

A. Yayın İlkeleri

1. *TDED*, İÜ Rektörlüğü'nün ilân ettiği dört yayın döneminin ikisinde, yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel, uluslararası hakemli bir dergidir.
2. *TDED*'de Türk dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış bilimsel yazılar yer alır.
3. *TDED*'de yayımlanacak makalelerin bilimsel ve teknik bakımdan yayına uygun olup olmadığı Dergi Yayın Kurulu tarafından değerlendirilir. Uygun bulunan yazılar değerlendirilmek üzere sahasında uzman, farklı üniversitelerden üç hakeme gönderilir. En az iki hakemden “olur” alan makaleler *TDED*'de yayımlanır.
4. Yayın Kurulu veya Hakem Heyeti tarafından yayımlanması uygun görülmeyen yazılar yazarlarına iade edilmez.
5. *TDED*'de yayımlanan yazıların kanunî, bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.
6. *TDED*'de yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilerek -sınırlı oranda- alıntı yapılabilir.
7. *TDED*'nin yayın dili Türkçedir. Ancak Yayın Kurulu'nun kararı ile mevcut makalelerin üçte birini geçmeyecek şekilde yabancı dilde makale yayımlanabilir.

B. Makale Yazım Kuralları

1. Makaleler Times New Roman (özel yazı fontları kısmî olmak kaydıyla kullanılabilir) yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

2. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto), İngilizce özet (Abstract) ve beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Makalede Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı ayrı ve yazıya başlanmadan önce yer almalıdır. Öz ve abstract kısmı en fazla 250 kelime olmalıdır.

3. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.

4. Yazılar üç nüsha çıktı ve disketiyle gönderilmelidir.

5. Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler yayın kurulu kararı ile yayımlanır.).

6. Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'na uyulmalıdır.

7. Çevriyazılı metin çalışmalarında Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon veya Timestrans fontlarından biri kullanılacaktır. Bunlar dışında bir fontla gönderilen çevriyazı çalışmaları kabul edilmeyecektir. Bu fontlar da yalnızca metin kısmında kullanılacaktır. Makalelerin “giriş, inceleme, sonuç vs.” bölümlerinde 1 numaralı maddede belirtildiği gibi Times New Roman karakteri kullanılacaktır. Ayrıca üzerinde çalışma yapılan metnin fotokopisi yahut CD'si de -hakemlere iletilmek ve metinleri değerlendirmede kullanılmak amacıyla- gönderilmelidir.

8. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.

9. Makalelerde dipnot gösterirken ve Kaynakça hazırlanırken şu kurallara uyulmalıdır:

a. Metin içi yapılan alıntılarda veya bulunulacak atıflarda dipnot sistemi uygulanacaktır. Dipnotlar Times New Roman fontu ve 10 puntoyla yazılacaktır.

Makaleye atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, “Makale adı”, *Makalenin yayımlandığı derginin adı*, Cilt ve sayı numarası, baskı yeri ve tarihi, sayfası.

Örnek: Faruk Kadri Timurtaş, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Kitaba atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Kitap adı*, baskı yeri ve tarihi, sayfa numarası.

Örnek: Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970, s. 48.

Aynı eserden örnek vermeye devam edilecekse;

Yazar adı soyadı, a.g.e., s. 48

Örnek:

Mustafa Özkan, a.g.e., s. 40.

Teze atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Tez adı*, Tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi), Tezin yapıldığı ilin adı ve tarihi.

Örnek: Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki’li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

b. Makale sonunda yer alacak olan Kaynakça bölümünde kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi, fakat tek farkı “Yazar soyadı, adı” şeklinde, alfabetik olarak, 10 puntuyla yazılmalıdır.

Örnek:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

İnternet Alıntıları:

Kaynak Gösterilen İnternet Adresi, tarih, saat.

İrtibat Adresi ve Telefon Numaraları

“Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı, Ordu Caddesi No:196, 34459 Laleli-İstanbul

Tel.: (212) 455 57 00 (dahili: 15852)- 05556500014

Faks: (212) 511 24 67

e-posta: ismailtas80@gmail.com,
ismailtas@istanbul.edu.tr,
mmozkan@istanbul.edu.tr

**EDITORIAL PRINCIPLES AND RULES OF ARTICLE WRITING
OF THE JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
OF ISTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS (TDED)**

A. Editorial Principles

1. TDED, which is published two issues in each year in the four periods of publishing that is declared by the Chancellery of Istanbul University, is a scientific journal with an international editorial board.
2. TDED includes unpublished scientific articles related with Turkish language, literature and culture which are dependent on research and will make original contributions to the field.
3. The conformity of the articles that will be published in TDED is evaluated by The Editorial Board of the journal. The relevant articles are sent to be evaluated to three referees from different universities who are specialist on their fields. The articles that are accepted by at least two referees are published in TDED.
4. The articles which are not accepted by The Editorial Board or The Committee of Referees are not given back to the writer.
5. The legal, scientific and ethical responsibility of the articles that are published in TDED belongs to their writers.
6. The articles that are published in TDED can be quoted in a limited way.
7. The publication language of TDED is Turkish. Yet the articles in foreign languages can be published with the decision of the Editorial Board with the condition of not being over one-third of the existing articles.

B. The Rules of Writing Article

1. The articles have to be written with 12 point Times New Roman font (Special writing fonts can be only used partially.)and single space.
2. In the articles, the title in English written with capital letters (10 points), the Abstract and five key words have to be right below the title in Turkish written with capital letters (14 points).
3. The name of the writer have to be below the title and his/her title and the institution he/she works have to be written with the footnote “*”.
4. The articles have to be sent with their three-copies prinout and disk.

5. The articles musn't be over 25 pages.
6. The Spelling Dictionary of the Institution of the Turkish Language have to be abided in the articles and abbreviations.
7. In the studies of texts with transliteration, one of the fonts of Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon or Timestrans will be used. The transliteration studies with the fonts other than those will not be accepted. Those fonts will only be used in the text part. Times New Roman will be used in the Introduction, Analysis and Conclusion parts as stated in the first topic. Moreover, the photocopy or CD of the text that was studied have to be sent (to send the referees and be used for the evaluation of the texts).
8. The people that send translation have to also send a sample of the original text and bibliographical info.
9. In the articles, while making citation or preparing bibliography, these rules must be obeyed:
 - a. The footnote system will be used in the citations and references in the text itself. The footnotes will be written with the font Times New Roman and 10 points.

If an article will be refereed;

The name and surname of the writer, “the name of the article”, *the name of the journal that the article was published in*, the volume and number, the place and date of publication, the page.

Example: Faruk Kadri Timurtaş, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

- a. The resources in the bibliography section that will be in the end of the article have to be written as stated above but with the only difference as “the surname, name of the writer”, alphabetically and with 10 points.

Example:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Contact Address and Telephone Numbers

“THE JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE”, ISTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS CHAIRMANSHIP OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT, Ordu Street, Laleli-İstanbul

Tel.: (212) 455 57 00 (dahili: 15852)

Faks: (212) 511 24 67

e-mail: fratkaragulle@yahoo.com
ismailtas80@gmail.com,
ismailtas@istanbul.edu.tr,
mmozkan@istanbul.edu.tr